

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE TURİZM VE PROPAGANDA

Erol EVCİN*

Öz

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yılları itibariyle ivme kazanmaya başlayan turizm faaliyetleri İkinci Dünya Savaşı'nın tüm dünyada yarattığı olumsuz etkiler nedeniyle, savaşa fiili olarak girmemesine rağmen Türkiye'de de durma noktasına gelmiştir. Bununla birlikte turizmde önde gelen Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de turizm faaliyetleri gerek devlet gerekse gönüllü kuruluşlar aracılığıyla mevcut imkânlar doğrultusunda devam ettirilmeye çalışılmıştır. Savaş yıllarında turizmin hâlâ düşünülüyor olması bir çelişkiye işaret ediyor gibi gözükse de bir yandan propaganda ve istihbarat faaliyetlerindeki önemi, diğer yandan savaş sırasında ortaya çıkan iktisadi sıkıntıların atlatılması için ciddi bir gelir kaynağı olarak görülmesi turizmin dünya gündeminde yer almasına ve bu kaynaktan yararlanmak üzere çalışmaların savaş boyunca da devam etmesine neden olmuştur.

Tüm dünyada uluslararası ilişkileri, siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel hayatı çok yakından etkileyen İkinci Dünya Savaşı'nın bu kavramlar dâhilinde Türkiye'deki turizm ve propaganda faaliyetlerine etkilerinin günümüze kadar ciddi bir şekilde incelenmemesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi açısından önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada; İkinci Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) Türkiye'de turizmin durumu değerlendirilerek, gerçekleştirilen turizm, tanıtma ve propaganda faaliyetleri ele alınmış, bu suretle savaşın söz konusu kavramlar çerçevesinde ülke sathında yarattığı müspet ve menfi etkiler ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Turizm, Turist, Propaganda, Seyahat, Konaklama.

TOURISM AND PROPAGANDA IN TURKEY IN YEARS OF WORLD WAR TWO

Abstract

Tourism activities which gained speed by the first years of the Republic in Turkey had come to a halt due to the adverse effects of World War Two created all around the world although Turkey didn't enter the war actually. However, efforts were spent to continue tourism activities in Turkey as in the leading European countries in the direction of present

* Dr. Kültür ve Turizm Uzmanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
(erol.evcin@kulturturizm.gov.tr).

possibilities by means of either the government or the volunteered institutions. Although still thinking about tourism in war years seems a contradiction, considering tourism as an important item in propaganda and intelligence activities, as well as a significant source of income to overcome the financial difficulties after the war has caused tourism to remain in the world's agenda and continuation of studies to benefit from this source during the war.

World War Two has very closely affected the international relations, political, economical, social and cultural life all around the world, but its influence on the tourism and propaganda activities in Turkey is not examined seriously until today and this appears as an important deficit with regards to the history of Republic of Turkey. In this study, the status of tourism in Turkey in the years of World War Two (1939-1945) is assessed and realized tourism, publicity and propaganda activities are handled and thus, the positive and negative effects which the war created countrywide are put forth in the framework of the concepts in question.

Keywords: World War Two, Tourism, Tourist, Propaganda, Travel, Accommodation.

Giriş

Başlıca taraflarını Almanya, İtalya ve Japonya'nın oluşturduğu mihver devletleri ile Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Çin'in oluşturduğu müttefik devletler arasında 1939-1945 yılları arasında meydana gelen savaş bütün dünyayı derinden etkilemiştir.¹ Ülkelerin iktisadi, sosyal ve kültürel hayatları üzerinde önemli bir rol oynayan ve medeni anlayışlarını diğer ülkelere tanıtmak konusunda en kestirme ve kuvvetli propaganda vasıtalarından birini oluşturan turizm de hiç şüphe yok ki savaştan etkilenen başlıca unsurlar arasında yer almıştır.

Savaş yıllarında turizm faaliyetleri ile ön plana çıkmış ülkeler ya savaş sahası hâline gelmiş ya da savaşan ülkeler ile çevrilmiş durumda idi. Savaşın dünya sathında yarattığı askerî, siyasi, iktisadi ve sosyal buhranlar, birçok ülke halkının yurt dışı bir yana yurt içindeki seyahat hareketlerini bile son derece kısıtlamış, bu nedenle turizm hareketleri neredeyse durma noktasına gelmiştir.² Urfa Milletvekili Hüseyin Sami Coşar söz konusu dönem itibarıyla savaşın turizm faaliyetlerine vurduğu darbeye değindiği bir yazısında: "Dört yıldır artık fertler değil, silahlı milletler seyahat ediyor. Turizm durmadı, ölümün kanadında geliyor...Motör çağında silahlı turizm aldı yürüdü."³ diyerek mevcut durumu değerlendirmiş ve dünyanın aldığı vahim duruma temas etmiştir.

1 Savaşın genel seyri ile ilgili olarak bkz.; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s.324 vd.

2 Hâzım Âtîf Kuyucak, "Turizm Nedir?", *Ulus*, 21.3.1945, s.2.

3 Hüseyin Sami Coşar, "Dört Yıldır Gökler, Karalar, Denizler Seyyah Yasağı Tutuyor!..", *Vakit*, 07.08.1943, s.2.

Bu duruma rağmen turizm ve bu vasıtayla yapılan propaganda faaliyetlerinin savaş yıllarında da önemini koruduğu ve devam ettirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bunun birinci nedeni iktisadidir. Turizm, Birinci Dünya Savaşı sonrasında görüldüğü üzere savaştan büyük darbeler alarak çıkan ülkelerin iktisadi kalkınmalarını temin eden önemli bir unsur olmuş, ödeme dengelerinde oynadığı ciddi rol nedeniyle de birçok ülke tarafından gerek savaş gerekse barış yıllarında diğer ülkelere karşı politik bir tehdit unsuru olarak kullanılabilmiştir. Turizmin iktisadi getirilerinden daha büyük pay alabilmek amacıyla ülkeler arasında mücadeleler yaşanabilmiş, anlaşmalar yapılabilmiş; milletler ve ülkeler arasında uyandırdığı yakınlık veya uzaklık hissi ile turizm devlet politikalarını doğrudan ilgilendiren bir konu hâlini almıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında mevcut koşullar nedeniyle gezme, görme ve dinlenme amaçlı turizm anlayışı kalmasa da savaş içinde yer alan ya da yer almayan bütün Avrupa devletleri turizm alanında savaş sonrası için ciddi hazırlıklarda bulunma gereği hissetmiştir.⁴ Savaşın yarattığı bütün olumsuz etkilere rağmen turizm savaş sırasında sarsılan ülke ekonomilerine canlılık kazandırmak ve dünya halklarının birbirlerini tanımalarını ve kaynaşmalarını sağlamak münasebetiyle dünya barışına hizmet etmek üzere dikkate alınan başlıca konular arasında yer almış, savaş sonrasında bu kaynaktan olabildiğince istifade etmek ABD ve Avrupa ülkeleri gibi Türkiye için de öncelikli hedeflerden birini teşkil etmiştir.⁵ Bu münasebetle Türkiye’de ve dünyada hüküm süren savaş koşulları nedeniyle turizmin düşünülmesinin yersiz olarak kabul edilmesinin doğru bir yaklaşım olmadığını vurgulayan BYUM Müdürü Nedim Veysel İlkin, gerek ülkenin medeni çehresine sağlayacağı katkılar, gerekse iktisadi açıdan temin edeceği kazançlar açısından turizmin savaş yıllarında da ele alınmasının önem arz ettiğini ve bu çalışmaların savaş sonrasındaki dönem için ülkeye önemli bir avantaj sağlayacağını dile getirmiştir.⁶

İkinci olarak, turizm vasıtasıyla yapılan propaganda, istihbarat ve casusluk faaliyetleri turizmin savaş yıllarındaki stratejik özelliğine işaret etmiştir. Örneğin savaş yıllarında turizm işlerinin *Propaganda Vekâleti*’ne devredildiği Almanya’dan⁷ bu dönemde Romanya ve Yugoslavya’ya turist kisvesiyle ajanlar gönderildiği, bunlar vasıtasıyla buralardaki hükümetlerin devrilip Alman dostu

4 Vedat Nedim Tör, “Turizm”, *İktisadi Yürüyüş*, 15.04.1940, S.9, s.5; Ayrıca bkz.; “TTOK’nın 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu; Umumi Vaziyet İcrası”, S.30-200, Nisan 1942, s.6.

5 Konu ile ilişkili ayrıntılı bilgi için bkz.; Erol Evcin, “İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye Turizminde Yarattığı Fırsatlar”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.15, 2016, s.129-153.

6 Nedim Veysel İlkin, “Turizm”, *Radyo*, C.4, S.37, İkinci kânun 1945, s.3; İlkin’in görüşlerine benzer ifadeler 1945 yılı bütçe görüşmeleri sırasında TBMM.’de Urfa Milletvekili Suut Kemal Yetkin ile Afyonkarahisar Milletvekili Suad Yurdkoru tarafından da ısrarla vurgulanmış ve BYUM bütçesinin bu görüşler doğrultusunda şekillendirilmesi gerektiği dile getirilmiştir (“1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu”, *TBMM Tutanak Dergisi*, C.17, Dönem: 7, Toplantı: 2, 59. Birleşim 22/V/1945 ve 61. Birleşim, 24/V/1945).

7 Selâhaddin Çoruh, *Turizm Çalışmalarımızın Geçmiş Günleri*, Güven Matbaası, Ankara, 1974, s.3.

hükümetler teşkil edilmek istendiği bilinmektedir.⁸ Birinci Dünya Savaşı'ndan önce liberal ülkelerde turistik işler özel teşebbüsler vasıtasıyla yürütülürken savaşın başlamasıyla bahsi geçen çalışmaları kolaylaştırmak üzere devlet nüfuzu her alanda olduğu gibi turizm işlerinde de hâkim bir rol oynamaya başlamış,⁹ İkinci Dünya Savaşı'na uzanan süreç içinde söz konusu faaliyetlerdeki devlet otoritesi gitgide artmış ve özellikle Sovyet Rusya, Almanya ve İtalya gibi totaliter rejime sahip ülkelerde propaganda faaliyetleri devletin elinde toplanmıştır.¹⁰ Bu dönemde Almanya'da *Mittelrheinbahn* (M.R.B.), İtalya'da *Compagna Italia Turismo* (C.I.T.), Çekoslovakya'da *CEDOK Travel Agency*, Yugoslavya'da *Yugoslavian State Travel Agency* (PUTNİK), SSCB'de *Russian Travel Agency* (INTOURİST) olmak üzere birçok ülkede resmî bir turizm teşekkülü turizm ve seyahat faaliyetlerini idare edip denetlemekte ve bu şekilde devletlerin konuya ilişkin genel menfaatleri ön planda tutulmakta idi.¹¹ Bu etkenler dışında, ülke halklarının birbirini daha iyi tanımalarını ve yakınlaşmalarını sağlayan önemli bir vasıta olması ve barışa duyulan özlemi dile getirmesi de turizmin önemini İkinci Dünya Savaşı sırasında korumasına neden olmuştur.

Turizm faaliyetlerine elverişli ve özgün yapısı nedeniyle Türkiye'de turistik tanıtıma ve propagandaya yönelik çalışmalar Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ciddi bir şekilde ele alınmaya başlanmış ve bu konuda İkinci Dünya Savaşı arifesine kadar önemli bir mesafe kat edilmiştir.¹² Bununla birlikte savaşın patlak vermesiyle jeostratejik açıdan mühim bir mevkiye bulunan Türkiye savaşa dâhil olması doğrultusunda gerek müttefik, gerekse Mihver bloğunda yer alan devletlerin baskılarına maruz kalmıştır. Buna rağmen savaşa fiili olarak girmemiş, ancak ortaya çıkan menfi iktisadi koşulları tüm ağırlığıyla yaşayarak savaştan ciddi bir şekilde etkilenmiştir.¹³ Bu suretle ülkede turizmde yönelik faaliyetler de ciddi bir darbe almıştır. Bunun yanı sıra bütün dünyayı ateş çemberi içinde bırakan bu savaşın dışında kalmayı başaran Türkiye'nin izlediği barışçıl ve demokrasi yanlısı politika ve bu yönde gerçekleştirdiği propaganda ülkeyi dış tehditlerin yarattığı zararlı etkilerden büyük ölçüde korumuştur.¹⁴

Bu makalede İkinci Dünya Savaşı yıllarının yarattığı menfi ve müspet etkiler çerçevesinde Türkiye'de turizm, tanıtma ve turistik propaganda faaliyetleri ele alınmıştır. Türkiye'de devletin teşvik ve gayretleriyle gerçekleştirilen bu faaliyetler konusunda önemli bilgi ve belgeler ihtiva eden *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*'nden, konuya ilişkin kanuni düzenlemeleri ihtiva eden *Resmî Gazete*'den,

8 "Balkanlara Turist Gönderilmesinin Sebebi?", *Cumhuriyet*, 10.5.1940, s.5.

9 Sadri Ertem, *Propaganda, Propagandanın Psikolojik, Sosyolojik ve Teknik Şartları*, C.2, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1942, s.306.

10 Burhan Belge, "Propaganda ve Tesirleri", *Aydın Tarihi*, S.75, 1-29 Şubat 1940, s.521.

11 Hans Haas, *Turizm Bilgisi*, Alâaddin Kural Basımevi, Ankara, 1939, s.54-55.

12 Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.; Erol Evcin, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.55, Güz 2014, s.23-81.

13 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.81.

14 Burhan Belge, "Propaganda ve Tesirleri", *Aydın Tarihi*, S.75, 1-29 Şubat 1940, s.538.

kanun görüşmelerini içeren *TBMM Zabıt Cerideleri’*nden, turizm konusunu işleyen ve ülkedeki turizm faaliyetlerini değerlendiren *Cumhuriyet, Ulus, Vakıf ve Akşam* gibi dönemin önde gelen basın organlarından, döneme ait diğer süreli yayınlardan, savaş yıllarının turizme yönelik ciddi tehditlerine karşın çalışmalarına devam eden *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu’nun* (TTOK) faaliyet raporlarından ve büyük bir kısmı söz konusu döneme ait olan telif ve tetkik eserlerden yararlanmak suretiyle iktisadi, siyasi, askerî, sosyal ve kültürel duruma etkileriyle Türk turizm tarihi açısından önemli bir dönem incelenerek aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Turizm Teşkilatı ve Turizmi Etkileyen Kanuni Düzenlemeler

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de bütün olumsuzluklara rağmen turizm faaliyetlerini teşvik etmeye, kolaylaştırmaya, zenginleştirmeye ve hızlandırmaya yönelik teşkilatlanma çalışmalarının devam ettirildiği, bu suretle bir kısım mevzuat düzenlemeleri yapıldığı ve bu konuda ciddi adımlar atıldığı görülmektedir.

Söz konusu dönem itibariyle turizm teşkilatı, politikası, planlaması konuları ve bunları uygulama yöntemleri ülkedeki yetkililer ve aydınlar tarafından ele alınmış ve tartışılmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de turizm altyapısının oluşturulması konusunda fikir önderliği yapan isimler arasında yer alan Ticaret Vekâleti Turizm Müdürü Vedat Nedim Tör’ün savaş yıllarındaki turizm faaliyetlerine ilişkin düşünceleri önem arz etmektedir. Tör: *“Her hareket davası gibi turizm de bir medeniyet davasıdır. İşte, bugün turizm davasının devletçe ve milletçe ele alınmasını, medeni ve kültürel rüşdümüzün yeni bir ifadesi olarak telakki etmekte hata yoktur.”* diyerek söz konusu dönemde turizmin aldığı öneme temas etmiş ve devlet işleyişinde turizme gereken ilginin gösterilmesi hususundaki hassasiyetini dile getirmiştir.¹⁵ Ulaşım, konaklama, yeme içme ve eğlenme ihtiyaçlarını gidermeye yönelik altyapı eksikliklerinin ve bu konudaki belirsizliklerin vatandaşların seyahat etme isteklerini yitirmelerine yol açtığını belirten Tör, savaş yıllarında iç ve dış turizme yönelik bir seyahat hareketi yaratmak ve bu yöndeki talebi artırmak üzere *millî turizm politikasının* oluşturulmasından söz etmiştir. Tör’e göre, turizmi politikalarına konu olarak alan ülkeler onu müstakil bir mercie bağlamış, teşkilatlandırmış ve planlamış durumda idi. Türkiye’de de şuurlu bir turizm politikası ancak turizm işleri için gereken yetki ve sorumluluğa sahip müstakil bir organizasyon yaratılarak mümkün olabilecekti.¹⁶ Nitekim ülkedeki turizm altyapısı eksikliğinden doğan sıkıntıları yetkili bir isim olarak doğrudan yaşayan Turizm Müdürü Tör, bu

15 Vedat Nedim Tör, “Turizm: Servet ve Hareket Kaynağı”, *Varlık ,Milliyetçi ve Memleketçi Fikir Mecmuası*, C.7, S.133, s.12.

16 Vedat Nedim Tör, “Millî Turizm Siyaseti 2”, *İktisadi Yürüyüş*, 01.05.1940, S.10, s.5; Vedat Nedim Tör, “Millî Turizm Siyaseti 3”, *İktisadi Yürüyüş*, 15.05.1940, S.11, s.5.

dönemde çeşitli vesilelerle turizmin neredeyse bütün devlet daireleriyle ilgili olduğuna, bu nedenle bütün devlet müesseselerinin işbirliğine ve muhtelif cephelerden yürütülecek olan turizm faaliyetlerinin koordinasyonuna şiddetle ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmiş, bu ihtiyacın da turizm hareketinin planlanması ve gelişmesi için ancak doğrudan Başvekâlet'e bağlı bir teşkilat oluşturmak suretiyle çözülebileceğine temas etmiştir.¹⁷

Turizm teşkilatlanması konusunda Tör tarafından da belirtilen bu ihtiyaçlara İkinci Dünya Savaşı yıllarında turizm vasıtasıyla gerçekleştirilen siyasi, iktisadi ve askeri *propaganda* faaliyetleri de eklenmiştir. Nitekim dünya sathındaki nüfuzunu artırmak isteyen devletlerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra propaganda faaliyetlerine daha çok önem vermeye başladıkları, hatta bunun için bazı ülkelerin *Vekâlet* ihdasına gittikleri, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise turizm ve propaganda faaliyetlerinin birbiriyle çok yakından ilişkili kavramlar hâline dönüştüğü ve propaganda faaliyetlerinin adeta savaşın silahsız şeklini aldığı görülmüştür. Bu nedenle savaş yıllarında Türkiye'de de bu yöndeki çalışmalara ihtiyaç hissedildiği anlaşılmaktadır. Nihayetinde söz konusu dönem itibarıyla basın ve yayın işlerine yönelik bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarıda *matbuat*, *radio yayını* (difüzyon) ve *turizm* işleri birbirini tamamlayan ve birbiriyle yakın ilişkili işler olarak değerlendirilmiş, savaş ve sonrası için büyük önem arz eden bu konuların birçok ülkede olduğu gibi tek elden yönetiminde fayda görülmüştür.¹⁸

Bu gelişmeleri takiben 1940'ta devletin en yüksek icra makamı olan Başvekâlet'e bağlı olarak *Matbuat Umum Müdürlüğü* teşkil edilmiş ve bu müdürlük aracılığıyla basın, yayın ve telkin vasıtaları bir elde toplanmıştır. Bu suretle söz konusu müesseselerin hep birlikte ahenk içinde ülke menfaatleri doğrultusunda iç ve dış siyasetin emrinde olmak üzere faaliyet göstermesi hedeflenmiştir.¹⁹ Umum Müdürlüğüne Selim Rauf Sarper'in getirildiği bu birimin teşkil edildiği söz konusu dönem esas olarak dünyada devletlerin rejimleri ne olursa olsun radyo, matbuat ve turizm işlerini tek bir sorumlu makamdan idare etmeye başladıkları bir dönemdir.²⁰ Bu müdürlüğün; memleket içinde ve dışında siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yayınları takip etmek, millî siyaset ve menfaatleri zedeleyebilecek propagandaları karşılamak, rejimin iç ve dış siyaseti hakkında kamuoyunu aydınlatmak ve yayın faaliyetlerinde bulunmak gibi temel görevleri vardı. Ayrıca millî ahlâk ve kültür, haberlerin doğruluğu, yabancı tahrikler ve propagandalar, devlet icraatının kamuoyuna doğru ve kontrollü bir şekilde aktarılması ve matbuat kanunları bakımlarından iç yayınları; ülkelerin dünya siyasetindeki eğilimleri, bunların iç siyasetlerine yansımaları, Türkiye ile

17 Vedat Nedim Tör, "Turizmde Koordinasyon Zaruryeti", *İktisadi Yürüyüş*, 01.06.1940, S.12, s.3.

18 "Matbuat Umum Müdürlüğü Layihası Ruznameye Alındı", *Ulus*, 23.05.1940, s.2.

19 Hasan Refik Ertuğ, "Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilat Kanunu Üzerine Düşünceler I", *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.148, Temmuz 1943, s.199.

20 "Yeni Matbuat Umum Müdürlüğü", *Vakit*, 04.06.1940, s.2; Tayinlerle ilgili olarak ayrıca bkz.; "Matbuat Umum Müdürlüğünde Tayinler", *Cumhuriyet*, 05.06.1940, s.3.

münasebetleri ve kültür hareketleri bakımlarından dış yayınları takip etmekle yükümlü idi. Söz konusu birimin bunlara ek olarak, uluslararası matbuat, radyo yayın ve turizm teşekkülleri ile meslekî temaslarda bulunmak; radyo yayınları vasıtasıyla halkın siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel ve bedii ihtiyaçlarını karşılayacak programlar hazırlanmasını ve uygulanmasını sağlamak; ülke içinde çekilen filmlerin senaryolarını ve yurt dışından gelen filmlerdeki Türkiye sahnelerinin repertuarlarını kontrol etmek; resim, gramofon plâkları ve diğer bütün neşir vasıtalarını ülke menfaatleri doğrultusunda denetim altında bulundurmak, halkı aydınlatmaya ve Türkiye’yi yabancı ülkelere tanıtmaya yarayan her türlü faydalı yayın ve senaryolara destek olmak gibi dolaylı; iç ve dış turizmin ülkenin millî siyaset ve iktisadi ihtiyaçlarına uygun ve ülkeye faydalı olacak şekilde gelişmesine hizmet etmek, ülke içinde turizm işlerini düzenlemek ve bunları denetim altında bulundurmak²¹ gibi doğrudan turizmle ilişkili görevleri bulunmaktaydı. Nitekim bu amaçlara hizmet etmek üzere söz konusu teşkilatın idaresi altında teşkil edilen birimlerden biri de *Turizm Müdürlüğü* olmuştur.²² Bu müdürlük söz konusu görev ve sorumluluklar kapsamında daha önce bağlı olduğu Ticaret Vekâleti’ndeki statüsünden çok daha geniş bir hizmet alanına sahip olmuştur.

Bu iyi niyetli girişimlere rağmen, savaşın hızla yayılarak Türkiye’ye de sirayet etme tehlikesi ve olayların takibinin başarılı bir şekilde yerine getirilerek, ülkenin iç ve dış siyasetinin dünyaya gereği gibi aksettirilmesi konusundaki aciliyet kadro imkânları kısıtlı durumda olan Matbuat Umum Müdürlüğü’nü görevlerini yerine getirmek konusunda zafiyete uğratmıştır.²³ Niğde Milletvekili Cavit Oral 1942 mali yılı bütçe görüşmeleri sırasında iç ve dış propaganda faaliyetlerinin devletler için arz ettiği öneme temasla Türkiye’nin savaş sırasında ciddi bir propaganda akımıyla karşı karşıya kaldığını beyan etmiştir. Buna karşılık propaganda çalışmalarıyla yükümlü Matbuat Umum Müdürlüğü’nün yetki ve sorumluluk alanının beliren yeni ihtiyaçları gideremeyecek ölçüde dar ve 1942 yılı itibarıyla belirlenen 278.540 liralık bütçenin de yapılması gereken esaslı çalışmalar için son derece yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Öyleki bu tür çalışmaların etkin ve organize bir şekilde yürütülebilmesi için bir *Propaganda Vekâleti* teşkili konusunun bile düşünülmesi gerektiğine atıfta bulunmuştur. Her ne kadar söz konusu dönem itibarıyla bu öneri kabul görmese de²⁴ bahsi geçen

21 “Başvekkâlete Bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, 28 Mayıs 1940, S.4520, Kanun No: 3817, Kabul Tarihi: 22.05.1940.

22 Turizm Müdürlüğü’nün Ticaret Vekâleti’ne bağlı olduğu dönemde Turizmi Teşvik Kanun Layihası adıyla bir tasarrufların hazırlandığı görülmektedir. Turizm Müdürlüğü’nün Matbuat Umum Müdürlüğü bünyesinde Başvekkâlet’e bağlanmasıyla Umum Müdür Selim Rauf Sarper yeniden incelenmek, düzenlenmek ve sunulmak üzere bir talep yazısıyla Başvekkâlet’ten bu layihanın iadesini istemiştir (BCA, D:101-58, FK:30.10.0.0, YN:22.127.2., 26/04/1940); Söz konusu çalışmalar ancak 1950’de çıkan “Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu” ile tamamlanabilmiştir.

23 Hasan Refik Ertuğ, “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilat Kanunu Üzerine Düşünceler I”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.148, Temmuz 1943, s.201.

24 “Matbuat Umum Müdürlüğü Bütçesi”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.25, Devre: 6, İçtima:3, 62.

gelişmeler *Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü*'nün (BYUM) teşkili çalışmalarını tetiklemiştir. Bu konudaki çalışmalara temas eden Yunus Nadi Abalıoğlu da savaş sırasında Türkiye'ye yönelecek propagandalara karşı uyanık olunması ve tedbir alınması için Matbuat Umum Müdürlüğü bünyesinde yürütülen radyo ve turizm işlerinin Başvekâlet'e bağlanarak bir umum müdürlüğün çatısı altında birleştirilmesi yönündeki çalışmaları yerinde ve faydalı bulmuş, turizmin devlet tarafından acele, sistematik ve planlı bir şekilde ele alınmasıyla Türkiye için ciddi faydalar temin edileceği konusunda görüş bildirmiştir.²⁵

Nitekim bu süreç 22 Temmuz 1943 tarihi itibarıyla yine Başvekâlet'e bağlı olarak *Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü*'nün (BYUM) teşkiliyle sonuçlanmıştır. BYUM kanununun gerekçeleri arasında savaşın gitgide genişlemesinin ve takibinin daha da zorlaşmasının basın, yayın, turizm ve propaganda işlerinin eldeki dar kadro ve yetkilerle sürdürülmesini güçleştirdiği belirtilmiştir. Geçirilen üç senelik tecrübe döneminde gerek görevlerin ihtisas dairelerine ve bu daire amirlerine gereği gibi dağıtılmamış bulunması ve gerekse bu görevlere karşılık umum müdürlüğe ve teşkilat bölümlerine düşen yetkilerin açık bir şekilde çerçevesizleştirilmemiş olması nedeniyle uygulamada birçok zorlukla karşılaşıldığı da vurgulanmıştır. Buna karşılık matbuat, radyo ve turizm hizmetlerinin önemi savaşın başlamasını takip eden süreç içinde her geçen gün daha da artmış ve millî mevcudiyet açısından hayati sayılabilecek bir konuma yükselmişti.²⁶ BYUM; basın, yayın ve telkin vasıtalarından faydalanarak Türkiye'nin medeniyet ve kültür varlıklarını, sanat ve tabiat güzelliklerini, siyasi olay ve gelişmeleri ülke içinde ve dışında doğru olarak tanıtmak ve yaymak, Hükümet'in iç ve dış siyasetini, yurt ve dünya yayın vasıtalarına ve kamuoyuna doğru olarak aksettirmek, yabancı ülkelerin basın ve yayın faaliyetlerini ve olaylarını ülkenin ilgili makamlarının bilgisine sunmak ve halka ulaştırmak; ülke menfaatleri için zararlı etkiler yapabilecek basın, yayın ve telkin faaliyetlerinin mahiyeti hakkında halkı aydınlatmak ve bu gibi faaliyetleri denetlemekle yükümlü idi. Bu birim ayrıca iç ve dış turizm faaliyetlerini idare, tanzim, teşvik ve denetlemek gibi görevleri üstlenmişti.²⁷

BYUM'nin birimleri arasında *Turizm Dairesi* de yer almaktaydı. Müdürlüğüne turizm konusunda dönemin yetkin isimleri arasında yer alan Süreyya Ergün'ün tayin edildiği²⁸ bu dairenin başlıca görevleri; iç ve dış turizm hareketlerinin millî menfaatlere uygun yolda gelişmesi ve yayılması için gereken araştırmaları yapmak, resmî daire ve teşekküllerle hususi teşebbüsler ve turizm

---

İnikat, 25/V/1942.

25 Yunus Nadi, "Propaganda", *Cumhuriyet*, 20.03.1940, s.1 ve 5.

26 "BYUM Vazife ve Teşkilatı Hakkında Kanun Layihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası", *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.4, Devre:7, İçtima F, 49. İnikat, 16/VII/1943.

27 "Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Teşkilat, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun", Kabul Tarihi: 16/07/1943, Kanun No:4475, *Resmî Gazete*, S.5462, 22 Temmuz 1943.

28 "Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nde", *Ulus*, 10.08.1943, s.2; "Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü", *Akşam*, 13.8.1943, s.3; "Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü", *Vakit*, 13.08.1943, s.3.

sanat ve meslekleri arasında gaye ve iş birliği sağlamak, turizm hareketlerinin önemini anlatacak yayınlar hazırlamak, Umum Müdürlüğün turizm ile ilgili işlerini ve milletler arası turizm kurumlarıyla ilişkilerine ait işlemleri yürütmek idi.²⁹

BYUM’nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında merkezi Avrupa devletlerinin propaganda teşkilatlarının tarz ve yöntemleri model alınarak, bir *Propaganda Vekâleti* gibi büyük çaplı bir teşkilat ve yetki ile kurulduğu anlaşılmaktadır.³⁰ Turizm işlerinin birçok ülkede devletin propaganda teşkilatı içinde yer aldığı bu dönemde Almanya’da *Propaganda ve Halkı Aydınlatma Vekâleti*, yine propaganda faaliyetlerine hizmet etmek üzere İtalya’da *Popüler Kültür Vekâleti*, Japonya’da *Hükümet Danışma Bürosu* ve *Eğitim Vekâleti*’ne bağlı *Düşünce İdare Bürosu*, SSCB’de *Devlet Yayın Kuruluşu*, İngiltere’de *Enformasyon Vekâleti*, ABD’de *Savaş Enformasyon Dairesi* ve *Stratejik Savaş Departmanı* gibi kurum veya kuruluşlar turizm işleri ile radyo, sinema ve edebiyat alanındaki çalışmaları yürütmekle yükümlüydüler. Ayrıca basın ve yayın faaliyetlerini (gazete, afiş, broşür, pul, karikatür vb.) yürütmek, simge ve slogan oluşturmak, miting düzenlemek gibi işleri yapmakla da görevliyidiler.³¹

Dünyadaki bu gelişmelerin de etkisiyle *millî teşkilatlanma* ile *millî turizm politikasının* modern turizmin unsurları arasında yer aldığını ifade eden Turizm Dairesi Müdürü Süreyya Ergün Türkiye’de turizm imkânlarını tayin eden unsurların başında *psikolojik faktörün* bulunduğu temas etmiş, bunun için de ilk olarak ülkede bir turizm zihniyetinin yaratılması gerektiğine değinmiştir.³² Ergün, Türkiye’nin başlıca turizm cazibe merkezlerinin *tabiat, tarih* ve *millî sanat* unsurlarına dayandığını ve bunların millî iftihar vesilesi olarak *millî propaganda* için önem arz ettiğini ifade etmiştir.³³ BYUM Müdürü Nedim Veysel İlkin ise bu dönemde kaleme aldığı bir makalede turizm bakımından Türkiye’nin tarih, coğrafya ve tabiat zenginliklerine temas ederek: “*Turizm mevzuunu yalnız bir finansman ve ekonomi mevzuu olarak değil, nihayet bilgi ve hamle mevzuu olarak ele almağı yerinde bulduk.*” demiştir. Bu suretle Umum Müdürlüğün turizm faaliyetlerine yönelik bakış açısını dile getiren İlkin takiben: “*ülkede turizm fikrinin her gün biraz daha zihinlerde yer ettiğini, bölge bölge faaliyete geçen çalışmaların her*

29 “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Teşkilat, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun”, Kabul Tarihi: 16/07/1943, Kanun No:4475, *Resmî Gazete*, S.5462, 22 Temmuz 1943.

30 Almanya ve İtalya gibi mihver devletleri İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra turizmle propagandayı birbirinden ayırmışlar, ancak Türkiye’de genel propaganda çalışmaları ile turizm propaganda çalışmaları bir süre daha birbirine paralel olarak devam etmiştir (*Turizm Bilgisi ve Turizm Meselelerimiz*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1963, s.120-121).

31 Konu ile ilgili olarak bkz.; Sezer Akarcalı, *İkinci Dünya Savaşı’nda İletişim ve Propaganda*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2003.

32 Süreyya Ergün, “Turizm İmkânlarımız I”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.148, Temmuz 1943, s.206-208.

33 Konuya ilişkin olarak bkz.; Süreyya Ergün, “Turizm İmkânlarımız II”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.149, Ağustos 1943; Süreyya Ergün, “Turizm İmkânlarımız III”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.150, Eylül 1943.

geçen yıl biraz daha genişleme belirtileri gösterdiğini” vurgulamıştır.³⁴

BYUM'nin birimleri arasında yer alan *Turizm Dairesi* mülgâ Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü bünyesindeki Turizm Müdürlüğü'nün görev alanını biraz daha genişleterek ve daha büyük bir yetki çerçevesinde üstlenmiştir.³⁵ Örneğin bu birim *Basın, Yayın ve Turizm Enstitüsü* kurmak hususunda yetkili kılınmıştı. Nitekim bu yetki çerçevesinde yüksek dereceli bir ihtisas eğitimi vermek ve basın, yayın ve turizm mesleklerinin tarihi ve geleceği konusunda incelemelerde bulunmak üzere çalışmalara başlandığı görülmektedir.³⁶ Buna ek olarak söz konusu birimin bünyesinde bir *İşbirliği Kurulu* teşkil edilmiş ve bu şekilde yapılacak çalışmalar konusunda devletin ilgili kurumları arasında işbirliğinin tesisi ve verimliliğin artırılması hedeflenmiştir. Bu dönemde BYUM kanunu tasarı çalışmalarını ele alan aydınlardan biri olan Cumhuriyet gazetesi yazarı Hasan Refik Ertuğ da bu konuda belirli bir bölgeye özel bir turistik önem kazandırmak veya bu bölgenin mevcut turistik kıymetini ortaya çıkarmak amacıyla ilk olarak nakil vasıtalarının hareket vakitlerinde ve ücret tarifelerinde bu amacı gerçekleştirecek düzenlemelerin yapılması, yerel otel, gazino ve eğlence yerlerinde turist ağırlayabilecek imkânların geliştirilmesi ve o yerin turistik değeri hakkında kamuoyunun aydınlatılması gibi faaliyetlere öncelik verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu amaca ulaşmak için de söz konusu umum müdürlüğün Dâhiliye Vekâleti, devlet demir yolları, deniz yolları, yerel belediye, Belediyeler Bankası gibi kurum ve kuruluşlar ile iş birliğinin kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir.³⁷

Yataklı Vagonlar Şirketi Türkiye Mümessili Hüsnü Sadık Durukal ise turistlerin seyahat kararı almaları, seyahat programlarını hazırlamaları ve bunu uygulamaya geçirmeleri aşamalarında seyahat müesseseleri ve acentelerinin önemine vurguda bulunmuş ve bu faaliyetlerin nihayetinde teşebbüs kudret ve kabiliyeti gerektiren bir teşkilat ve ihtisas işi olduğunu vurgulamıştır. Durukal; ulaşım, konaklama, tarihî eserlerin korunması ve teşhiri, spor ve sanat çalışmaları, tanıtıma yönelik yayın faaliyetleri ve mevzuat çalışmaları gibi turizm altyapısını geliştirmeye yönelik işler konusunda Hükümet'in belediyelerin ve mahallî turizm teşekküllerinin desteği olmaksızın seyahat teşekküllerinin kendilerinden beklenen faydaları sağlayamayacağına işaret etmiştir.³⁸ Nitekim söz konusu kanun çerçevesinde tesis edilen *İşbirliği Kurulu* bu gibi sorunlara çözüm bulmak üzere faaliyet göstermek amacındaydı. Tör de konuya ilişkin olarak bahsi geçen mevzuat düzenlemeleri çerçevesinde Türkiye'deki turizm çalışmalarında

34 Nedim Veysel İlkin, “Turizm”, *Radyo*, C.4, S.37, İkinci kânun 1945, s.3; İlkin'in söylemlerini ve turizm konusunu ele alan şu yazıya bkz.; Vâ-Nû, “Önümüzde Beliren Turizm Memleketi Olmak Ümidi”, *Akşam*, 30.01.1945, s.3.

35 Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilat Kanunu Üzerinde Düşünceler II*, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.153, Birinci kânun 1943, s.484.

36 Süreyya Ergün, “Turizm Öğretimi”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.152, İkinci Teşrin 1943, s.456.

37 Hasan Refik Ertuğ, “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilat Kanunu Üzerinde Düşünceler III”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.154, İkinci kânun 1944, 575-576.

38 Hüsnü Sadık Durukal, “Turizm Teşkilatının Ehemmiyeti”, *Akşam*, 20.05.1945, s.4.

hedefe hızlı, başarılı ve ahenkli bir şekilde ulaşmak ve mevcut imkânları en iyi şekilde kullanmak amacıyla *turizm bölge planlarının* oluşturulması konusuna temas etmiş, bu iş için de ilk olarak Marmara ve Ege bölgelerinin ele alınması gerektiğini belirtmiştir.³⁹ Nitekim 1944 yılı itibariyle *İşbirliği Kurulu*’nun çalışmalarını desteklemek üzere BYUM’nin başkanlığında bir *Bakanlıklararası Turizm Komisyonu* teşkil edilmiştir. Bu komisyonun bünyesine faaliyet gösteren *Tetkik Heyeti* Bergama ağırlıklı olarak Ege Bölgesi’nde turistik incelemelerde bulunmuştur.⁴⁰ Heyetin ilk incelemeleri İzmir valisi ile belediye reisinin de hazır bulunduğu bir toplantıda değerlendirilmiş, bunların neticeleri ve bu doğrultuda yapılacak çalışmalar ele alınmıştır.⁴¹ Komisyonun çalışmaları sonucunda 1945 yılı itibariyle, Bergama ve İzmir’deki turizm potansiyellerine ve turizm altyapısındaki eksikliklere dair önemli tespitlerde bulunan ve mevcut sorunların giderilmesine yönelik öneriler sunan kapsamlı bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapor Başbakanlık makamına sunulmuştur.⁴² Bu çerçevede yurt dışından ülkeye davet edilecek misafirlere, ülkeye gelecek turistlere ve yerli halka propaganda amaçlı olarak Devlet Konservatuarı sanatçıları tarafından Bergama’daki antik tiyatrolarda klasik tiyatro temsillerinin sunulması da savaş sonrasındaki dönem için planlanan çalışmalar arasında yer almıştır.⁴³

Bu çalışmalardan anlaşıldığı üzere, Urfa Milletvekili Suat Kemal Yetkin’in de belirttiği gibi BYUM kanunu ile iç turizm *millî bir dava* olarak ortaya konulmuş ve umum müdürlük devletin diğer teşekkülleriyle işbirliği yapabilecek konuma yükseltilmiştir. Davanın önemi ve büyüklüğü nispetinde yapılacak işlerin güçlüklerle dolu olduğu görülse de bu gelişmeler Türk turizmi konusunda yapılacak ciddi çalışmalar için yasal bir temel hazırlamıştır.⁴⁴ Ancak söz konusu süreç içinde yapılan bu mevzuat düzenlemelerine ve iyi niyetli çalışmalara rağmen turizm faaliyetlerinin kendine özgü mecrasından çok basın ve yayın çalışmalarının gölgesi altında kaldığı görülmüş ve turizm işlerinin devlet tarafından bağımsız olarak ele alınmaması yapılan çalışmaların etki derecesini düşürmüştür.⁴⁵

Savaşın sonlarına doğru Celâleddin Ezine bir makalesinde Avrupalıların ve Amerikalıların Türkiye’yi tanımadıklarına, büyük bir inkılâp hareketi geçirmesine rağmen Türkiye’nin yabancılar tarafından Mısır, İran ve Arabistan gibi ülkelerle bir arada değerlendirildiğine işaret etmiştir. Turizm politikasının hem propaganda hem de iktisadi siyasetle ilgili olduğuna vurguda bulunan Ezine’nin idari teşkilattaki propaganda ve turizm şubelerini birleştirmek

39 Vedat Nedim Tör, “Kalkınma Endüstrisi: Turizm”, *Hep Bu Topraktan*, S.5, Mart 1945, s.61;

40 “Ege’de Turizm İşleri”, *Akşam*, 08.12.1944, s.6.

41 “İzmir Turizm Cemiyeti İdare Heyeti Kuruldu”, *Vakit*, 09.12.1944, s.4.

42 Söz konusu rapor için bkz.; *Bergama Temsilleri ve Turizm İşleri/Bakanlıklararası Turizm Komisyonu Raporu*, Başbakanlık BYUM Yayınlarından: 9, Ankara, 1945.

43 Süreyya Ergün, “Bergama’da Turizm Tetkikleri”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.560, Aralık 1944, s.510; “Bakanlıklararası Bergama Heyeti’nin Tetkikleri”, *Radyo*, 1 Şubat 1945, C.4, S.38, s.7.

44 Suat Kemal Yetkin, “İç Turizm Dâvası”, *Ulus*, 18.07.1943, s.1 ve 3.

45 Selâhaddin Çoruh, *Turizm Çalışmalarımızın Geçmiş Günleri*, Güven Matbaası, Ankara, 1974, s.2-3.

suretiyle bir Bakanlığın teşkilinin bile düşünülebileceğini ifade etmesi⁴⁶ konuya ilişkin ciddi tespitlerden birini teşkil etmektedir.

Demir, kara, deniz ve hava yolları nakliyatı, seyahat emniyeti ve hizmetleri, liman ve teçhizatı işleri ile uğraşmakla yükümlü olmak üzere 1939'da teşkil edilen *Münakalat Vekâleti* de ulaştırma ve bununla doğrudan ilgili turizm faaliyetleri için esaslı bir yasal altyapı oluşturmuş, böylelikle bu konulardaki çalışmalar daha planlı ve programlı bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır.⁴⁷ Aynı yıl teşkil edilen Nafia Vekâleti ise demir yolları ve limanlar inşaatı, şose ve köprü işleri, iç seyahatlerde kullanılmak üzere nehirlerin ıslahı gibi görev ve sorumluluklar üstlenmiştir.⁴⁸ 1940 yılı Ağustos ayında yürürlüğe giren bir nizamname ile de Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti gümrük ve tarifelerle ilgili asli vazifeleriyle birlikte gümrük memurlarının mesleki bilgilerini genişletecek ve iş sahiplerini gümrük işlemleri hakkında aydınlatacak tedbirleri almak ve bu hususta yayın faaliyetlerinde bulunmak, gümrük işlemleri bakımından yolcu ve turizm hareketlerini kolaylaştıracak tedbirleri almak gibi turizmle yakından ilgili görev ve sorumluluklar yüklenmiştir.⁴⁹

Ayrıca savaş yıllarında ülkeye gelen turistlerin dövizleri polis tarafından toplanmak suretiyle yolcu pasaportuna eklenmekte iken bu nedenle oluşan zaman kaybını ve zorlukları engellemek üzere yapılan yeni bir düzenleme ile yabancıların beraberlerinde getirdikleri paralar gümrüklerdeki döviz listelerine kaydedilmeye başlanmış, böylece yolcular ikamet süreleri ne kadar olursa olsun ülke dışına çıkarılarken bu vesikada belirtilen paralardan harcamadıkları kısımları kambiyo murakabe mercilerinin vizesine gerek olmadan harice çıkarabilme imkânına kavuşmuşlardır.⁵⁰ Benzer şekilde çıkan bir karara göre, ülke dışından gelen yabancılar beraberlerindeki kıymetli eşyaları Türk gümrük kapılarında dolduracakları beyannamelere veya pasaportlarına kayıt ettirmek suretiyle bunları ülke dışına çıkışlarında beraberlerinde götürebilme hakkına sahip olmuşlardır.⁵¹ Bu dönemde yolcu, turist, eşya, Türk lirası, yabancı para, döviz ve vergi işlemleri için gümrük kapılarında uygulamaya geçirilmek üzere yeni düzenlemeler yapılmıştır. Yolcuların seyahat işlemlerini kolaylaştırmaya yönelik bu düzenlemeler kapsamında örneğin kendilerine ait otomobilleri veya diğer araçlarla tamamen turistik amaçlarla seyahat edenlerin *triptik/gümrükten*

46 Celâlettin Ezine, "Propaganda ve Turizm İçin Bir Bakanlık Kurmalıyız", *Cumhuriyet*, 13.07.1945, s.2.

47 "Münakalât Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun", *Resmî Gazete*, 31 Mayıs 1939, S.4220, Kanun No:3613, Kabul Tarihi: 27/05/1939.

48 Nafia Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun", *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1939, S.4219, Kanun No: 3611, Kabul Tarihi: 26/05/ 1939.

49 "Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinin Teşkilât ve Vazifelerine Dair Nizamnamenin Meriyete Konulması", *Resmî Gazete*, 22 Ağustos 1940, S. 4594, Kararname No: 2/14153; "Gümrük ve Tekel Bakanlığı", *TTOK Belleteni*, S.87, Mayıs 1949, ss.19.

50 "Yolcu Paraları Hakkında", *Resmî Gazete*, 28 Nisan 1939, S.4195, Tamim No:8105/2530.

51 "Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 12 Numaralı Kararnameye Ek Karar", *Resmî Gazete*, 28 Eylül 1939, S.4322, Kararname No: 12019.

geçiş karnesi⁵² ve muvakkat muaflık⁵³ işlemlerinin hızlı bir şekilde bitirileceği ve yolculara her türlü iş ve işlemleri konusunda nezaket ve kolaylık gösterileceği de belirtilmiştir.⁵⁴

Bu dönemde yürürlükte olan yabancıların ikamet ve seyahatleri hakkındaki kanunda da birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda ikamet, misafirlik veya herhangi bir maksatla bir yabancıyı yanına, evine ve idaresi altındaki herhangi bir yere kabul eden hakiki ya da hükmi bir şahıs 24 saat zarfında en yakın polis veya jandarma karakoluna bu yabancıların kimlik bilgilerini bildirmekle yükümlü tutulmuştur. Bu hüküm hiçbir menfaat olmaksızın yedi günü geçmeyen özel misafirlikleri de kapsayabilecekti. Yabancıların girmelerinin veya ikamet etmelerinin yasaklandığı bölgelerin yanı sıra belirli bölgelerde tek ve toplu hâlde ikamet ve seyahatler de İcra Vekilleri Heyeti kararı ile yasaklanabilecek ve hatta bunun için zabıtların izni de talep edilebilecekti.⁵⁵ Bu düzenleme de savaş yıllarında önem arz eden istihbarat çalışmalarına katkı sağlamak ve yaygınlaşan casusluk faaliyetlerine karşı tedbir almak üzere ülkedeki yabancı hareketlerini kontrol altında bulundurmaya yönelik girişimler arasında yer almıştır.

Turizm faaliyetlerine doğrudan etki eden bu kanunlara ek olarak ülkenin iktisadi yapısına ciddi anlamda müdahale eden *Millî Korunma Kanunu*⁵⁶ da söz konusu dönemde turizm faaliyetleri ile bağlantılı önemli kanuni düzenlemeler içinde yer almıştır. Seferberlik ve devletin savaşa girmesi gibi olağanüstü durumlarda devletin işleyişini takviye etmeye yönelik olarak çıkarılan Millî Korunma Kanunu, millî müdafaa çalışmalarına hizmet etmek üzere sosyal hayatta meydana getirdiği birtakım kısıtlamaların yanı sıra tarım, sanayi ve ulaştırma gibi turizmle ilişkili olan diğer alanlarda da etkin bir devlet

52 Triptik/Gümrükten Geçiş Karnesi; kara yolu ile yapılan uluslararası yolculuklarda taşıtların yabancı gümrüklerden geçişini sağlayan, kullanılan taşıta ve karne sahibine ait bilgilerin yer aldığı, belirli bir geçerlik süresi olan belgeyi ifade etmektedir.

53 Muvakkat Muaflık; turistlerin beraberlerindeki motorlu özel nakil vasıtalarını belirli bir süre için gümrük resminden muaf olarak ithal edebilmelerini sağlayan uygulamayı ifade etmektedir.

54 “Yolcuların Gümrük Kontrolü Hakkında Talimatname”, *Resmî Gazete*, 9 Şubat 1943, S.5326, Tamim No:23793/3069, Tamim Tarihi: 30/07/1940; Söz konusu talimatnamede Türkiye’ye gelen yolcuların döviz ve eşya kontrolleri hakkındaki maddelere ilişkin küçük çaplı değişiklikler için bkz.; “Yolcuların Gümrük Kontrolü Hakkında Talimatnamede Yapılan Değişiklik Hakkında Tamim”, *Resmî Gazete*, 27 Teşrin-i sani 1943, S.5567.

55 “Ecnebilerin Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki 3529 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerini Tadil Eden Kanun”, *Resmî Gazete*, 31 Temmuz 1940, S.4575, Kanun No: 3900, Kabul Tarihi: 24/07/1940; Söz konusu kanuna ilişkin olarak bkz.; “Ecnebilerin Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki Kanunun 16 nci Maddesine Bir Fıkra İlâvesine ve 30 ncu Maddesinden 26 Rakamının Çıkarılmasına Dair Kanun Lâyihası ve Dâhiliye ve Adliye Encümenleri Mazbataları”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.13, Devre: VI, İçtima:1, 72. İnikad 10/VII/1940 ve 74. İnikad, 24/VII/1940; Hususi misafirlerin de 24 saat içinde ilgili mercilere bilgi vermeleri konusundaki kararname için ayrıca bkz.; *BCA*, S:16, DN:91, FK: 30.18..1.2, YN:92.91..16.

56 “Millî Korunma Kanunu”, *Resmî Gazete*, 26 Kanunusani 1940, S.4417, Kanun No: 3780, Kabul Tarihi: 18/01/1940.

müdahaleciliğini beraberinde getirmiştir.

Bu düzenlemelerin yanı sıra savaş döneminde TBMM Turizm Komitesi de faaliyetlerini sürdürmüş ve bu süreçte komitede Kâzım Özalp, Hüseyin Cahit Yalçın, Asım Us, Ahmet Şükrü Esmet, İbrahim Alâeddin Gövsa, Muhittin Akyüz, Suat Hayri Ürgüplü, Osman Şevki Uludağ ve Ali Fuat Cebesoy gibi birçok mebus bulunmuştur.⁵⁷

Türkiye'de turizm faaliyetleriyle ilgili devlet teşkilatındaki bu çalışmaların yanı sıra, 1943'teki 6. Kurultay'ında yeniden şekillenen nizamnamesinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin görevleri arasında: "gençlik, spor ve turizm işleriyle meşgul olmak"⁵⁸ ibaresinin yer alması da dikkat çekicidir. Böylece turizm konusu parti programlarında da yer almaya başlamış ve gündemdeki yerini korumaya devam etmiştir.

2. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Sivil Ulaştırma Faaliyetleri

Turizm, İkinci Dünya Savaşı öncesinde milyonlarca insanın her mevsimde ve iklimde birbirleriyle buluşabileceği bir faaliyet alanı hâline gelmiş ve sadece zenginlere yönelik bir zevk ve imtiyaz olmaktan çıkmıştı.⁵⁹ Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkiye de bu hareketlilikten olabildiğince yararlanmaya çalışmıştır. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla savaşa her an karışabilme tehlikesi ve bu nedenle seferberlik ilan edilmesi Türkiye'deki ulaştırma faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkedeki ulaşım altyapısı ve araçlarının savaşa girilmesi durumunda yetersiz kalacağı anlaşılmaktadır. Ancak ulaşım sisteminde Cumhuriyet'in ilk yıllarında atılan temellerin ve yapılan altyapı çalışmalarının savaş yıllarında ülkeyi büyük çaplı bir ulaşım sorununun yaşanmasından koruduğunu söylemek mümkündür.⁶⁰

Devletçilik politikasının yoğun bir şekilde uygulandığı ulaştırma sektörü savaş yıllarında müdahalelere daha da açık hâle gelmiş ve devletin tam anlamıyla hâkimiyetine girmiştir. Savaşın başlamasıyla çıkarılan ve Hükümet'e geniş yetkiler veren *Millî Korunma Kanunu* ile ülkenin büyük kısmında uygulanan sıkıyönetim, devlet müdahaleciliğini kolaylaştırmıştır. Kanunun özellikle Hükümet'in her türlü özel nakil vasıtalarının seferlerini düzenleyip sınırlayabileceği, nakil ücretlerini belirleyeceği ve bu vasıtaların malzemelerini ve ücretlerini vererek lüzum görülen yerlerde ve hizmetlerde çalıştırabileceği, hatta bunları satın alabileceği yönündeki 36. maddesi⁶¹ ulaştırma alanında zaten kısıtlı durumda olan özel teşebbüs faaliyetlerini daha da azaltmıştır. 1940'ta

57 "TBMM Turizm Komitesi", *TTOK Belleteni*, S.26-81, Nisan 1940, s.12.

58 "CHP Nizamnamesinin Aldığı Yeni Şekil", *Ulus*, 13.06.1943, s.2.

59 Falih Rıfkı Atay, "105 Yeni Tercüme", *Ulus*, 03.11.1944, s.1.

60 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İktisadi Politikalarıyla ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.394.

61 "Millî Korunma Kanunu", *Resmî Gazete*, 26 Kânun-ı sani 1940, S.4417, Kanun No: 3780, Kabul Tarihi: 18/01/1940.

çıkan bir kararname ile: “*Hakiki veya hükmi şahıslara ait olup, hususi numara taşıyan bilumum binek otomobillerle motosikletler ve tenezzühe mahsus motorlu deniz nakil vasıtalarının seyrüseferden men edildiği ve ecnebi turistlere aid nakil vasıtalarının memlekete girmelerinden itibaren ancak on beş gün müddetle seyrüsefer edebileceği*”⁶² belirtilmiştir. Bu dönemde yapılan başka bir düzenleme ile özel şahıslara ait birçok kara ve deniz taşıt vasıtası devletleştirilmiştir.⁶³

1943’te çıkarılan *Varlık Vergisi Kanunu*⁶⁴ ise deniz ticareti alanında faaliyet göstermekte olan bazı özel şirketlerin vergi borçlarını ödeyememeleri gerekçesiyle tasfiyelerine ve gemilerin devlet bünyesine katılmalarına neden olmuştur. Bu dönemde devlet imkânlarının millî müdafaa ihtiyaçlarına kaydırılması ulaştırma hizmetlerinde gerekli yatırımları dışında yavaşlatmıştır. Ulaştırma hizmetlerinde kullanılan araçların yenilenmesi konusunda sıkıntılar yaşanmış, askerî ihtiyaçların giderilmesine öncelik verilmesi sivil ihtiyaçları karşılama imkânını azaltmış, bu ihtiyaçlara yönelik hizmetlerin miktarı ve kalitesi düşmüştür.⁶⁵

Savaş yıllarında muharip ya da işgal altında bulunan ülkelerden kaçanların bir kısmı da Türkiye’ye gelmiştir. Bunların arasında seçkin kişiler olduğu gibi birtakım zararlı faaliyetlerde bulunanlar da vardı. Bu durum siyasi, iktisadi ve askerî sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Savaşın başlamasıyla birçok devletin ülkelere gelen yabancıların seyahatlerini sınırladıkları ve bu sınırlamaları savaş yıllarında gittikçe artırdıkları anlaşılmaktadır. Örneğin bu dönemde Bulgaristan’dan transit geçebilmek için aylardır vize bekleyen Türk vatandaşlarının varlığı bilinmekteydi. Buna karşılık seyahat faaliyetleri 1944 yılı itibarıyla Türk Hükümeti tarafından konsoloslukların vizesi ile Ankara’nın iznine tabi tutulmuştur.⁶⁶ Bunun dışında savaş başlarında Romanya Yahudilerinin Noel Yortusu ve yılbaşı kutlaması için 1939 yılı Aralık ayı ile 1940 yılı Ocak ayı arasında İstanbul’a gerçekleştirdikleri iki tenezzüh seyahati savaş koşulları ve Yahudilere konulmuş sınırlamalar nedeniyle ancak İcra Vekilleri Heyeti’nin izniyle mümkün olabilmıştır.⁶⁷

Bu tür sıkıntılara rağmen Türkiye’de ülke içi ve ülkeler arası seyahat faaliyetlerine hizmet etmek üzere ulaşım vasıtalarını geliştirmeye yönelik ciddi çalışmalar da görülmektedir. Tör: “*Turizm bölgelerinin yolları, bereket ve servet*

62 “Benzin ve Sair Petrol Müştaklarile Mütaharrık Bilumum Kara ve Deniz Nakil Vasıtalarının Seyriseferinin Tahdidi”, *Resmî Gazete*, 22 Teşrin-i sani 1940, S.4667, Kararname No: 2/14703, Kararname Tarihi: 19/11/1940, Karar Sayısı: 75.

63 “Kullanımlarında Zaruret Bulunan Bazı Hususi Otomobillerle Bir Motosikletin Seyriseferi Serbest Tutulan Otomobiller Arasına İlavesi Hakkında Kararname”, *Resmî Gazete*, 10 Kânun-ı evvel 1940, S.4682, Kararname No: 2/14803, 04/12/1940.

64 “Varlık Vergisi Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 12 Teşrin-i sani 1942, S.5255, Kanun No: 4305, Kabul Tarihi: 11/11/1942.

65 As, *a.g.e.*, s.458-459; “Aziz Ogan, “Turizm Bakımından Ölmüş Şehirlerden Priyen, Milet, Didim, ve Heraklea”, *TTOK Belleteni*, S.39, Mart 1945, s.12-13.

66 Celâleddin Ezine, “Memleketimize Gelecek Ecnebilir”, *TTOK Belleteni*, S.36, Ağustos 1944, s.16.

67 BCA, S:12407, D:239-1, FK:30..18.1.2, YN:89.113..7, 30/11/1939.

yollarıdır.”⁶⁸ diyerek yolların turizm sahasındaki önemine işaret etmiştir. 1939’da Nafia Vekâleti’nin kuruluş kanunu ile *Şose ve Köprüler Reislîği* teşkil edilmiş ve bu birim devlet yolları ile birinci derecede önemli olan yol ağlarının programlarının hazırlanması, devlet yolları ile büyük köprülerin yapımı ve bakımı, vilayetlerin yol uygulamalarının denetlenmesi, özel idarelerin yol ve köprü projelerinin onaylanması ve yapım ve koruma işlerinin denetlenmesiyle yükümlü tutulmuştur. *Yol İşleri Bölge Müdürlükleri*’nin kurulmasına ilişkin bir hükmün yer aldığı kanunda bu müdürlüklerin yerleri ile görev ve yetkilerine ilişkin bir açıklama bulunmadığından⁶⁹ yurt çapında kapsamlı bölge müdürlükleri kurulamamış, sadece devlet yolu olan İran transit yolunda ve 1938 tarihli *İzmir Vilayeti Turistik Yolları’nın İnşası Kanunu*’nun kabulüyle İzmir’de bölge müdürlükleri oluşturulabilmiştir. Savaş sırasında ortaya çıkan ihtiyaçlar önce İstanbul, sonra Mersin’de birer bölge müdürlüğünün daha kurulmasına neden olmuştur. İlk aşamada devlet yolları ile askerî nitelikteki yolların yapımı ve bakımı ile uğraşan bu müdürlüklere daha sonra vilayet yollarına dair faaliyetleri yürütme yetkisi de verilmiştir. Savaş yılları içinde ulaşımın gereksinimin artmasıyla yol çalışmalarına daha fazla ağırlık verme gereği duyulmuş, yeni yol yapımı ve eski yolların kalitesinin yükseltilmesi için 1942 yılı Haziran ayında Bayındırlık Vekâleti yetkili kılınmış ve 1943’ten itibaren savaş süresince uygulamada kalan bir *yol programı* hazırlanmıştır.⁷⁰

Savaş döneminde devletin yol politikası, yeni yolların yapımından ziyade var olan ve işlek yolların gereken kısımlarının ve köprülerin tamiri şeklinde olmuştur. Bu dönemde turizm açısından önem arz eden Ege bölgesi yollarının bile ulaştırma faaliyetleri için yeterli durumda olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.⁷¹ Bununla birlikte İzmir’in turistik yollarının yapım faaliyetleri çerçevesinde şehri çevreleyen yollar dokuzar metre genişliğinde inşa edilmiş, İzmir-Karşıyaka, Paralıköprü-Bornova-Alsancak-Paralıköprü, Halkapınar-Bayraklı, Turan-Karşıyaka, Bostanlı-Karşıyaka ve Güzelyalı-İnciraltı-Ilıca turistik yolları ilk aşamada tamamlanan güzergâhlar olmuştur.⁷² 1939’da asfalt olarak inşasına başlanan Bursa-Mudanya yolu 1940’ta ulaşımına açılmıştır.⁷³ Ankara-İstanbul şosesi iki taraftan ulaşımına müsait hâle getirilmiş, Ankara-Kızılcahamam-Gerede-Bolu-Adapazarı üzerinden ve yine Ayaş-Beypazarı-Nallıhan üzerinden İstanbul’a otomobille her mevsimde gidip gelmek mümkün hâle gelmiştir.⁷⁴ Londra-İstanbul-Bağdat yolunun şark kısmını teşkil

68 Vedat Nedim Tör, “Kalkınma Endüstrisi: Turizm”, *Hep Bu Toprakta*, S.5, Mart 1945, s.62.

69 “Nafia Vekâleti Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1939, S.4219, Kanun No: 3611, Kabul Tarihi: 26/05/1939.

70 *Karayolları Tarihi*, T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü, Pelin Ofset, 2007, s.83-85.

71 Vedat Nedim Tör, “Turizm Bakımından Ege Bölgesi İzmir ve Hinterlandı”, *İktisadî Yürüyüş*, S.18, 5.9.1940, s.6.

72 İzmir’in Turistik Yollarının İnşası İlerliyor”, *Akşam*, 22.6.1942, s.3.

73 “TTOK’nun 26 Nisan 1941 Tarihinde Toplanan Senelik Umumi Heyetine Takdim Olunan 1940 Senesi Mesai Raporu”, *TTOK Belleteni*, S.28-192, Nisan 1941, s.6.

74 “TTOK’nun 17 Nisan 1943’te Senelik Umumi Heyetine Sunulan 1942 Senesi Raporu”, *TTOK*

eden Mersin-Tarsus-Ulukışla ve Tarsus-Payas-İskenderun yolları asfaltlanmış ve her mevsimde motorlu vasıtaların işleyebileceği bir şekle sokulmuştur.⁷⁵ 1939 itibariyle 40.932 km olan yol uzunluğu 1945 itibariyle 805 km’si asfalt, geri kalanı makadam, tesviye ve ham olmak üzere ancak 43.511 km’ye yükseltilebilmiştir. Bu yolların büyük bir kısmı da henüz her mevsim geçit verir durumda değildi. Savaş yıllarında millî müdafaa çalışmalarına hizmet etmek üzere gerekli olan kara yolu ulaşımında yetersiz kalındığı, bunun yanı sıra yol yapımı ve bakımı için öngörülmüş olan yol vergisinin de özellikle dar gelirli vatandaşları zor durumda bıraktığı anlaşılmaktadır.⁷⁶ Bu dönemde çıkan ek bir yasa çerçevesinde alınan kararla yol vergisi %100’lük bir artışla 4 liradan 8 liraya çıkarılmıştır.⁷⁷ Ülkede 1939’da nakliyat işlerinde kullanılan otomobil, minibüs ve otobüs gibi motorlu araçların sayısı 11.362 iken 1946 yılı itibariyle bu sayı 10.245’e düşmüş, yeni vasıta ve yedek parça ithalatında yetersizlik ile sivil hizmette kullanılan vasıtaların bir kısmının askerî amaçlara tahsisi ülkedeki karayolu seyahati imkânlarını kısıtlayan önemli etkenler arasında yer almıştır.⁷⁸

Savaşın yarattığı siyasi ve iktisadi şartlar nedeniyle 1939’da yürürlüğe giren bir kararname ile her türlü motorlu ve motorsuz deniz ve kara nakil vasıtalarının ihracı yasaklanmıştır.⁷⁹ Bu şekilde seyahat amacıyla kullanılacak araçların hareketi kısıtlanmış oluyordu. Bu sorun TTOK’nın başvurusu üzerine triptik ve gümrüklerden geçiş karneleriyle ülkeye giren turist otomobillerinin serbestçe ihraç edilebileceklerine dair karar değişikliği ile giderilmiştir.⁸⁰ Savaş şartları ve triptik veren bazı yabancı kulüpler ile haberleşme imkânsızlığı nedeniyle gümrük geçiş karnesi süreleri Gümrük ve İhisarlar Vekâleti tarafından savaş sonuna kadar uzatılmıştır.⁸¹ Avrupa’da ve Asya’da uluslararası vesika vermeye resmî olarak yetkili birçok kulübün kapanışı ve bu nedenle verdikleri vesikalar konusunda taahhütlerini tutamayacak durumda olmaları⁸²

Belleteni, S.32, Nisan 1943, s.6-7.

75 “TTOK’nın 21 Nisan 1945’te Toplanan Senelik Umumi Heyetine Sunulan 1944 Mesai Senesi Raporu”, *TTOK Belleteni*, S.41, Mayıs 1945, s.5-6.

76 *Karayolları Tarihi*, T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü, Pelin Ofset, 2007, s.83-85.

77 “Şose ve Köprüler Kanununa Ek Kanun”, *Resmî Gazete*, 3 Haziran 1943, S.5420, Kanun No: 4427, Kabul Tarihi: 31/05/1943; Bu kanun yol yapım ve bakım işlerinde istenilen sonucun alınmaması nedeniyle 1 Haziran 1945’te yürürlükten kaldırılmış, 4751 sayılı yasayla yol vergisi tekrardan 4 lira olarak alınmaya başlanmıştır.

78 *As, a.g.e.*, 258-259.

79 “Beynelmîlel Siyasi Vaziyetin Aldığı Son Şekil Üzerine Memleket ve Harp İktisadiyatı İcablarına Göre İhraç Maddelerimiz Hakkında Kararname”, *Resmî Gazete*, 8 Eylül 1939, S.4305, Kararname No:2/11869, Kararname Tarihi: 04/09/1939.

80 “TTOK’nın 1939 Senesi Mesai Raporu”, *TTOK Belleteni*, S.26-181, Nisan 1940, s.4.

81 Bu kararın dayandırıldığı 3152 sayılı kanunun 2’nci maddesi için bkz.; “Gümrük Tarifesi Hakkındaki 1449 Sayılı Kanuna Ek Kanun”, *Resmî Gazete*, 20 Nisan 1937, S.3585, Kanun No: 3152, Kanun Tarihi: 09/04/1937; “TTOK İdare Heyeti’nin 6 Aralık 1944’te Toplanan 1944 Senesi 20 nci İçtimanının Zaptı”, *TTOK Belleteni*, S.38, Şubat 1945, s.4.

82 Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de turizm anlayışının yerleşmeye başlamasında önemi rol oynayan TTOK’nın 1942’de bir nizamname değişikliğine gitme gereği hissettiği anlaşılmaktadır. Buna göre; TTOK Nizamnamesi, kulübün mahiyetinin ve adının kuruma

nedeniyle dünya sathındaki gümrük idareleri mevcut olağanüstü koşulları göz önünde bulundurarak savaş durumunun sonuna kadar *Beynelmülel Turizm İttifakı*'na mensup kulüpleri sıkıştırmamıştır. Türkiye gümrük idareleri de otomobil hareketleri konusunda denetim ve tedbirleri devam ettirmekle birlikte ikamet sürelerini geçirmiş olup da imkânsızlıklar dolayısıyla memleketten otomobillerini çıkaramamış olanların incelenmeleri için emniyet teşkilatı ve TTOK ile işbirliği içinde olmuştur.⁸³ Bununla birlikte savaşın son dönemlerinde komşu ülkelerin otomobil kulüpleri ile haberleşme imkânının iyice azalması üzerine TTOK tarafından gümrüklerde bazı araçların taahhütlerine kefil olunamayacağı bildirilmiştir.⁸⁴ Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti savaş durumu dolayısıyla ülke içinde yasal kalış süresini tamamlamış olduğu hâlde ülkeden çıkmayan motorlu araçların imhasına gitme uygulamasından vazgeçip, bunların gümrük resmine karşılık alıkonulmasını ve hatta bunlar arasında kullanılabilir nitelikteki araçların TTOK'ya verilmesini kabul etmiştir.⁸⁵

Savaş, otomobil ve makine sanayiini harp sanayii hâline çevirince her ülke ihracat kapılarını diğer ülkelere kapamış, benzin ve diğer petrol ürünleri savaşın en önemli ihtiyaç malzemeleri içinde yer almıştır. Türkiye gibi makine sanayii henüz kurulmakta olan, benzin ve diğer petrol ürünlerini hariçten temin etmek zorunda kalan bir ülkede bu durum çeşitli sıkıntılara neden olmuş, ülkedeki motorlu ulaşım vasıtaları kadrolarında ciddi boşluklar meydana gelmiştir. Bu durum sadece benzin ve mazot gibi Rusya, Irak, Romanya ve ABD'den çeşitli zorluklarla getirilen akaryakıtla çalışan motorlu nakil vasıtalarında değil, kömürü Türkiye'den temin edilen *Devlet Denizyolları İşletmesi*'nin banliyö ve ana hat postalarıyla *Şirketi Hayriye*'nin boğaz vapurlarında da ciddi sorunlara neden olmuştur.⁸⁶ Bu gibi nedenlerle 1939 yılı sonları itibariyle benzin fiyatlarında savaş öncesi döneme göre %10-15 arasında artış gözlemlenmiştir.⁸⁷ Başvekâletin 8 Eylül 1941 tarihli kararnamesiyle yabancı turistlere bir defaya mahsus olmak üzere 125 litre, şehirlerarası işleyen otobüslere ayda 300 litre benzin verilmesi, Ankara, İstanbul ve İzmir dışındaki şehirlerde işleyen otobüslerin ise hareketten menedilmeleri kararlaştırılmıştır.⁸⁸ Savaşın son yılı 1945'te benzin fiyatlarında

---

dönüştürüldüğü 1941 yılına ait yeni tüzüğünde daha önceki kanuni düzenlemelerle kuruma verilmiş olan yetki çerçevesinde motorlu araçların ülkeye giriş ve çıkış işlemlerinin şartları ve uygulama yöntemleri tanımlanmıştı ("TTOK'nın 29 Eylül 1941'de Tadi ve Tasdik Olunan Nizamnamesi", *TTOK Belleteni*, S.30-200, Nisan 1942, s.3-6).

83 "TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...", *a.g.d.*, s.6.

84 "TTOK'nın Umumi Heyeti'ne 27 Nisan 1946'da sunulan 1945 Senesi Raporudur", *TTOK Belleteni*, S.52, Mayıs 1946, s.3.

85 "TTOK 1940 Senesi Mesai Raporu", *a.g.d.*, s.4.

86 Kemal Aygün, "İstanbul'da Münakale Buhranının Sebepleri", *TTOK Belleteni*, S.32, Nisan 1943, s.20-21.

87 "TTOK'nın 1939 Senesi Mesai Raporu", *TTOK Belleteni*, S.26-181, Nisan 1940, s.4.

88 "TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu..." *a.g.d.*, s.6; Yabancı turist otomobillerine verilecek benzin miktarına ilişkin tartışmalar savaşın ilerleyen süreçlerinde de devam etmiştir. Örneğin, konu ile ilgili olarak Ticaret Vekâleti'nin akaryakıt ve madeni yağlar ile ilgili talimatnamesi hakkında basına yansıyan 1944 yılına ait bir haber için bkz.; "Nakil Vasıtalarına Ne kadar Benzin Verilecek?", *Cumhuriyet*, 27.03.1944, s.2.

bir düşüş söz konusu olsa da özel otomobillerin serbest işlemelerine henüz izin çıkmamıştır.⁸⁹ İstanbul Emniyet 6. Şube Müdürü Kemal Aygün’ün de vurguladığı üzere savaşın başlamasıyla bütün ülkelerde olduğu gibi İstanbul’da da ulaştırma hizmetlerinde yetersizlik meydana gelmiş, ülkeye otomobil ve yedek malzeme ithali hemen hemen imkânsız bir hâl almıştır.⁹⁰ Savaş yıllarında Bursalı otomobilcilerin şehre az sayıda lastik gönderilmesinden ötürü lastik bulamamaktan yakınarak yaz mevsiminde başlayacak turist akını esnasında çalışamayacaklarını ifade etmeleri ve söz konusu dönemde bu sorundan ötürü bir kısım araçların garajlara çekilmesi durumun ciddiyetini göstermektedir.⁹¹

Savaşın son dönemlerinde Bulgaristan’ın SSCB tarafından işgali Avrupa ile otomobil vasıtasıyla tesis edilen ulaşım faaliyetlerinin kesintiye uğramasına yol açmıştır.⁹² Bununla birlikte savaş yıllarında *Beynelmilel Gümrüklerden Geçiş Karneleri* ile Ayındelfi (Cilvegöz) ve Kapıkule gümrük kapılarından Türkiye’ye giren otomobil sayısı toplamı 597 olmuş, bu araçların çoğu ülkeye girdikleri yıl içinde ülke sınırları dışına geri çıkmıştır.⁹³ T TOK tarafından verilen *Beynelmilel Otomobil Vesikası* sayısı da savaş yıllarında önemli oranda düşüş göstermiştir.⁹⁴

Savaş yıllarında demir ve deniz yolları taşımacılığı da önem arz etmiş, *Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü* (DDYLUM) 27 Mayıs 1939’da kurulan Münakalat Vekâleti’ne bağlanmıştır.⁹⁵ Savaş sırasında yapılan demir yolu hattı 211 km ile sınırlı kalmakla birlikte,⁹⁶1938’de DDYLUM tarafından taşınan yolcu sayısı toplamı 23.402.134 iken savaş yıllarında her yıl düzenli artışla 1945’e gelindiğinde bu sayının neredeyse iki katına çıktığı görülmüştür.⁹⁷ Savaşın Akdeniz’e yayılması üzerine deniz taşımacılığındaki hareketlilik kara taşımacılığına kaymış, bu yıllarda kara yolu taşımacılığı ciddi bir gelişme gösteremediği için demir yollarının görev yükü ve iş hacmi artmıştır. Artan talebi karşılamak için idare tarafından vagon ve lokomotif satın alınmak istenmişse de savaş sebebiyle fazla sayıda alım mümkün olmamıştır. Bu yıllarda askerî amaçlı yük taşımacılığı daha fazla önem kazanmış, böylece bazı yolcu trenleri iptal edilerek, yük treni sayısı artırılmış, bu da yolcu taleplerinin karşılanamamasına yol açmıştır. Savaş yıllarında yıpranan demir

89 “T TOK 1945 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.3.

90 Kemal Aygün, “İstanbul’da Münakale Buhranının Sebepleri”, *T TOK Belleteni*, S.32, Nisan 1943, ss.20-25.

91 Bursa Otomobilcileri Lastik İstiyorlar”, *Cumhuriyet*, 17.06.1941, s.3.

92 “T TOK 1945 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.3.

93 T TOK’nın 1939-1945 yılları arasındaki raporları konu hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

94 “T TOK 1939 Senesi Mesai Raporu”, *a.g.d.*, .4; “T TOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...”, *a.g.d.*, s.6.

95 “Münakalât Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, 31 Mayıs 1939, S.4220, Kanun No:3613, Kabul Tarihi: 27/5/1939.

96 *As, a.g.e.*, s.190-191.

97 İş Umum Müdürlüğü’nün istatistik yıllıklarına göre 1944 yılı itibariyle taşınan toplam yolcu sayısı 44.176.534, 1945 yılı yedi aylık verilerine göre 29.179.436’dır (İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, AKD TYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.176-177.

yolları işletme araçları ile personel sayısının artması masrafları yükseltmiş, bu nedenle tarife fiyatları savaş yıllarında savaş öncesine göre 10 kat daha fazla artış göstermiştir. Bununla birlikte yolcu tarifelerinde %70'lere varan turizmi teşvik amaçlı indirimlerle bu zamların etkisinin en aza indirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.⁹⁸

Türkiye'de yataklı vagonlarla yapılan yolculuklara talebin artmasıyla 1941 yılı itibarıyla *Uluslararası Yataklı Vagonlar Şirketi*'nin Anadolu hattına tahsis edilen yataklı vagon sayısı 164'e çıkarılmıştır. Turizmi geliştirmek düşüncesiyle turistik gruplar için ören yeri, fuar, sergi, kaplıca gibi yerlere gideceklere indirimli biletler tahsis edilmiştir.⁹⁹ DDYLİUM tarafından 1939'da yayınlanan bir tamimle yolculukları kolaylaştırmak üzere *gidiş-dönüş, halk ticaret ve aile yolcu biletlerinin* üzerinde alım ve geçerlilik işlemleri, numaraları, seyahat güzergâhları, tarih ve saatleri, ücretleri gibi açıklayıcı bilgiler net bir şekilde yer almaya başlamıştır.¹⁰⁰ Bu dönemde Uluslararası Yataklı Vagonlar Şirketi Genel Müdürlüğü, Ankara Garı'ndaki İstasyon Gazinosu'nun işletme hakkını almıştır.¹⁰¹ Dünyadaki buhrana rağmen ülke sathında demir yolu çalışmalarına devam edilmiş, hatlar her geçen sene İran ve Irak sınırlarına doğru genişletilmiştir.¹⁰² Anadolu içlerinde demir yolları seferlerinde aktarmalar azalmış ve Eskişehir, Karakuyu, Baladuz'da vagon değiştirmeden Haydarpaşa'dan İzmir'e ve Eğridir'e doğru gidip gelmek mümkün hâle gelmiştir.¹⁰³ Devlet Demiryolları İşletmesi savaşın yarattığı sorunlar nedeniyle 1942'de demir yolu ile yolcu nakline sınırlamalar getirmiş, günübirlik yapılan seferler haftada dört güne indirilmiş, tenzilatlı bilet uygulaması da yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni tarifeye göre Toros Ekspresi haftada iki defa sefere başlamış, Diyarbakır'dan Irak'a giden demir yolu da Bismil'e kadar ikmal edilerek seyahatlere açılmıştır.¹⁰⁴ Ticaret ve millî müdafaa amaçlı ulaştırma faaliyetlerinin mühim derecede artması nedeniyle Demiryolları İdaresi ahaliye özel seyahatlerin azaltılmasını tavsiye etmiştir. Bununla birlikte tarife ücretlerinde görülen artışa rağmen yolcu sayısı azalmamış, hatta bazı demir yolu hatlarında, banliyölerde ve şehir tramvaylarında seyahat hareketlerinin daima arttığı görülmüştür.¹⁰⁵ 1939'da *İstanbul Tramvay Şirketi* ile Beyoğlu ve Galata arasındaki yeraltı (taht-el arz) demir yolunun imtiyaz hakkı ve tesisatı Türk Anonim Şirketi'nin temsilcisi Mühendis M. Henri Speciael ile,¹⁰⁶ 1943'te

98 Yıldırım, *a.g.e.*, s.178 ve 184.

99 As, *a.g.e.*, 181-182.

100 "D.D/84 Numaralı Tarifenin Tadili ve Bu Tarife Mucibince Satılacak Biletler Hakkında", *Resmî Gazete*, 20 Teşrin-i evvel 1939, S.4341, Tamim No:1461.

101 "TTOK 1939 Senesi Mesai Raporu", *a.g.d.*, s.4.

102 "TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...", *a.g.d.*, s.9.

103 "TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu", *a.g.d.*, s.5-6.

104 "Dahili Havadisler", *TTOK Belleteni*, S.30-200, Nisan 1942, s.18.

105 "TTOK'nun 17 Nisan 1943'te Senelik Umumi Heyetine Sunulan 1942 Senesi Raporu", *TTOK Belleteni*, S.32, Nisan 1943, s.3.

106 "İstanbul Tramvay Şirketi'nin İmtiyaz Hakkı ile Bu Şirket Tesisatının Satın Alınmasına Dair Olan Mukavelenin Tasdıkı Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, 20 Haziran 1939, S.4237, Kabul Tarihi:12/06/1939, Kanun No:3642; "İstanbul Tünel Şirketinin İmtiyaz Hakkı ile Bu

ise İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketi’nin imtiyaz hakkı ve tesisatı ise Müdür M. S. Gormezano ile imza edilen mukavelelerle¹⁰⁷ Nafia Vekâleti tarafından satın alınmıştır.

Savaş yıllarında Semplon ve Toros Ekspresleri ile Rumeli Konvansiyonel Katarları uluslararası ve Devlet Demiryolları İdaresi yolcu ve banliyö trenleri ise ülke içi taşımacılık hizmetlerinde bulunmuştur. Avrupa’daki savaş dolayısıyla *Semplon Ekspresi* 28 Ekim 1940’tan ve *Direct Orient Ekspresi*’i de 8 Nisan 1941’den itibaren seyahatlerini durdurmak zorunda kalmıştır. *Konvansiyonel treni* de Arda ve Meriç üzerindeki köprülerin atılması yüzünden faaliyetlerini durdurmuştur. Bu eksikliği gidermek üzere 14 Temmuz 1941’den itibaren Sirkeci-Kırklareli arasında işlemek üzere yataklı bir servis konulmuştur.¹⁰⁸ Savaş yıllarında Trakya köprülerinin inşasının bitmesiyle 17 Haziran 1942 tarihi itibarıyla Edirne-İstanbul arasında doğrudan tren seferleri başlamış ve ilk Avrupa treni 19 Haziran’da Edirne’ye gelmiş ve karşılıklı seferler bu şekilde devam etmiştir.¹⁰⁹ Sonrasında Sofya ve Bükreş ile doğrudan tren seferleri başlamıştır.¹¹⁰ Romen ve Bulgar demir yolları mütehasısları Türk yetkililer ile İstanbul’da bir araya gelerek Balkan demir yollarında yük ve yolcu nakliyatı ve ücret tarifeleri için ortak bir tarife üzerinde anlaşmışlardır.¹¹¹ Ayrıca Devlet Demiryolları İdaresi ile Bulgar Demiryolları İdaresi arasında imzalanan mukaveleyle göre bir ülkeden diğer ülkeye gönderilen eşya vagonlarına karşılık olarak diğer ülke derhal aynı sayıda vagonu teslim etmekle mükellef tutulmuştur.¹¹² Yunanistan’ın Almanya tarafından işgal edilmesiyle Türkiye’nin Avrupa ile kesilen demir yolu bağlantısı 1941 Haziranı’nda imzalanan Türk-Alman Dostluk Paktı ile Yunan arazisindeki *Piythion - Suilingrat* arasındaki 67 km’lik demir yolunun Devlet Demiryolları tarafından işletilmeye başlanmasıyla tekrar sağlanmış ve 1945’e kadar Türkiye’nin Avrupa ile demir yolu ulaşımı bu şekilde temin edilmiştir.¹¹³ Ancak Balkanlar’da savaşın şiddetlenmesi ve Sofya’nın bombalanması üzerine 1943 yılı sonlarında Rumeli demir yolu üzerinden gerçekleşen Avrupa yolcu nakliyatının durma noktasına geldiği görülmüştür.¹¹⁴ Yapılan çalışmalara rağmen Suriye-Filistin üzerinden Türkiye-Mısır doğrudan demir yolu seferleri

---

Şirket Tesisatının Satın Alınmasına Dair Olan Mukavelenin Tasdikı Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 21 Haziran 1939, S.4238, Kanun No:3643, Kabul Tarihi:12/06/1939.

107 İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketi İmtiyazıyla Tesisatının Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdikı ve Bu Müessesenin İşletilmesi Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 27 Temmuz 1943, S.5466, Kanun No:4483, Kabul Tarihi:19/07/1943.

108 “TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...”, *a.g.d.*, s.6.

109 “Edirne ve Avrupa ile Tren Seferlerinin Başlaması”, *TTOK Belleteni*, S.31-202, Ağustos 1942, s.20.

110 “TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.5-6.

111 “Hava Postaları”, *TTOK Belleteni*, S.33, Temmuz 1943, s.18.

112 “Dahili Havadisler”, *TTOK Belleteni*, S.30-200, Nisan 1942, s.18.

113 Yıldırım, *a.g.e.*, s.178-179; Yunan kuvvetlerinin bu hat üzerinde hâkimiyet tesis ettikleri dönemlerde, Yunanistan’ın husumet içinde bulunduğu Bulgaristan vatandaşlarının Türkiye’ye giriş-çıkış işlemleri Kapıkule Sınır Kapısı üzerinden gerçekleşmiştir (BCA, D:426829, FK:30..10.0.0, YN:243.645.9, 07/09/1944).

114 “TTOK’nın 15 Nisan 1944’te Senelik Umumi Heyetine Sunulan 1943 Senesi Raporudur”, *TTOK Belleteni*, S.35, Nisan 1944, s.8.

ise savaş yıllarında mümkün olmamıştır.¹¹⁵ Söz konusu süre zarfında Hatay'ın anavatanına katılması, ülkedeki demir yollarının kuzeyden Erzurum'a kadar ulaşması ve Irak hatlarına yaklaşması Türkiye'deki turistik seyahat sahasını genişletmiştir.¹¹⁶

Söz konusu dönemde demir yolu hizmetlerinde çalışacak personelin yetiştirilmesi doğrultusundaki örgün eğitim faaliyetleri de dikkat çekmektedir. Bu çalışmalar kapsamında, 1940'ta Eskişehir'de açılan *Demiryolları Sanat Çıraklık Mektebi*¹¹⁷ ile 1942'de lise düzeyinde Ankara'da açılan *Demiryol Meslek Okulu* demir yolları fabrika, depo, hat ve işletmelerinde görev yapmak üzere memur yetiştirmeye başlamıştır.¹¹⁸

1937'de kurulan Denizbank 1939'da lağvedilerek yerine Münakalat Vekâletine bağlı olarak *Devlet Demiryolları İşletme Umum Müdürlüğü* (DDYİUM) ve *Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü* (DLİUM) kurulmuştur. DDYİUM'nin görevleri arasında Türkiye sahillerinde düzenli posta seferleri, kılavuzluk ve römorkörcülük tekellerini işletmek, İstanbul civarı iç hatları ve Yalova hatlarını işletmek, Van Gölü işletme tekeli yönetmek, deniz, göl, nehir ve kanallarda her çeşit yük ve yolcu nakliyatı yapmak, gemi inşa, tamir ve havuzlarını işletmek; DLİUM'nin görev ve sorumlulukları arasında ise seyahat gemilerine tatlı su verilmesi, rıhtımların işletilmesi, ambarlar, antrepolar, umumi mağazalar, deniz yolcu salonları, sundurmalar, Türkiye sahil ve limanlarında iskeleler, palamar şamandıraları, fenerler, radyofarlar, deniz işaretleri ve can kurtarma istasyonları tesisi ve bunların işletilmeleri gibi turizm faaliyetlerinin denize ait kısımları ile ilgili hususlar yer almıştır.¹¹⁹ Bu iki kuruluş 1944'te *Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü* (DDYLİUM) adı altında birleştirilmiş ve yeni idare İskenderun ve Mersin limanlarını, kısmen belediye ve özel idarelerin, kısmen de hakiki ve hükmi şahısların elinde bulunan Samsun, İzmir, Mudanya, Erdek, Bandırma ve Edremit Liman ve İskeleleri'nin işletilmesini 1944 yılı Temmuz ayı itibariyle eline almıştır. Yeni işletme bu süreç içinde *Kıyı Emniyeti İdaresi*'ni, *Şirket-i Hayriye*'yi ve İstanbul Limanı'nın Galata Köprüsü'nden başlayarak Hâliç'in sonuna kadar her iki taraf sahilinde yolcu taşıma işi için gemi işletme hakkını elinde bulunduran *Hâliç Vapurları Şirketi*'ni de bünyesine katmıştır. *Şirket-i Hayriye* vapurlarının ve Boğaziçi imtiyazının elde edilmesi Denizyolları İdaresi'ne ciddi bir kazanç sağlamıştır. Böylece yeni yaptırılan yolcu gemileri ile mevcut filonun zenginleştirilmesi yoluna gidilmiştir.¹²⁰ Denizyolları İdaresi çoğunluğu İstanbul, Adalar ve Anadolu kıyısı olmak üzere ülke kıyıları arasında,

115 "TTOK 1945 Senesi Raporu", *a.g.d.*, s.3.

116 Vedat Nedim Tör, "Bursa'nın Hususi Meseleleri", *İktisadi Yürüyüş*, S.21, 15.10.1940, s.19.

117 "DDY Eskişehir Sanat Çırak Okulu'nun Açılışı", *Demiryollar Dergisi*, C.16, S.187-188, Birinci Teşrin 1940, s.182-183.

118 Haşim Başar, "Demiryol Meslek Okulu", *Demiryollar Dergisi*, S.239-241, Ocak-Mart 1945, s.31.

119 Devlet Denizyolları ve Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüklerinin Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun", *Resmî Gazete*, 16 Haziran 1939, S.4234, Kanun No:3633, Kabul Tarihi: 07/06/1939.

120 As, *a.g.e.*, 464.

Şirket-i Hayriye vapurları ise Boğaziçi’nde yolcu taşıma faaliyetlerine devam etmişlerdir. Denizyolları İdaresi’nin istatistiklerine göre Boğaziçi’nde seyahat eden yolcu sayısı savaş yıllarında sürekli artış göstermiş, 1941’de 11 milyon olan yıllık seyahat eden yolcu sayısı 1944’te 14 milyona ulaşmıştır. Savaşın son yıllarında İzmir ve Mudanya hatlarında yolcu nakliyatında artış görülmüş, 1945 yılı Mayıs ayında Mersin-İskenderun seferine başlayan Denizyolları İdaresi’nin savaş tehlikesinden dolayı tatil edilen uzun hatlarda da bu süreç içinde gece seferlerine başladığı anlaşılmaktadır.¹²¹ İstanbul’da yolculara kolaylık sağlamak üzere yenilenen *Galata Yolcu Salonu* ise 1940 yılı Temmuz ayında hizmete açılmıştır.¹²²

Bu gelişmelere rağmen savaş ülke kıyılarında, Karadeniz ve Akdeniz’de deniz yolları ile seyahatlerde de bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Örneğin 1943’te Hopa-İstanbul güzergâhında deniz yolu ile seyahat eden Asım Us ortalama 10-12 gün süren bu yolculuğun savaş hâlinin meydana getirdiği zorluklar nedeniyle iki katı bir süreye çıktığına, Karadeniz’e çıkan posta vapurlarının gündüz yol alıp, geceleri belli başlı iskelelerde durduklarına, vapurların kömür tasarrufuna mecbur tutuldukları için hızlarını azalttıklarına temas ederek, savaş koşulları içinde deniz yolu ile seyahat konusunda yaşanan sıkıntılara temas etmiştir.¹²³ *Montrö Boğazlar Mukavelesi* gereğince boğazlardan serbestçe geçmek hakkına sahip olan ticaret gemileri Akdeniz ve Ege’de savaşın yol açtığı durum nedeniyle savaş boyunca fiilen bu hükümden yararlanamamıştır. 1940’ta İtalya’nın savaşa katılmasıyla Akdeniz’de deniz trafiği tıkanmış, savaşın Balkanlar’a doğru yayılmasıyla da Avrupa ile Türkiye arasındaki turistik ilişkiler büyük ölçüde kesilmiş, İstanbul Limanı’na gelen yolcu vapuru ve kurvaziyer sayısı oldukça azalmıştır.¹²⁴ 1941’de gerek Karadeniz gerekse Akdeniz vasıtası ile yabancı ülkelere ulaşım yolları kesildiğinden deniz yoluyla ülke dışından hiçbir yolcu gelmemiştir.¹²⁵ Savaş nedeniyle Türkiye’nin etrafındaki denizlerde Alman, İtalyan, İngiliz ve Rus gemi ve denizaltılarının, Denizyolları İdaresi’nin gerek ülke kıyıları içinde gerekse ülke dışına sefer yapan Türk bandıralı gemilerini Türk karasularında bile sıklıkla taciz ettikleri görülmüştür. Diğer taraftan Türk gemileri kimi zaman da Ege, Karadeniz ve Akdeniz’e bırakılan mayınlardan zarar görmüşlerdir.¹²⁶ İstanbul Limanı ile Karadeniz ve Akdeniz Türk limanları arasında ve Pire, İskenderiye, Marsilya arasında ulaşım tekrar 1944 yılı içinde açılabilmiştir.¹²⁷ Akdeniz’de savaşın 1945 yılı ortalarında neticelenmesi üzerine

121 “TTOK 1945 Senesi 8 inci İçtimanının Zaptı”, *TTOK Belleteni*, S.42-43, Temmuz-Ağustos 1945, s.4-5.

122 Galata Yolcu Salonu’nun açılış haberi için bkz.; “Yeni Yolcu Salonu ve Atölyeler Merasimle Açıldı”, *Akşam*, 12.7.1940.

123 Asım Us, “Karadeniz Yolculuğu”, *TTOK Belleteni*, S.38, Birinci kânun 1943, s.18.

124 “Turing Kulübün Yıllık Kongresi”, *Cumhuriyet*, 27.04.1941, s.2; Çelik Gülersoy ve diğerleri, *Ulusa Adanan Bir Cumhuriyet Anıtı, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu/1923, Fersa Matbaacılık, Ankara, 2009, s.47-48.*

125 “TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...”, *a.g.d.*, s.6.

126 *As, a.g.e.*, 459-460.

127 “TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.5-6.

Kıbrıs'tan Türkiye'ye seyahat taleplerinin arttığı anlaşılmaktadır.¹²⁸ Denizyolları İdaresi Türkiye, Yunanistan, Mısır, Filistin Suriye ve Lübnan'ın başlıca limanları arasında yolcu ve yük nakletmek üzere *Doğu Akdeniz* adı ile açtığı yeni bir hat üzerinde ilk seferini 7 Ağustos 1945'te yaparak uluslararası deniz seyahatlerine tekrar başlamıştır.¹²⁹

Bu dönemde eğitim faaliyetlerine devam eden *Âli Deniz Ticaret Mektebi* öğrenim programında uzmanlaşmaya gitmiş, güverte ve kaptan sınıfı olmak üzere iki uzmanlık sınıfı altında eğitim vermiştir. Okulu bitirenler 4 yıl gemilerde çalışarak *mülazım kaptan* rütbesine ulaşabilmekte, bu rütbeden sonra isteyenler asıl meslek diplomasına hak kazanmak üzere sınava tabi tutulmaktaydılar.¹³⁰

Devlet Hava Yolları Umum Müdürlüğü'nün (DHYUM) de İkinci Dünya Savaşı yıllarında yük ve yolcu nakliyatında dikkate değer bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Kara yollarının henüz gelişmemiş olması, demir yollarına göre daha ucuza mâl olması, halkın hava yolları ile yolculuğa alışmaya başlaması ve yeni meydanların sivil havacılığa açılması bu konuda etkili olmuştur. Millî Müdafaa ve Bayındırlık Vekâletleri'nin ardından 1939 yılı itibarıyla Münakalat Vekâleti'nin bünyesine dâhil edilen DHYUM¹³¹ böylelikle hava yolları nakliyatı faaliyetinde bulunmak üzere devlet teşkilatı içindeki esas yerini almıştır. 1939'da 3 adet *D-Havilland Rapid*, 4 adet *D-Havilland 86 Ekspres* ve 1 adet *Dragon Rapid* tipi uçak ile toplam 64 koltuk kapasiteli filo yapısı, savaş yıllarında filoya eklenen 6 adet *D-Havilland Domini* (ing) ve 5 adet *Junkers-52* ile 19 uçak ve 185 koltuk kapasitesine ulaşmıştır. Bu dönemde 1940'taki düşüş dışında taşınan yolcu sayısında düzenli bir artış görülmüş ve savaş süresince taşınan toplam yolcu sayısı 49.447'ye çıkmıştır. Bu yıllarda Adana, Elazığ, Erzurum, Sivas, Afyon, Diyarbakır hatları işletmeye açılmıştır. 1944'ten itibaren Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Antalya, Adana, Gaziantep, Urfa, Diyarbakır, Van, Malatya, Samsun, Sivas ve Erzurum hatlarında bağlantılı seferlerin başladığı¹³² ve hava servislerinin kış ayları dışında düzenli olarak işlediği anlaşılmaktadır.¹³³ DHYUM 1943 ortalarından itibaren yurt dışına da açılma planları yapmaya başlamış ve yeni uçak alımları için çeşitli firmalarla temasa geçmiştir. Bahsi geçen yıl içinde merkezî Avrupa'dan haftada bir işleyen *Lufthansa Şirketi*'nin Alman tayyareleriyle Türkiye'ye gelip gidenlerin toplam

128 "TTOK İdare Heyeti'nin 4 Temmuz'da Toplanan 1945 senesi 9 uncu İçtimamın Zaptı", *TTOK Belleteni*, S.42-43, Temmuz-Ağustos 1945, s.8; TTOK 1945 Senesi 8 inci İçtimamın Zaptı", *a.g.d.*, s.7.

129 "Doğu Akdeniz Hattı", *Cumhuriyet*, 20.7.1945, s.4; "TTOK İdare Heyeti'nin 1 Ağustos 1945 Çarşamba Günü Toplanan 1945 Senesi 10 uncu İçtimamın Zaptı; TTOK'nun 1945 Senesi 8 inci İçtimamın Zaptı", *TTOK Belleteni*, S.42-43, Temmuz-Ağustos 1945, s.19.

130 *As, a.g.e.*, 444-445.

131 "Münakalat Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun", *Resmî Gazete*, 31 Mayıs 1939, S.4220, Kanun No:3613, Kabul Tarihi: 27/05/1939.

132 *Dünden Bugüne Türk Hava Yolları 1933-1983*, Ankara, 1983, s.42-56; Ayrıca bkz.; "Hava Postaları", *TTOK Belleteni*, S.33, Temmuz 1943, s.18.

133 "TTOK 1945 Senesi Raporu", *a.g.d.*, s.3.

sayısı 600 civarında olmuştur.¹³⁴ Savaş yıllarında hava güvenliğini sağlamak üzere Trakya, Çanakkale ve İzmit’teki hava yasak bölgeleri Vekiller Heyeti’nin bir kararnamesi ile genişletilmiş ve muhtelif ülkelerden Türkiye’ye gelecek ve Türkiye’den yurt dışına çıkacak şirketlerin ya da özel izinli yabancı tayarelerin takip edecekleri yollar ve uçuş şartları daha sıkı bir kontrole tabi tutulmuştur.¹³⁵ Bu dönemde DHYUM tarafından pilot muavinliğine tayin veya pilotluğa terfi şartları arasında *Türk Hava Kurumu Turizm Brövesi* veya *Beynelmilel Hava Turizm Brövesi*’ne sahip olmak maddesinin de yer alması turizm faaliyetlerine verilen önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir.¹³⁶

Söz konusu dönemde Türkiye’de seyahat faaliyetleri konusunda görülen zafiyetler eleştiri konusu da olabilmıştır. Örneğin Burhan Felek “*medeni insanların başlıca ihtiyacı*” olarak gördüğü seyahat faaliyetlerinde görülen eksiklikleri sadece savaşa değil, bu konuda görülen kayıtsızlığa ve tembelliğe de bağlamıştır. Örneğin tren vagonlarında kunduralarını çıkarıp yatanların ve ayaklarını diğer yolcuların yüzüne dayayanların bulunduğu, tütün içenlere ayrı vagonlar ayrılması bir yana trenlerde içki içilmesine bile müsaade edildiğine temas ederek vagonlarda görülen temizlik ve yemek hizmetlerinde görülen zafiyetleri eleştirmiştir. Mazeretin kabul görmeyeceği bu gibi durumlara karşı Demiryolları İdaresi’nin tedbir almasını tavsiye etmiştir. Benzer şekilde Mudanya’dan İstanbul’a yaptığı seyahat sırasında vapurdaki izdiham ve görevlilerin umarsızlığı Felek’in şikâyetine sebep olmuştur.¹³⁷

Savaş yıllarında ulaştırma faaliyetleri konusunda ülkede görülen gelişmelere paralel olarak 23 vilayet merkezinin birbiriyle şehirlerarası telefon görüşmesi yapabilmesi ve 15 şehrin yabancı ülkelerle konuşabilmesi iletişim konusunda da sağlanan önemli gelişmelere işaret etmektedir.¹³⁸

3. İç Turizmde Hareketlilik ve Konaklama Faaliyetleri

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de savaş yıllarının uluslararası turizm faaliyetleri ve hareketliliği savaş öncesi döneme göre önemli ölçüde düşüş göstermiştir. Bununla birlikte turizmin ve turistik ağırlamanın önemli ayaklarından biri durumunda olan konaklama faaliyetleri türlü sıkıntılara ve eksikliklere rağmen¹³⁹ savaş döneminde de devlet tarafından ele alınan

134 “TTOK 1943 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.3.

135 “Hava Yasak Bölgeleri”, *Ulus*, 06.09.1940, s.2.

136 “Devlet Hava Yolları Umum Müdürlüğü Memur ve Müstahdemlerinin Vazife ve Salâhiyetleri ve İdare Muamelâtının Tedvir Sureti Hakkında Nizamname”, *Resmî Gazete*, 08/07/1944, S.5751, Kararname No3/1109.

137 Burhan Felek, “Seyahatlerimiz”, *Cumhuriyet*, 11.8.1942, s.3; Burhan Felek, “Seyahatlerimiz”, *TTOK Belleteni*, S.32, Nisan 1943, s.37-38; Burhan Felek, “İç Turizm Davamız İçin Yardımcı İntibalar”, *Cumhuriyet*, 18.09.1941, s.2.

138 “Cumhuriyet Türkiyesi’nin Münakale ve Muhabere İşleri”, *TTOK Belleteni*, S.34, Birinci kânun 1943, s.11.

139 Sadun G. Savcı, “Otelciliğimiz”, *TTOK Belleteni*, S.34, Birinci kânun 1943, ss.15.

çalışmalar içinde yer almıştır. Turizm Müdürü Tör: “Otel meselesi de yol meselesi gibi umumi medeniyet davalarımız arasında ve başındadır.”¹⁴⁰ diyerek söz konusu dönem itibarıyla konaklama faaliyetlerinin önemine dikkat çekmiş ve devletin konuya gösterdiği hassasiyeti dile getirmiştir.

İtalya'nın savaşa girdiği 1940 yılı Haziran ayından itibaren Akdeniz'de deniz seferleri ile kurvaziyer hareketliliğinin büsbütün durduğu ve savaş sahasının Balkanlara yaklaşması nedeniyle Avrupa'nın şarkla turistik münasebetlerinin kesildiği görülmüştür.¹⁴¹ Ancak ülkeler arasındaki ilişkilerin kesilmesi muharip olmayan ülkelerde etkisini daha az göstermiş, örneğin ülke dışında kaplıcalara gidemeyen birçok hasta, ülkesi dâhilinde tedaviye mecbur kalmış, bu durum da ülke içinde seyahat ve konaklama hareketliliğine ve turizmle doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ilgili milli müesseselerin etkinliğini arttırmalarına ve gelişmelerine yol açmıştır.¹⁴²

Savaş yıllarında Türkiye'den ülke dışına ciddi bir turizm hareketi olmamış, yabancı ülkelere Türkiye'ye girenlerin ise daha çok devlet memurlarından, bazı müteşebbis tacirlerden, Lehistan, Slovakya ve Romanya gibi Balkan ya da İran, Irak ve Suriye gibi Ortadoğu ülkelerinden kaçan mültecilerden ibaret olduğu görülmüştür. Örneğin 1940'ta Türkiye'de 15 gün kadar kalan ve ikamet izni verilmediğinden dolayı Türkiye'den gelip geçen mültecilerin sayısı 15.000 civarında idi. Türkiye'ye akınları devam eden bu mültecilerin büyük bir kısmı İstanbul ve Ankara'daki otellerde kalmışlar, bu mecburi turizm faaliyetinden nakliyat vasıtaları kadar oteller de istifade etmişlerdir.¹⁴³ Kaplıca turizminde Avrupa'ya gösterilen ilgi barışın hüküm sürdüğü Türkiye'de Bursa şehrine yönelmiş, bu münasebetle Bursa'ya gelen ziyaretçiler arasında Ermeniler, Rumlar ve Almanya'nın baskısından kaçan Museviler büyük bir yekûn teşkil etmiştir.¹⁴⁴ İstanbul ve Bursa'yı kendilerine devamlı bir sayfiye yeri olarak kabul eden emlak ve servet sahibi Mısır asilzadelerinin de bu dönemde Türkiye'deki seyahat ve konaklama faaliyetleri dikkat çekmiştir.¹⁴⁵

Bu münasebetle ülke içindeki ulaşım ağında ve otellerde görülen hareketlilik savaş öncesi dönemin en işlek senelerinden bile fazla olmuş, bu nedenle İstanbul, Ankara, Bursa ve Yalova gibi yerlerde kalacak boş bir oda bulunmadığı gibi buralara uzanan demir yolları da yolcu talebini karşılayamayacak duruma gelmiştir. Örneğin İstanbul Belediye Başkanlığı'nın verilerine göre, savaş süresince istimlak edilen binalar ve hâlihazırda inşaat halinde olan yapılar da dâhil olmak üzere otellerde, pansiyonlarda, evlerde

140 Vedat Nedim Tör, “Turizm Bakımından Ege Bölgesi İzmir ve Hinterlandı”, *İktisadi Yürüyüş*, S.18, 05.09.1940, s.6.

141 “TTOK 1940 Senesi Mesai Raporu”, *a.g.d.*, s.4.

142 “TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...”, *a.g.d.*, s.6.

143 “TTOK 1940 Senesi Mesai Raporu”, *a.g.d.*, s.4 ve 6; “TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...”, *a.g.d.*, s.9-10.

144 “Bursa'da Banyo Mevsimi Hararetle Geçiyor”, *Akşam*, 19.09.1940, s.6.

145 “TTOK 1942 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.9-10.

yerleşen yabancıların sayısı da bunun sonucu olarak en verimli senelerden daha fazla ve ikamet süreleri daha uzun olmuştur.¹⁴⁶ Taşradan ve civar ülkelerden taşınma, iltica, memuriyet veya sosyal etkinliklere iştirak için gerçekleşen bu seyahat ve ikametlerin yanı sıra Halkevlerinin devlet tarafından teşvik edilen tanıtım amaçlı yurt içi seyahat etkinlikleri de savaş öncesinde olduğu gibi savaş yıllarında da ülke içindeki hareketliliği artıran unsurlar arasında yer almıştır.¹⁴⁷ Türkiye’nin turistik değerleri konusundaki uzmanlığı ile tanınan Ernest Mamboury’nin¹⁴⁸ de belirttiği üzere savaşın ilk yıllarında yabancı ülkelerden gelen turist akınının kesilmesine karşılık iç turizm faaliyetlerinin göze çarpar bir şekilde arttığı görülmüştür. Dış turizmin esasını iç turizmde arayan Fransa, İtalya ve Almanya’da olduğu gibi Türkiye’de de iç turizme yönelik görülmüş, bu alanda alınacak tedbirler memleketin imar, bayındırlık, iktisat işlerine, medeniyet anlayışına ve refahına hizmet eden başlıca etkenler arasında sayılmıştır. Yabancı ülkelere tedaviye ve dinlenmeye gitmek imkânsızlığından dolayı ülke içinde beliren seyahat hareketliliği devlet tarafından desteklenmiş ve bu hareketlilik savaş öncesine oranla ortalama üç katına çıkmış ve gerek İstanbul ve civarındaki gerekse Bursa, Yalova ve İzmir’deki otellere talep de bu nedenle artmıştır.¹⁴⁹ Seyahat hareketliliğinin artması konusunda halkın gezme merakının ve geçmişe oranla refah seviyesinin artmış olması da etkili olmuştur.¹⁵⁰

Savaş yıllarında artan talebin beraberinde getirdiği %75 oranındaki fiyat artışlarına rağmen Bursa ve Yalova kaplıcaları ve otelleri revaçta olmuş, doluluk nedeniyle buralarda açıkta kalan turistler görülmüştür.¹⁵¹ Bursa Belediye Reisi Edip Rüştü Akyürek bu dönemde Vakit gazetesi muhabirine verdiği bir demeçte; seyyah şehri olarak tanınan Bursa’nın turizm imkânlarını savaş şartları içinde ele almak gerektiğini, bu suretle modern bir banyo şehri kurmanın zor olmakla birlikte mevcut kaplıcaların ıslah edilme imkânlarının değerlendirildiğini, yine bu şartlar içinde Bursa’da daha ucuz ulaşım ve konaklama imkânlarının sağlandığını belirtmiştir.¹⁵² Gerek yerli ziyaretçiler gerekse Avrupa’daki savaş nedeniyle seyahat imkânları kısıtlanan birçok yabancı için belli başlı bir turizm merkezi hâlini alan Bursa’da Ticaret Vekâleti’nin desteği ile *Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi*’nin sermayesinin artırılması ve bu şekilde Çelik Palas Oteli’nin 1940’tan itibaren genişletilmesi kararı alınmıştır.¹⁵³ Bu otelin müdürü Tayyar Akkeskin söz konusu dönemde Akşam gazetesi muhabirine verdiği

146 "TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu", *a.g.d.*, s.4,

147 BCA, D: 5. Büro, FK:490..1.0.0, YN: 846.349..1, 25/08/1941.

148 "Ecnebi Mütéhassıs Gözüyle Bursa", *Vakit*, 05.09.1943, s.1-2.

149 "TTOK 1940 Senesi Mesai Raporu", *a.g.d.*, s.4.

150 Vedat Nedim Tör, "Bursa'nın Hususi Meseleleri", *İktisadi Yürüyüş*, S.21, 15.10.1940, s.19.

151 "TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...", *a.g.d.*, s.9-10.

152 Akyürek söz konusu röportaj sırasında ayrıca şehirde iyi bir bando ve orkestra oluşturmak, caz müziğe yer vermek, Ahmet Vefik Paşa'nın kültürel mirasından yararlanmak suretiyle şehir tiyatrosu oluşturmak ve bir resim-heykel galerisi açmak gibi turizme hizmet edecek kısa vadeli hedeflerinden bahsetmiştir ("Bursa Belediye Reisi ile Bir Konuşma", *Vakit*, 19.02.1944, s.5).

153 "Ticaret Vekâleti'nin Güzel Bir Kararı", *Cumhuriyet*, 25.03.1940, s.2.

bir röportajda Yalova'da alınan tedbirlere rağmen yoğun konaklama talebinin tam olarak karşılanamadığını belirtmiş ve bu sorunu bitirmek için otelcilik esas olmak üzere sayfiye köyleri ile kaplıca şehirlerinde pansiyonculuk fikrinin uyandırılmasının bölge turizminin geleceği için ciddi bir adım olacağını ifade etmiştir.¹⁵⁴ Özellikle kaplıca tedavisi amacıyla iç turizm potansiyeli yüksek olan Bursa ve civarına yönelen turizm talebini karşılamak üzere Hükümet tarafından bir takım tedbirler alındığı görülmektedir. 1939'da bir kanuni düzenleme ile Yalova kazasında devlete ait olan sıcak ve soğuk su kaynaklarıyla kaplıcaların ve bunlara ait binaların, tesisatın ve arazinin kullanım hakkı ve idaresi Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne bağlı *Yalova Kaplıcaları İşletme İdaresi'*ne devredilmiştir. Buna göre, bölgede mevcut veya yapılacak binalar ile araziler *bina, arazi ve iktisadi* buhran vergilerinden muaf tutulacak, Vekâletçe belirlenecek bölgelerde özel mesken, otel, pansiyon, kapalı eğlence yerleri, gazino, lokanta ve dükkân inşa ve tesis etmek isteyenlere belirli şartlar dâhilinde ücretsiz olarak arsa temini sağlanabilecekti.¹⁵⁵

Buna ek olarak belediye otellerinin sınıflara ayrılarak ücretlerinin tespit edilmesi, tamamlanan Bursa-Mudanya asfalt yolunun İstanbul-Bursa arasındaki yolculuğu 3,5 saate kadar düşürmesi,¹⁵⁶ İstanbul-Mudanya ve İstanbul-Yalova hatlarında faaliyete geçen hızlı vapurlar, ulaşım ücretlerinin azaltılması, demir ve deniz yolları seferlerinin artırılması, Uludağ'ın tesisatının yenilenmesi ve kaplıca idaresinin başına tanınmış tıp mütehasssısı Prof. Dr. Reşad Nihad Belger'in getirilmesi gibi tedbirler de savaş döneminde Bursa'daki kaplıcalara rağbeti artıran etkenler arasında yer almıştır. Bu sayede Yalova ve Bursa kaplıcaları yurt dışından gelecek turistlere bile ihtiyaç duymamış, olağan masraflarını yerli turistlerle kapatabilmiştir.¹⁵⁷ Vilayetlerin en temel ihtiyaçlarını karşılamak konusunda bile ihtiyatlı davranıldığı savaş döneminde Bursa'yı barış döneminin yaratacağı turistik fırsatlara hazırlamak üzere çalışmalar yapılması, şehirdeki plajların, kaplıcaların, dağ sporu faaliyetlerinin şehrin geleceğine yön verecek turistik değerler olarak ele alınması¹⁵⁸ dikkate değerdir.

154 Yürük Çelebi, "Kısa Mülakatlar, Dâhilî Turizm", *Akşam*, 03.09.1940, s.2.

155 "Yalova Kaplıcalarının İşletilmesi ve Kaplıcaların İnkişafı İşlerinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne Bağlı Hükmi Şahsiyeti Haiz Bir Teşekküle Devri Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, 4 Temmuz 1939, S.4249, Kanun No: 3653, Kabul Tarihi: 26/06/1939.

156 "Bursa'da Banyo Mevsimi Hararetili Geçiyor", *Akşam*, 19.09.1940, s.6.

157 Vedat Nedim Tör, "Bursa'nın Hususi Meseleleri", *İktisadi Yürüyüş*, S.21, 15.10.1940, s.19.

158 Şevket Rado, "Sözün Gelişi, Sulh İçin Bursa", *Akşam*, 14.05.1944, s.2. Burhan Felek bu dönemde kaleme aldığı bir makalede Bursa'nın tarihi ve doğal güzellikleri, ulaşım kolaylıkları ve turist çekebilme kapasitesiyle yapılacak planlı çalışmaların akabinde Fransa'nın Vichy şehri gibi gözde bir turizm beldesi olabileceğini iddia etmiştir (Burhan Felek, "Bursa Bir 'Vişi' Olabilir", *Cumhuriyet*, 30.09.1941, s.3; Burhan Felek, "Bursa Bir 'Vişi' Olabilir", *TOK Belleteni*, S.31-202, Ağustos 1942, s.17-18); Bu konuda Tör de turistik altyapının yetersizliği ve söz konusu dönemde dış turizme neredeyse tamamen kapalı durumda olması gibi sorunlar nedeniyle dış münasebetler ve seyahat acentelerinin gayretleri ile Mudanya'ya senede ancak birkaç turist vapurunun gelebildiğine temas etmiş, bununla birlikte tarihi eserleri, kaplıcaları, tabii güzellikleri ve dağ sporlarına uygun koşulları ile Bursa şehrinin turistik önemini değerlendirilmesi ve tanıtılmasından yana görüş bildirmiştir (Vedat Nedim Tör,

Yine bu dönemde Bursa, Çekirge, Uludağ ve civarında turistik ihtiyaçları temin etmek, uygun yerlerde otel, köşk, gazino, lokanta, kır kahvesi, spor ve av sahası, lunapark ve sinema gibi eğlence; prevantoryum ve sanatoryum gibi sağlık turizmüne hizmet edecek tesisler oluşturmak, mevcut tesislerden ise etkin bir şekilde yararlanmak ve bunlara ulaşım vasıtaları temin etmek üzere *Bursa Turizm Türk Anonim Şirketi*’nin teşkili için halka hisse arzına çıkıldığı görülmektedir.¹⁵⁹ Bursa ve Yalova’da kaplıca, şehir ve dağ otelleri için birtakım iyileştirme çabalarına girilse de belediyenin uygulamaya koyduğu basit temizlik şartlarının bile yerine getirilmemesi, bu tesislerdeki denetim ve altyapı yetersizlikleri, otel sahiplerinin veya müstecirlerinin turizm konusundaki bilgi eksiklikleri bahsi geçen çabaların kısa vadede başarılı olmasını engellemiştir.¹⁶⁰

Savaş yıllarında İstanbul’da Boğaziçi, Adalar, Florya ve İzmir mıntıkası da iç turizm hareketliliğinin görüldüğü bölgeler arasında yer almıştır.¹⁶¹ İstanbul’da otelciler ve eğlence yerleri sahipleri tarafından 20 Ocak 1944 tarihi itibarıyla Ticaret Odası’nda bir toplantı düzenlenmiş, savaştan sonra otellerin almaları gereken şekil ve turist çekebilmek üzere eğlence mekânlarına düşen görevler üzerinde görüşmelerde bulunulmuş ve bu konuda bir program hazırlanması yönünde karar alınmıştır.¹⁶² İstanbul Belediyesi İktisat Müdürlüğü de hayat pahalılığı nedeniyle ucuz otelleri himaye etmek amacıyla oda fiyatlarının %25 oranında artırılmasına izin vermiştir. Belediye Meclisi aldığı yeni kararlar çerçevesinde bahsi geçen otelleri rahatlık, emniyet ve temizlik bakımlarından sıkı şartlara ve kontrole tabi tutmuş, ancak bütün tedbirlere rağmen uygulamalarda zafiyet görülmüştür.¹⁶³ Bu şekilde İstanbul’da modern bir yapıya sahip olan otellerin yanı sıra Belediye görevlileri tarafından denetlenen bir kısım otellerde görüldüğü üzere temizlik ve sağlık standartlarının altında olan konaklama tesislerinin sayısı da az değildi.¹⁶⁴ *Otelciler Cemiyeti* Reisi Şevket Ak savaşın konaklama faaliyetleri üzerinde yarattığı etkiye dair yaptığı bir değerlendirmede İstanbul otellerine turist talebinin azalması nedeniyle otelcilik sektörünün sıkıntılı bir dönem geçirdiğini ve bu sorunun esas olarak uluslararası bir nitelik arz ettiğini belirtmiştir.¹⁶⁵ Nitekim savaş döneminde iktisadi kriz içine giren İstanbul’daki *Tokatlıyan ve Perapalas Otelleri*, şehirde yeni açılan Park Otel ve Özipek Palas karşısında rekabet güçlerini yitirmiş ve bu nedenle faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştı.¹⁶⁶ Savaş nedeniyle turizm hareketlerinin durma

“Turizm Bakımından Bursa Bölgesi”, *İktisadi Yürüyüş*, S.20, 01.10.1940, s.11)

159 BCA, DN: 6. Büro, FK.490.1.0.0, YN:1128.120.2, 05/10/1942.

160 Vedat Nedim Tör, “Oteller ve Kaplıcalar”, *İktisadi Yürüyüş*, S.22, 01.11.1940, s.12; Vedat Nedim Tör, “Oteller ve Kaplıcalar”, *İktisadi Yürüyüş*, S.23, 16.11.1940, s.20; Vedat Nedim Tör, “Oteller ve Kaplıcalar”, *İktisadi Yürüyüş*, S.24, 01.12.1940, s.13 ve 22.

161 Vedat Nedim Tör, “Bursa’nın Hususi Meseleleri”, *İktisadi Yürüyüş*, S.21, 15.10.1940, s.19.

162 “Harb Sonrası İçin”, *Cumhuriyet*, 21.01.1944, s.3.

163 “TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...”, *a.g.d.*, s.9-10.

164 Sadun G. Savcı, “Otelciliğimiz”, *TTOK Belleteni*, S.34, Birinci kânun 1943, s.15.

165 “Kapanan Oteller”, *Cumhuriyet*, 08.10.1939, s.2.

166 Asım Us, “İstanbul’da Bir Şehir Oteli’ne İhtiyaç Var mıdır?”, *Vakit*, 18.10.1939, s.4; Savaş yıllarında İstanbul’da turistik konaklama hizmetleri veren Pera Palas ve Park Otel’in

noktasına gelmesiyle bazı otellerin kapanması, bazılarının da kapanacağı yolundaki belirtilerin artması nedeniyle TTOK tarafından Ticaret Vekâleti'ne otellerin ödemekle yükümlü oldukları vergilerin ertelenmesi doğrultusunda başvuruda bulunduğu görülmektedir.¹⁶⁷ İstanbul'da durum böyle iken Trakya'nın turistik kasabalarından Vize'de işleyen tek turistik otel durumunda olan *Zafer Oteli* ise bölgedeki turizm faaliyetlerine yönelik konaklama ihtiyacını karşılamak konusunda önemli bir rol oynamaktaydı.¹⁶⁸

Bu dönemde önemli turistik bölgelerde otel olarak inşa edilmiş binalarda bile dikkat çekici eksiklikler görülüyordu. Örneğin Bergama, Kozak ve Gölcük'te otel binalarında personelin yatacak ve temizlik yerleri, depo ve bodrum katları, mutfak tesisatı ve servis mahallerinin düşünülmemiş olduğu, benzer eksikliklerin Bursa Hususi İdaresi tarafından inşa edilmiş olan Yalova'daki *Termal Otel*'de de bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu beldelerin belediye reisleri tarafından da dile getirildiği üzere turistik tesislerde temizlik işlerinde ve konforun temininde görülen eksiklikler, müşteri hizmetlerinin kontrolünde ve teftiş işlemlerinde karşılaşılan uygulama zafiyetleri dikkat çeker bir durum almıştı.¹⁶⁹

Urfa Milletvekili Hüseyin Sami Coşar, müstesna bir turizm bölgesi olarak değerlendirdiği Toroslar'a yaptığı bir gezi münasebetiyle burada iki kişilik bir aileyi barındırabilecek küçük bir otelin bile bulunmamasına hayıflanmıştır. Bununla birlikte konaklama sorunlarının giderilmesi durumunda turizmin bölgenin iktisadi hayatına önemli bir katkı sağlayabileceğini ifade etmiştir.¹⁷⁰ 1939'da anavatana katılan Hatay'ın da dinî, tarihî, iklimsel ve tabii özelliklerini turistik açıdan değerlendirmeye yönelik faaliyetlere girildiği dikkat çekmektedir. Hatay ve İskenderun'da modern tesisata sahip, konforlu büyük otellerin yanı sıra Soğukoluk, Beylân, Nergizlik, Harbiye, Şenköy ve Bityas gibi yaylalarda turistleri memnun edecek nitelikte otel ve lokantalar tesis edilmiş ve buralar asfalt şoselerle kasabalara bağlanmış durumda idi.¹⁷¹ Bu bölgenin tarihî ve tabii güzellikleri, yolları ve mevcut otelleri ile söz konusu yıllar itibarıyla turizme müsait bir hâle gelmeye başladığı anlaşılmaktadır.¹⁷² Hatay'ın ilk valisi Şükrü Sökmen Süer'in vilayetin ticaret ve turizm bakımından can damarlarını

aynı zamanda dünyanın önde gelen casuslarının bulunduğu mekânlar olması da dikkat çekmekteydi (Süleyman Seydi, 1939-1945 *Zor Yıllar! 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı*, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Ankara, 2006, s.7-8).

167 Gülersoy ve diğerleri, *a.g.e.*, s.44; "TTOK 1939 Senesi Mesai Raporu", *a.g.d.*, s.4.

168 "TTOK'nun Edirne Şubesi'nin 1939 Yılı Faaliyetini Gösteren Rapor", S.27-185, Temmuz 1940, s.6-7.

169 Vedat Nedim Tör, "Turizm Bakımından Ege Bölgesi İzmir ve Hinterlandı", *İktisadi Yürüyüş*, S.18, 05.09.1940, s.6.

170 Hüseyin Sami, "Toroslardan Bir Röportaj: Bürücek Yaylası", *Ulus*, 23.07.1941, s.2.

171 Ali Enver Toksoy, "Turizm Bakımından Hatay", *İktisadi Yürüyüş*, S.23, 16.11.1940, s.13 ve 22.

172 Burhan Belge, "İnsan ve Kültür: Hatay'ı Gezerken", *Ulus*, 01.10.1939, s.2; Nurettin Artam, "Soğukoluk'tan Defne Çağlayanlarına", *Ulus*, 14.11.1941, s.4; Falih Rıfkı Atay, "Cenuptan Birkaç İntiba, Antakya'da", *Ulus*, 18.01.1941, s.5.

teşkil eden yolların iyi bir hâlde bulundurulması ve bu konuda yeni ihtiyaçların tespit edilmesi konusundaki hassasiyeti bölgenin turistik değerlerine yönelik farkındalığa işaret etmesi açısından önem arz etmektedir.¹⁷³ CHP Seyhan Bölgesi Müfettişi Hasan Reşit Tangut ise bu dönemde Hatay bölgesinin *turistik muntika* ilan edilmesini, dış turizm faaliyetleri için ikamet ve pasaport kolaylıkları ve vergi muafiyetleri tanınmasını konu alan bir turizm raporu hazırlamıştır. Bu önerilere Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından verilen cevapta, dış turizme yönelik bu taleplerin gerçekleştirilmesinin savaş durumu nedeniyle mümkün olmadığı, ancak iç turizm konusunda *emlak-ı milliyeye* intikal etmiş binalarda otel ve gazino açılması, seyahat tarifelerinde indirim yapılması gibi uygulamaların hayata geçirilebileceği, bunun için de gerekli çalışmaların başlatıldığı bildirilmiştir.¹⁷⁴

Tör, söz konusu dönem itibarıyla ciddi bir özeleştiri ile Türkiye’nin otel endüstrisi bakımından en geri ülkelerden biri olduğuna vurguda bulunmuştur. Zira turistik açıdan büyük önem arz eden İzmir’de bile konaklama tesislerinin yeterliliğinden söz etmek mümkün görünmemekteydi. Otel işletmenin ehliyet isteyen bir meslek olduğunun anlaşılmasındaki öneme ve ülkenin iyi bir otelcilik mektebine ihtiyaç duyduğuna temas eden Tör, bu suretle kapıcı, garson, muhasebeci, oda hizmetçisi, çamaşırıcı, aşçı gibi personel ile bütün otelcilerin bu mektep vasıtasıyla yetiştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ülke sathındaki otel binalarının ise çoğunun evden, konaktan, apartmandan bozma yapılar olduğuna temas ederek, planlı bir yapılaşma ve özgün bir mimari ile yapılacak otellerin başlı başına bir cazibe merkezi olabileceği hakkında düşüncelerini dile getirmiştir.¹⁷⁵ Otelcilik işinin Türkiye’nin turizm konusundaki en önemli meselelerinden biri olduğuna dikkat çeken Tör,¹⁷⁶ modern otelciliğin başlı başına bir endüstri olduğuna atıfla Türkiye’de turizm alanında faaliyet gösteren özel teşebbüslerin ihtisas, teknik eksiklik ve sermaye yetersizliği yüzünden başarılı olamadıklarına, devletin yapıcı, kurucu ve işletici olarak bu iktisadi alanda da doğrudan işin işine girmesi gerektiğine vurguda bulunmuştur. Bu şekilde devlet mevcut otelleri modern otelciliğin gereklerine göre düzenlemek, tasnif etmek, bu konuda ihtisas elemanları yetiştirmek, yeni oteller kurmak ve işletmek gibi çalışmalarla modern otelcilik konusunda birtakım yeniliklere kapı açabilecekti.¹⁷⁷

Bu konuya temas eden Cevat Nizami ise: “*En eski abidelerin yanında en rahat otelleri kurmak, mazinin lisanı olan taş ve sütun kümelerine keçi yollarından değil, asfalt şoselerden en rahat nakil vasıtaları ile gitmeği temin etmek lazımdır. Bu işin de bugün ayrı ve ileri bir tekniği vardır ve İtalya, Yunanistan ve Mısır bu tekniği çok ileri götürmüşlerdir. Bizim de aynı yolu tutmamız kendimize bile yetmeyen iptidai vasıtalar*

173 Sabih Alaçam, “Hatay Valisi ile Konuştuk”, *Vakit*, 17.04.1940, s.2.

174 BCA, DN: 6. Büro, FK.490..1.0.0, YN:1128.120..2, 20/07/1940.

175 Tör, “Kalkınma Endüstrisi: Turizm”, *a.g.m.*, s.64-65.

176 Vedat Nedim Tör, “Otel, Lokanta ve Eğlence işleri”, *İktisadi Yürüyüş*, 15.06.1940, S.13, s.7.

177 Vedat Nedim Tör, “Turizmde Otel ve Lokanta”, *İktisadi Yürüyüş*, 01.07.1940, S.14, s.5.

ile memleket için mühim bir gelir kaynağı olabilecek turizmi inkişaf ettiremeyeceğimizi anlamamız lazımdır.” diyerek turizm alanında yer edinmek isteyen Türkiye’de konaklama ve nakil vasıtalarının modern dünyanın ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde düzenlenmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiştir.¹⁷⁸

Bu dönemde her ne kadar uygulamaya geçirilememiş olsa da otelcilik eğitiminin de gündemde bulunduğu görülmektedir. Örneğin ABD’de “*Lewis Otelcilik Mektebi*”ni tamamlayarak, Avrupa’nın belli başlı turistik otellerini inceleyen Avni Berkel’in Akşam gazetesi muhabiri ile yaptığı söyleşi bu konuda yol ve yön gösterici tespitleri içermektedir. Türkiye’de bir otelcilik ve garson mektebinin açılması konusunda geç kalındığını belirten Berkel’in teşkil edilecek bir mektep vasıtasıyla ülkede lokanta ve otel hizmeti ile lisan öğretilmesi, hatta ihtiyaca binaen gece kursları ile küçük esnafa mesleklerinde ilerlemelerini sağlayabilecek bir eğitim verilmesi konusundaki görüşleri önem arz etmektedir.¹⁷⁹ Benzer şekilde Raufi Manyas’ın devletin ilgili mercilerine arz ettiği, savaş sonrası turizm hazırlık çalışmaları kapsamında bir turizm sanayii mektebinin teşkilinin gerekliliğine, İstanbul sokaklarında sefil durumdaki bir kısım çocukların da bu suretle eğitime tabi tutulup meslek sahibi yapılabileceğine dair görüşleri de dikkate değerdir.¹⁸⁰

Ergün’ün bu dönemde öne sürdüğü ciddi fikirlerden biri de işletmecilere konaklama tesisleri konusunda yardımcı olmayı hedefleyen *otelcilik kredisi* imkânı üzerine olmuştur. Buna göre ülkedeki şartlar dolayısıyla devlet müdahalesinin daha geniş tutularak Avrupa ülkelerinin birçoğunda olduğu gibi ferdi teşebbüslere de himaye ve teşvik imkânlarının tanınması gerekmektedir. Ticari krediler, işletme, ıslah ve tesis kredileri gibi tevzi usullerinin uygulamaya geçirilmesi ile ülkedeki konaklama sektörünü rahatlatacak ve geliştirecek fırsatların yaratılması mümkün olabilecekti.¹⁸¹ Bununla birlikte söz konusu görüşün uygulamaya geçirilmesi savaş yıllarından sonraya kalacaktır.

Hükümet’in savaş yıllarında konaklama faaliyetlerine yönelik aldığı önemli kararlardan biri de pansiyonların yabancı tebaa tarafından işletilmesi konusunda 1942’de uygulamaya geçirilen yasak olmuştur.¹⁸² Bu kararın ülkedeki yabancı propaganda ve istihbarat çalışmalarının önüne geçmek ve sükûneti korumak üzere tedbir amaçlı verildiği anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmaların yetersizliği nedeniyle ülkenin bazı bölgelerinde otelciliğin hancılık derecesine düştüğü, ülkeye gelen turistler için modern konaklama imkânlarını sağlayamayan birçok şehir merkezinin bile olduğu TTOK’nun raporlarında dile

178 Cevat Nizami, “Türkiye’de Turizm ve Otelcilik”, *TTOK Belleteni*, S.36, Ağustos 1944, s.12-13.

179 “Türkiye’de Otelcilik ve Garson Mektebi Açılmalıdır”, *Akşam*, 01.07.1945, s.3.

180 *BCA*, S: 3, DN: 2. Büro, FK: 490..1.0.0, YN:571.2273..3., 03/11/1944.

181 Süreyya Ergün, *Otelcilik ve Turizm Millî Kredisi*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları 5, 1944, s.156 vd.

182 “TTOK’nın 17 Nisan 1943’te Senelik Umumi heyetine Sunulan 1942 Senesi Raporu”, *TTOK Belleteni*, S.32, Nisan 1943, s.3.

getirilen şikâyetler arasında yer almıştır.¹⁸³ Savaşın son dönemlerinde gerek Dâhiliye Vekâleti ile bazı vilayetler, gerekse Sıhhiye Vekâleti otel ve termalizm işleriyle iştigal etmiştir. Ancak imkânlarının genişliği münasebetiyle bu konuda önemli çalışmalar yapan vilayet İstanbul olmuştur.¹⁸⁴ Savaş öncesinde Hükümetçe hiç olmazsa vilayet merkezlerinde medeni ihtiyaçları karşılayabilecek birer otel inşa edilmesi doğrultusunda karar alınmış ve bu hususta vilayetlere Dâhiliye Vekâleti tarafından birkaç kez tamim gönderilmiştir. Ancak konuya ilişkin olarak İstanbul, Edirne ve İzmir’de hazırlanan projeler savaş dolayısıyla uygulama aşamasına geçirilememiştir.¹⁸⁵

4. Devletin ve Gönüllü Kuruluşların Tarihî Turizme Yönelik Faaliyetleri

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1939’da yayınladığı bir genelge ile: *“Hangi daireye ait olursa olsun Türk sanat ve medeniyetinin kıymetli belgeleri olmak itibarıyla memleketin malı ve muhafazaları herkesçe millî vazife telakki edilmesi lazım olan bu gibi eserlere karşı gösterilecek ihmâl ve lâkaydıyı hiçbir sebep maruz gösteremez”*¹⁸⁶ diyerek tarihî eserlere verilmesi gereken önem hakkında ilgili makamları uyarmış ve böylece tarihî eserlerin korunması konusundaki hassasiyet devletin en yetkili mercii tarafından dile getirilmiştir.

Anıtları ve harabeleri ülkenin yer üstü madenleri olarak değerlendiren Falih Rıfkı Atay ise Ulus gazetesi muhabiri ile yaptığı bir görüşme sırasında: *“bunlar tane tane, en zengin madenlerden daha iyi işletilebilecek hazinelerimizdir. Bunlar bu memleketin döviz endüstrisi kaynağıdır. Türkiye gibi kat kat tarihler, medeniyetler üstünde yaşayan sayısız ve çeşitli sanat ve kültür merkezleri, yıkıntıları, yapıları ile dolu bir memleket, hiç olmazsa çocuklarımızın devrinde turizm endüstrisinden daha kazançlı hiçbir endüstrisi olacağını iddia edemez. Bu tadını almadığımız bir şeydir. Bir de tadını alanlara ve yemişini posasına kadar sömürmüş olanlara bakalım.”*¹⁸⁷ diyerek dünyadaki örneklerine atıfta bulunmak suretiyle tarihî anıtların ve harabelerin ülke turizmi ve iktisadı açısından önemine temas etmiştir.

Atay, bir başka makalesinde ülkedeki tarihî yapıların ve harabelerin tespiti, orijinal şekilleriyle tamir ve tadili ile bunların müze olarak kullanılmak suretiyle rahatlıkla korunabileceğine vurguda bulunmuştur. Bu doğrultuda Türk kültür eserlerine olduğu gibi Anadolu coğrafyasındaki şark ve garp medeniyet eserlerine de önem verilmesi gerektiğine değinmiştir. Takiben: *“Anadolu pek çeşitli bir anıtlar yurdu olmak bakımından, bizim için turizm aklımıza getirdiğimiz bütün endüstrilerden fazla kazanç verecek bir seroetler kaynağıdır.”*¹⁸⁸ diyerek tarihî eserlerin korunması ile turizm gelirlerinin artırılması arasındaki bağlantıyı dile

183 “TTOK 1943 Senesi Raporu”, a.g.d., s.5.

184 “TTOK 1945 Senesi Raporudur”, a.g.d., s.5.

185 TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu”, a.g.d., s.6.

186 Hasan Âli Yücel, “Eski Eserlerimiz ve Müzelerimiz”, *Mimarlık*, Yıl: 2, S.1, 1945, s.4.

187 Falih Rıfkı Atay, “Pazar Konuşması”, *Ulus*, 11.02.1945, s.2.

188 Falih Rıfkı Atay, “Bu Anıtlar Yurdunda”, *Ulus*, 02.06.1944, s.1 ve 2.

getirmiştir. Gerçekten de bu dönemde gerek devlet gerekse gönüllü kuruluşlar aracılığıyla turizme hizmet etmek üzere gerçekleştirilen en önemli faaliyetler belki de tarihî eserleri ve yapıları korumaya yönelik çalışmalar olmuştur. Başta Maarif Vekaleti olmak üzere Vakıflar Umum Müdürlüğü, valilikler ve belediyeler, İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni gibi resmî teşekküller tarafından önemli tamir, restorasyon ve koruma çalışmalarına girildiği görülmektedir. Bu şekilde Anadolu sathında ilk olarak tarihî alan ve eserlerin keşif ve kayda alınma çalışmalarına girilmesi Türkiye’de tarihî turizm ve çağdaş müzecilik altyapısının kuvvetlendirilmesi açısından atılan önemli bir adım olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren ciddi bir şekilde ele alınmaya başlanan müzecilik faaliyetleri savaş yıllarında da üzerinde durulan kültürel ve turistik çalışmalar arasında yer almıştır.¹⁸⁹ 1944 yılının Temmuz ayında kabul edilen bir yasa ile *Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü* personeli Maarif Vekâleti’ne bağlanmış ve yeniden teşkilatlandırılmıştır.¹⁹⁰ Bu şekilde müzelerde ücretli ve maaşlı çalışan sayısı önceki yıllara göre artış göstererek 454’e yükselmiş, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile İstanbul Edebiyat Fakültesi’nde yetişen gençlerin müzelerin kadrolarına girmeye başlamaları ve yüksek mimarların bu kadrodaki sayılarının artması bu alanda görülen nitelikli personel eksikliğini gidermeye yönelik girişimler olmuştur.¹⁹¹

Tarihî eserlerin korunarak turizme kazandırılması söz konusu dönem itibariyle devlet tarafından ciddiyetle ele alınan konular arasında yer almıştır. 15 Şubat 1945’te Ankara’da Maarif Vekili’nin riyasetinde tarihî anıtların korunması ve tamiri için ülkedeki müze müdürleri, eski eser uzmanları ve kamuda görevli mimarların katılımıyla bir toplantı düzenlendiği ve bu toplantıya Hükümet tarafından büyük önem atfedildiği anlaşılmaktadır. Toplantıda anıtların tarihî kıymeti, tamir ve koruma sistemleri, tescil ve tasnif ilkeleri, anıtların kurtarılması için beş yıllık bir program oluşturulması, onarılacak anıtlar için proje ve keşif çalışmalarının yapılması ve şartname düzenlenmesi, iane temini suretiyle anıtları onarma çareleri, şehir imar planlarının maarif vekilinin onayından geçirilmesi, müzelerin yıllık çalışma programları, tarihî mezarlıkların açık müze hâline getirilmesi gibi ciddi konular ele alınmıştır. Toplantı neticesinde bahsi geçen çalışmaların hayata geçirilmesi konusunda karar alınması¹⁹² tarihî eserlerin korunması ve teşhir edilmesi konusunda yetkililer tarafından atılan önemli bir adım olmuştur. Söz konusu toplantının yapıldığı Ankara şehri bu dönemde Maarif Vekâleti’nin desteklediği müzecilik çalışmaları ile dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştır. Ankara Arkeoloji Müzesi bir şehir müzesi

189 Aziz Ogan, “Cumhuriyet Devrinde Müzelerimiz”, *TTOK Belleteni*, S.34, Birinci kânun 1943, ss.11-13.

190 “Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid ve Teadülüne Dair Olan 3656 Sayılı Kanunla Eklerine Bağlı Cetvellerin Maarif Vekilliği Kısımlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 22 Temmuz 1944, S.5763, Kanun No: 4624, Kabul Tarihi: 18/07/1944.

191 Yücel, “Eski Eserlerimiz ve Müzelerimiz”, *a.g.m.*, s.5.

192 “TTOK İdare Heyeti’nin 3 Mart’ta toplanan 1945 Senesi 3 üncü İçtimaının Zaptı”, *TTOK Belleteni*, S.40, Nisan 1945, s.4.

olmaktan çıkarak, ülke ölçüsünde arkeolojik eserlerin toplandığı bir müze olmuş, özellikle Hitit dönemine ait zengin koleksiyonları ile bütün dünya müzeleri içinde üstünlük elde edecek bir konuma yükselmiştir. Türk etnolojik hayatının ürünlerini bünyesinde barındıran Etnografya Müzesi ise kendi alanında dünyanın sayılı müzelerinden biri hâline gelmiştir.¹⁹³

Savaş yıllarında yine Maarif Vekâleti’nin çalışmalarıyla İstanbul’da Eyüp’te bulunan Feridun Paşa Türbesi¹⁹⁴ ile Bursa’daki Çelebi Mehmet Türbesi’nin mühim kısımları restore edilmiş, Muradiye Türbesi’nin bulunduğu alanın istimlakı yapılmış, Osman ve Orhan Gazi Türbeleri tamir edilmiş, Fatih Sultan Mehmet’in Hocası Molla Hüsrev ve Molla Hayalî’nin Zeynilerdeki mezarları yaptırılmıştır.¹⁹⁵ Ayrıca bu süreç içinde vekâletin talimatıyla TTOK yetkililerince İngiliz, İtalyan, Alman ve Amerikan kültür mümessilleriyle bir görüşme gerçekleştirilmiş ve harap durumda olan Bizans dönemine ait birkaç mühim yapının savaş sonrasında restorasyonu konusunda mutabakat sağlanmıştır.¹⁹⁶ Maarif Vekâleti ile Türk Tarih Kurumu arasındaki işbirliği neticesinde savaş yıllarında yerli ve yabancı uzmanların eşliğinde Boğazköy, Alishar ve Alaca kazılarında önemli neticeler elde edildiği ve Adliye Vekâleti ile yapılan anlaşma ile 1909’dan önceki mahkeme sicillerinin 1941’den itibaren Maarif Vekâleti emrine verilerek müzelerde kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır.¹⁹⁷

TBMM’de Evkaf Umum Müdürlüğü’nün bütçe görüşmeleri sırasında Türkiye’nin abideler ülkesi olduğuna, ancak bunları korumak üzere yapılan çalışmaların yeterli olmadığına ve bu münasebetle ilk olarak ciddi bir tasnif çalışmasının yapılması gerektiğine vurgu yapan Başvekil Şükrü Saraçoğlu bunun için söz konusu müdürlüğün çalışmalara başlamış olduğunu belirtmiş ve kısıtlı bütçe imkânlarına rağmen önemli sayıda abidenin bakım ve onarım işlerini yapan müdürlüğün bütçe imkânlarının artırılması ile daha önemli işler yapabileceği konusundaki düşüncelerini aktarmıştır.¹⁹⁸ Nitekim bu dönemde İstanbul’da Fatih, Davudpaşa, Mahmudpaşa, Muradpaşa¹⁹⁹ Süleymaniye, Beyazıt, Nuruosmaniye, Sultanahmet, Kadırga, Şemsipaşa Camileri ve Yenicami; Diyarbakır’da Behram Paşa, Manisa’da Muradiye ve Akhisar Yenicami, Afyon’da Gedik Paşa, Yozgat’ta Çapanoğlu, Kayseri’de Ahmet Paşa, Beyşehir’de Eşrefoğlu, Antalya’da Murat Paşa, Bursa’da Muradiye ve Hüdavendigâr, İzmir’de Hisar ve Şadırvan Camileri, Sivas’ta Divriği Ulucami²⁰⁰

193 Hüseyin Orak, *Türkiye Kılavuzu*, İbrahim Horoz Basımevi, Ankara, 1946, s.217.

194 “TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.8.

195 “TTOK 1945 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.7; Bursa’daki Molla Hüsrev’in kabrinin tespiti ve bu yerin satın alınması TTOK’nın önyak olmasıyla 1941’de mümkün olmuştu (“TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...”, *a.g.d.*, s.10-11).

196 TTOK 1942 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.8-9.

197 Yücel, “Eski Eserlerimiz ve Müzelerimiz”, *a.g.m.*, s.3.

198 “Vakıflar Umum Müdürlüğü 1944 Malî Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.10, Devre VII, İçtima:1, 65. İnikat, 30/V/1944.

199 “TTOK 1945 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.7.

200 “Dâhili Havadisler”, *TTOK Belleteni*, S.30-200, Nisan 1942, s.18-19; Konuya ilişkin ayrıca

gibi birçok tarihî eserin Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından tamir ettirildiği görülmektedir.

İstanbul savaş yıllarında Türkiye’de tarihî turizm faaliyetlerinin yoğunlaştığı belli başlı bölgelerden birini teşkil etmiştir. Belediye Reisi ve Vali Lütfi Kırdar İstanbul halkına yaptığı bir konuşma sırasında İstanbul’un stratejik, coğrafi ve tabii açıdan olduğu gibi arkeolojik ve tarihî açılardan da dünyanın en güzel şehirlerinden biri olduğuna değinerek, şehrin maddi kaynağa, zamana, bilgiye ve ihtisasa ihtiyaç duyan imar işleri konusundaki sorunların ve güçlüklerin savaş nedeniyle bir kat daha arttığına işaret etmiştir. Ancak savaşa rağmen bu imar hareketlerini savaş sonuna ertelemek gibi bir yanlışa düşmediklerine temas ederek, imar çalışmaları sırasında tarihî İstanbul’un ortaya çıkarılması ve buranın bir turizm merkezi hâline getirilmesi, yeni İstanbul’un çağın şehircilik esaslarına uygun olarak modern ve mamur bir şehir hâline sokulması için çaba gösterdiklerini vurgulamıştır.²⁰¹ Bu dönemde Eminönü meydanının ve Unkapanı köprüsünün geliş-gidiş yönünde açılması, Taksim meydanının genişletilmesi, Taksim Gazinosu’nun ikmali, İstanbul Şehir ve İnkılâp Kütüphanesi ve Müzesi’nin yeni eserlerle zenginleştirilmesi İstanbul Belediyesi’nin turizme hizmet eden çalışmaları içinde yer almıştır.²⁰² İstanbul Şehir Meclisi’nin 1945 yılı Mart ayı umumi toplantısında söz alan Ali Sami Yen savaş durumunun kesin bir engel olmadıkça medeni ve sosyal ihtiyaçları ortadan kaldırmadığını, savaş döneminde ve sonrasında bu ihtiyaçları gidermek üzere tedbir alınmaya devam edildiğini ve İstanbul’da da bu türden imar ve ıslah hareketlerinin sürdürüldüğünü belirterek,²⁰³ Belediyenin şehirdeki turizm ve tanıtma faaliyetlerine ilişkin görüşlerini açıklamıştır. İstanbul Belediyesi’nin çalışmalarıyla bakıma alınan 17. yüzyılın mühim mimari eserlerinden Mısır Çarşısı’nın 1943 yılı içinde açılışı yapılmış, Gazanfer Ağa Medresesi Şehir İnkılâp Müzesi olarak restore edilmiş, Haseki Nisa Hastanesi’nin eski dairesi tamir edilmiş, Beşiktaş’taki Barbaros Meydanı ve Heykeli açılmış, Yıldız Parkı temizlenmiş, Çadırköşkü etrafı halka açılmış ve Emirgan Korusu’nun çevre düzenleme çalışmaları yapılmıştır.²⁰⁴ Fatih Tabhanesi ile Süleymaniye Tıp Medresesi de bu dönemde İstanbul Belediyesi tarafından bakım ve tamiri yapılan tarihî yapılar arasında yer almıştır.²⁰⁵ Mütareke döneminde Atatürk’ün ikamet ettiği ve Millî Mücadele’nin planlarını yaptığı Şişli’deki evi 1942’de yine belediyenin çalışmalarıyla *Atatürk İnkılâbı Müzesi* adıyla merasimle ziyarete açılmıştır.²⁰⁶

bkz; “Cumhuriyet’in 20. Yılına Girerken Vakıflar”, *Ulus*, 04.11.1942, s.2.

201 Sadun G. Savcı, “Yeni İstanbul’un Doğuşu”, *TTOK Belleteni*, S.34, Birinci kânun 1943, s.13-14.

202 “TTOK 1939 Senesi Mesai Raporu”, *a.g.d.*, s.6-7.

203 “Şehir Meclisi Mart Umumi Toplantısı’nda Bay Ali Sami Yen’in Söylevi”, *TTOK Belleteni*, S.40, Nisan 1945, s.10.

204 TTOK 1943 Senesi Raporudur”, *a.g.d.*, s.6-7.

205 “TTOK 1945 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.7.

206 Yekta Ragıp Önen, “Baştanbaşa Tarih Olan Atatürk Müzesi’ni Ziyaret”, *TTOK Belleteni*, S.31-202, Ağustos 1942, s.8-9.

Savaş yıllarında turizm hareketlerinin durma noktasına gelmesiyle gelirleri iyice azalan TTOK’nun turizm faaliyetlerinde daha önce oynadığı etkin rolünü kaybettiği,²⁰⁷ bununla birlikte TTOK yetkililerinin turizme yönelik çalışmalarını ve hizmetlerini devam ettirdiği ve bunların devlet tarafından itibar gördüğü anlaşılmaktadır. TTOK Reisi Reşit Saffet Atabinen’in 13-21 Kasım 1943 tarihinde Ankara’da Cumhurreisi, Başvekil, CHP Genel Sekreteri, Dâhiliye, Maliye, Münakalat, Maarif Vekilleri, Başvekâlet, Dâhiliye ve Maarif Müsteşarları ile turizme ilişkin konular üzerinde geniş çaplı görüş alışverişinde bulunması ve Türkiye’de turizm altyapısının geliştirilmesi konusunda ilgili makamların yakın ilgisini görerek desteğini alması bunun bariz bir kanıtını teşkil etmiştir.²⁰⁸ TTOK’nun bünyesindeki *Piyer Loti Dostları Komitesi, Bursa, Konya, Kayseri, Antalya, Çanakkale Kulüpleri* ile *Türk-Yunan Turizm Komitesi* bu dönemin etkin turizm çalışma gruplarını teşkil etmiştir. Daha önce feshedilen *İstanbul Muhipleri Cemiyeti* ile benzer bir faaliyet alanına sahip olan ve Fransız Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Gabriel’in Maarif Vekâleti ile resmî temasları neticesinde 1940’ta TTOK’nun kadrosu içinde *İstanbul’u Sevenler Grubu* adıyla teşkil edilen grup da söz konusu dönemde dikkate değer çalışmalar yapmıştır. Bu grubun amacı: “*Bilhassa İstanbul’da toplu bulunan kıymeti biçilmez Türk ve Bizans tarihî ve mimari eserlerinin ve hatıralarının, İstanbul’un tabii bedayinin ve manzaralarının ve eski mesirelerinin, ananevi İstanbul inceliğinin, sanatlarının ve selikasının gerek Hükümet ve belediye, gerek İstanbul halkı tarafından muhafazası ve himayesinin temini*”²⁰⁹ idi. Savaş yılları boyunca TTOK’nun en yoğun ve başarılı çalışmalara imza atan teşekkülü durumunda olan bu grubun çalışmalarıyla turizm, tarih, arkeoloji, müzecilik, şehircilik ve mimari alanlarında mütehasıs isimler tarafından İstanbul’a dair konferanslar verilmiş, tarihî eserleri ve yapıları korumaya yönelik çalışmalar ve tanıtıcı yayınlar yapılmıştır.²¹⁰ Yine TTOK ve bünyesindeki *İstanbul’u Sevenler Grubu’nun* çalışmalarıyla Matbah Emni Hasan Ağa’nın Galata Kulesi yakınındaki 1059 tarihli çeşmesi, Topkapı Sarayı ve Bakırköy yolu üzerindeki Siyavuş Paşa Köşkü,²¹¹ Yedikule içinde bulunan Fatih Sultan Mehmet dönemine ait çeşme, Galata Mevlevihanesi’nin çeşmesi, karakol olarak kullanılan kütüphanesi ve burada medfun Kubaracı Ahmet (Bonnaval) Paşa’nın kabri tamir edilmiş, İbrahim Müteferrika’nın Okmeydanı’nda ve arkadaşı Abdullah Kırımı’nın Ayazpaşa’da açıkta kalmış kabirlerinin Galata Mevlevihanesi’nin haziresine nakli ve çevre düzenlemesi yapılmıştır.²¹² Ayrıca Vefa’da 18. yüzyıla ait Recai Efendi Sebili’nin, Beyazıt’ta Kaptan-ı Derya İbrahim Paşa Camii Sebili’nin, Eyüp’te Nazır Mehmet Paşa Türbesi’ne bitişik

207 Gülersoy ve diğerleri, s.47.

208 “Reisimiz Reşit Saffet Atabinen’in 13-21/11/1943 Ankara Seyahatinde Mülakatları ve Bunların Neticeleri Hakkında Rapordur”, *TTOK Belleteni*, S.34, Birinci kânun 1943, s.8-10.

209 “İstanbul’u Sevenler Grubu’nun Dâhili Nizamnamesi”, *TTOK Belleteni*, 28-192, Nisan 1941, s.16.

210 Gülersoy ve diğerleri, s.52-53; Bu teşekkülün kuruluşunun, iç turizmi hareketlendirmek konusunda diğer şehirlere de örnek olması gerektiği düşüncesini paylaşan haber için bkz; Hikmet Münir, “Türkiye’de Dâhili Turizm”, *Vakit*, 29.07.1940, s.3.

211 “TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...”, *a.g.d.*, s.10-11.

212 “TTOK 1942 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.8-9.

sebilin, Hüsrev Paşa Kütüphanesi ile Mihrişah Sultan Sebili arasındaki metruk türbenin bakım ve onarım işleri de söz konusu kurumun çalışmaları arasında yer almıştır. Yine bu dönemde Beyazıt Camii'nin mimarı Üstat Kemalettin'in mezarına, Fatih'in Okçubaşısı Musa Ağa'ya birer kitabe taşı, Ulubatlı Hasan'ın şehit düştüğü yer olduğu düşünülen Edirnekapı ve Eğrikapı arasındaki yere birer anıt taşı dikildiği anlaşılmaktadır.²¹³ TTOK'nun bu faaliyetleri İstanbul ile sınırlı kalmamış, örneğin söz konusu kurumun önyak olmasıyla Adana'da Ramazanoğulları Konağı'nın belediye tarafından istismlâki gerçekleştirilmiştir.²¹⁴

Vedat Nedim Tör'ün tespitlerine göre bu dönemde Efes, Sart ve Afrodisyas'ın da dâhil olduğu Batı Anadolu bölgesindeki turistik mahaller, çoğu yabancı olmak üzere binlerce ziyaretçiyi bölgeye çeken tarihî ve turistik cazibesine rağmen söz konusu dönem itibariyle ulaşımı güç, mütehasıs olmayan idarecilerin elinde, yabancı otların ve dikenlerin istilasına uğramış, bir iki bekçi ile korunmaya çalışılan alanlar durumuna düşmüşlerdi.²¹⁵ Bu sorunları gidermek üzere, halkın turizme önem verdiği Ege bölgesinde²¹⁶ turistik faaliyetlere destek olmak üzere Ege mıntıkası vilayet ve belediyelerinin iş birliğiyle 20 Kasım 1944 tarihinde merkezi İzmir'de olmak üzere *Ege Turizm Cemiyeti* kurulmuş ve cemiyetin Merkez İdare Reisliğine Denizli Milletvekili Dr. Behçet Uz seçilmiştir.²¹⁷ Söz konusu cemiyet şifalı sular, tarih ve arkeoloji, oteller ve eğlence yerleri ihtisas komisyonlarından oluşmaktaydı. Cemiyet temsilcileri ile İzmir, Denizli, Muğla, Manisa ve Aydın Valileri arasında 1945 yılı Eylül ayında cereyan eden bir toplantıda; vilayetlerin çevresindeki turistik yolları ilgilendiren işler üzerinde çalışmak, turistler için ulaşım vasıtaları tedarik etmek ve bunların işletilmesini sağlamak, turistlerin medeni ihtiyaçlarını karşılayacak barınaklar ve oteller yapmak gibi kararlar alınmış ve bu kararların uygulanması için çalışmalara başlanmıştır.²¹⁸ Diğer yandan da TTOK tarafından İzmir ve Afrodisyas'taki tarihî sütunlardan yararlanılarak İzmir'deki fuar alanında bir müze binasının inşasına ön ayak olunmuştur.²¹⁹

213 "TTOK 1943 Senesi Raporu", *a.g.d.*, s.6-7; Çelik Gülersoy, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 50 Yılı*, Kağıt ve Basım İşleri Anonim Şirketi, İstanbul, 1973, s.64.

214 "TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...", *a.g.d.*, s.10-11.

215 Vedat Nedim Tör, "Turizm Bakımından Ege Bölgesi, Harabeler", *İktisadî Yürüyüş*, S.19, 16.09.1940, s.5.

216 Vedat Nedim Tör, "Turizm Bakımından Ege Bölgesi", *İktisadî Yürüyüş*, C.2, S.17, 20 Ağustos 1940, s.12.

217 "İzmir Turizm Cemiyeti İdare Heyeti Kuruldu", *Vakit*, 9.12.1944, s.4; Cemiyetin kuruluş çalışmaları 1944 yılı Temmuz ayı itibariyle Afyon Milletvekili Suad Yurdkoru, Aydın Milletvekili Adnan Menderes ve Ağah Sırrı Levend, Denizli Milletvekili Naili Küçüka, İzmir Milletvekili Mustafa Rahmi Köken, Manisa Milletvekili Haldun Sarhan ve Feyzullah Uslu, Muğla Milletvekili Hasan Hüsnü Kitapçı tarafından Ege bölgesindeki turistik faaliyetleri canlandırmak üzere hazırlanan ve milletvekillerine dağıtılan bir rapor ile başlamıştır ("Ege Bölgesi Turistik Faaliyeti", *Vakit*, 13.7.1944, s.6); Bu cemiyet Bakanlar Kurulu Kararı ile 1946 yılı itibariyle genel menfaatlere yararlı derneklerden sayılmıştır (Merkezi İzmir'de bulunan Ege Turizm Derneği'nin Genel Menfaatlere Yarar Derneklerden Sayılması Hakkında Karar", *Resmî Gazete*, 16 Mayıs 1946, S.6308, Karar Sayısı: 3/4130).

218 Ege Bölgesinde Turizm Faaliyeti", *Cumhuriyet*, 23.09.1945, s.3.

219 TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...", *a.g.d.*, s.10-11.

Antik şehirlerden Priyen, Milet, Didim ve Hereklea söz konusu dönem itibariyle Batı Anadolu’da İzmir’in turistik önemini artıran tarihî yerleşkeler arasında yer almış ve bu yerleşkelere ilgi günden güne artmaya başlamıştır.²²⁰ Turizm potansiyeli yüksek olan Efes ve Bergama’da savaş yıllarında da hafriyat ve restorasyon çalışmalarına devam edildiği anlaşılmaktadır.²²¹ Ticaret Vekâleti Turizm Müdürlüğü’nün 1939’dan itibaren bölgeye yaptığı yardımlarla bölgedeki tarihî eserlerin bakım ve tamir işlerine girilmiştir. Bergama’yı bütün dünya için bir cazibe merkezi hâline getirmek ve devletin bu yöndeki çalışmalarını desteklemek üzere 1944 yılı başlarında *Bergama’yı Güzelleştirme Cemiyeti* teşkil edilmiş ve bu cemiyet Bergama’daki tarihî mekânların tamir ve tadil işleri başta olmak üzere önemli çalışmalar yapmıştır.²²² Reisicumhur İsmet İnönü’nün Türk Tarih Kurumu Kongresi üyelerine 1943 yılı Kasım ayında verilen klasik temsillerden biri vesilesiyle: “*Bu klasikleri harpten sonra bütün dünyaya Bergama tiyatrolarında göstereceğiz.*” şeklindeki beyanatı bölgenin turistik potansiyelinin değerlendirilmesi konusundaki çalışmalara ivme kazandırmış ve bu konudaki esaslı sorumluklar da devlet desteğiyle söz konusu cemiyet tarafından üstlenilmiştir.²²³

Trakya bölgesinde ise savaş yıllarında ciddi bir varlık gösteren *Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu* 1944’te nizamname değişikliğine giderek çalışma sahasını genişletmiştir.²²⁴ Edirne’nin eski kabristanlarında sanat ve tarih bakımından kıymet arz eden kabir taşlarının müzelere kaldırılmasını sağlayan bu kurum ile Edirne’nin eski milletvekillerinden Mahmut Nedim Gündüzalp’in girişimiyle Ali Paşa Çarşısı’nın, Birgi’de Aydınolu Mehmet Bey Camii ile Gebze’de Mimar Sinan’ın eseri Çoban Mustafa Paşa Camii’nin tamir çalışmaları yapılmıştır.²²⁵ Mimar Sinan’ın eserleri olan *Darü’l-Kurra* ve *Darü’l-Hadis Medreseleri*’nde kurulan *Edirne Etnografya ve Antikite Müzeleri* söz konusu dönem itibariyle tarihî özellikleriyle turistler için önemli bir ziyaret yeri hâline gelmiştir.²²⁶

Bu dönemde İstanbul merkezli olarak faaliyet gösteren *Adaları Güzelleştirme Cemiyeti*, *Şehitlikleri İmar Cemiyeti*, *TTOK* gibi teşekküllerin yanı sıra Anadolu sathında *Hatay Tarihî Eserleri Koruma Cemiyeti*,²²⁷ *Konya Eski Eserleri Sevenler Cemiyeti*, *Gaziantep Güzelleştirme Cemiyeti* ve *Eskişehir’i Güzelleştirme*

220 Ogan, “Turizm Bakımından...”, *a.g.m.*, s.12-13.

221 “Efes ve Bergama’daki Eski Eserler Restore Ediliyor”, *Akşam*, 01.04.1940, s.6; Ayrıca bkz.; “İzmir’de Bulunan Eski Eserler”, *Vakit*, 25.03.1940, s.4; Asım Us, “Bergama’nın Arkeolojik Kıymeti”, *Vakit*, 22.8.1941, s.1.

222 “Bergama’yı Güzelleştirme Derneği’nin Çalışmaları”, *Vakit*, 23.4.1945, s.4; Süreyya Ergün, “Bergama’yı Sevenler Cemiyeti”, *TTOK Belleteni*, S.37, İlk kânun 1944, ss.30-31.

223 Süreyya Ergün, “Bergama’da Klasik Temsillere Doğru”, *TTOK Belleteni*, S.37, İlk kânun 1944, s.28-29.

224 “Edirne Eski Eserleri Sevenler Kurumu”, *TTOK Belleteni*, S.36, Ağustos 1944, s.19.

225 “TTOK 1945 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.6.

226 TTOK Edirne Şubesi’nin 1939 Yılı Faaliyeti Raporu”, *a.g.d.*, s.6-7.

227 “Hatay’da Tarihî Eserleri Koruma Cemiyeti”, *Akşam*, 01.04.1940, s.6.

Cemiyeti gibi gönüllülük esasına dayalı olarak faaliyet gösteren birçok kuruluş vardı. İzmir, Antalya, Konya, Sivas, Kastamonu, Adana ve Gaziantep bu tür cemiyetlerin faaliyette bulunduğu diğer şehirler arasında idi.²²⁸ Bu sosyal teşekküllerin devletin desteği ve işbirliği ile kuruldukları şehirlerdeki tarihî eserleri gün yüzüne çıkarmak, korumak, müze ortamında teşhir etmek ve şehrin altyapı eksikliklerini gidermek suretiyle turizme hizmet eden önemli çalışmalarda buldukları görülmüştür. Nitekim 1939'da Ticaret Vekâleti tarafından bütçenin *Turizm Umumî Masrafları ve Turizm Teşekküllerine Yardım* kaleminden yapılan sarfiyat 20.000 TL iken,²²⁹ yalnızca yedi aylık olarak yapılan 1945 bütçesinde BYUM Yayın, *Turizm ve Propaganda Giderleri* kaleminin 143.452 TL²³⁰ olarak belirlendiği görülmektedir. Savaş yıllarında turizm faaliyetleri için ayrılan bütçe tahsisatında görülen bu artış konuya gösterilen hassasiyeti gösteren önemli bir delil teşkil etmektedir.

Bu dönemin önemli olaylarından biri de 1944 yılı itibariyle *Çanakkale Zafer ve Meçhul Asker Abidesi Proje Müsabakası* olmuştur. Bu müsabakada birinciliği Türk mimarisinin çağdaş bir örneği durumunda olan ve Yüksek Mimar Feridun Kip, İsmail Utkular ve Doğan Erginbaş tarafından projelendirilen günümüzdeki yapıt kazanmıştır.²³¹ İnşasına ilerleyen yıllarda başlanan bu yapıt tarihî özellikleriyle Türkiye'nin önemli bir turizm merkezi hâlini almaya başlamıştır.

5. Turizm Alanında Uluslararası İlişkiler ve Toplantılar

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, turizm konusundaki uluslararası faaliyet alanı nedeniyle Türkiye'nin dünyaya açılımını sağlayan TTOK'nun çalışmaları önem arz etmektedir. Bu nedenle söz konusu kurumun savaş dönemindeki uluslararası faaliyetlerinin ele alınmasında fayda vardır.

Savaşın hemen öncesine bakalım olursak, 1939 yılı içinde *New York Sergisi* için ABD'ye seyahat eden TTOK idarecilerinden Operatör Dr. Emin Erkul'un bu dönemde Washington'da düzenlenen *Turizm Kongresi*'ne de iştirak ettiği ve bu münasebetle Türk turizmi açısından faydalı tetkiklerde bulunduğu görülmüştür.²³² Savaş döneminde ise TTOK'nun uluslararası faaliyetleri zafiyete uğramış, bu dönemde TTOK yetkilileri ile kurumun bünyesinde faaliyet gösteren *Türk-Yunan, Romen, Bulgar, Mısır, Macar ve Fransız/La Martin Komiteleri* arasında savaş ve sonrası turizm faaliyetleri hakkında fikir mübadelesi kapsamında yapılabilen birkaç toplantının dışında ciddi bir faaliyet görülmemiştir.²³³ Öyle ki

228 TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu", a.g.d.,s.7.

229 "1939 Malî Yılı Hesabı Kafî Kanunu", *Resmî Gazete*, 11 Haziran 1943, S.5427, Kanun No: 4428, Kabul Tarihi: 02/06/1943.

230 "1945 Yılı (7) Aylık Kesin Hesap Kanunu", *Resmî Gazete*, 9 Nisan 1952, S.8081, Kanun No:5910, Kabul Tarihi: 02/04/1952.

231 Paul Bonatz, "Çanakkale Zafer ve Meçhul Asker Abidesi Proje Müsabakası Münasebetiyle", *Mimarlık*, Yıl:1, S.3, s.13, 20-23.

232 "TTOK 1939 Senesi Mesai Raporu", a.g.d., s.7.

233 "TTOK 1943 Senesi Raporu", a.g.d., s.8.

1944 yılı itibariyle *Bulgar ve Mısır Komiteleri* ile haberleşmek imkânı da kalmadığı görülmektedir. Bu yüzden turistik amaçlı seyahatler için anlaşma hâlinde olunan ülkelere otomobillerin giriş-çıkışları konusunda TTOK tarafından verilen taahhütlerde bile sınırlamalara gidilmeye başlanmıştır. Nihayetinde TTOK’nun bünyesinde yirmi yıldır faaliyetlerini sürdüren *muhtelit turizm komiteleri* de savaştan sonraki şartlara göre yeni baştan teşkil edilmek üzere feshedilmiştir.²³⁴

Savaş yıllarında yabancı turizm teşkilatları ile iletişimin ciddi bir sıkıntıya uğradığı görülmüştür. 1940 yılı Haziran ayından itibaren uluslararası alanda faaliyet gösteren otomobil ve turing kulüplerinin merkezleriyle haberleşme kesilmiş olup, ülkelerinin işgale uğraması nedeniyle de *Norveç, Hollanda, Belçika, Fransa, Çekoslovakya ve Polonya Otomobil Kulüpleri* ile irtibat tamamen kesilmiş durumda idi. Ancak TTOK tarafından Almanya, İngiltere, Mısır, Suriye, Irak ve İran’daki bazı müesseselerle haberleşme sağlanabilmekteydi.²³⁵ *Beynelmilel Turizm İttifakı/BTİ* (Alliance Internationale de Tourisme/AIT) ile *Tanınmış Otomobil Klöbleri Beynelmilel İttihadı/TOKBB* (Association Internationale des Automobile Clubs Reconnus / AIACR) gibi uluslararası turizm teşekkülleri ile bu teşekküller nezdinde Türkiye’yi temsil etme yetkisine sahip TTOK arasında, 1939’dan beri küçük çaplı sorunlar görülmekle birlikte Münih vasıtasıyla haberleşme sağlanabilmekte idi. Ancak 1944’te Türkiye’nin Almanya ile münasebetlerinin kesilmesi üzerine Avrupa turizm teşekkülleri ile haberleşme imkânı tamamen ortadan kalkmıştır.²³⁶ Savaş nedeniyle *BTİ* ve *TOKBB* 1939 ve 1941 yıllarındaki olağan kongreleri de yapılamamıştır.²³⁷

TTOK’nun resmen mensup olduğu *BTİ* ile *TOKBB*’ye üye ülkelerde savaş durumu dolayısıyla birtakım belirsizliklerin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Savaş yıllarında Avrupa’da Almanya’nın hâkimiyet tesis etmesiyle merkezi Brüksel’de olan *BTİ*’nin işleri Almanya’da *Nazi Alman Otomobil Klubü* (DDAC)’nin tayin ettiği bir komiserin kontrolü altına girmiş, böylece bu kuruluşla ilişkiler Münih şehri vasıtasıyla devam ettirilmeye başlanmıştır. Merkezi Paris’te bulunan *TOKBB* de Avrupa kıtasında Almanların kontrolü altına girmiştir. *İngiltere Otomobil Kulübü*’nün *TOKBB*’nin savaş sonuna kadar merkezini masrafını karşılamak üzere Londra’ya nakletmek yönündeki teklifine İsviçre ve İspanya gibi tarafsız ülkelerle birlikte Türk yetkililer de olumlu tepki vermemiştir.²³⁸

234 “TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.8.

235 “TTOK 1940 Senesi Mesai Raporu”, *a.g.d.*, s.7; “TTOK 1943 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.8.

236 “TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.8.

237 “TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...”, *a.g.d.*, s.11; Söz konusu toplantılar dışında 1940’ta Macaristan Hükümeti, Türkiye ile Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan gibi Balkan ülkeleri arasında turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi konusunda fikir alışverişinde bulunmak üzere Peşte’de bir Turizm Konferansı düzenlemeyi planladığını beyan etmiş, bu teklif Ticaret ve Hariciye Vekâletleri tarafından uygun görülmele birlikte Başvekâletçe mevcut savaş durumunun yarattığı olumsuz şartlar nedeniyle kabul edilmemiştir (BCA, D:41025, FK:30..10.0.0, YN:229.542.8, 28/04/1940).

238 “TTOK 1942 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.9-10.

Savaş yıllarında turizm konusunda ilk ciddi uluslararası toplantı 1940 yılı Mayıs ayında İsviçre'nin başkenti Bern'de toplanan TOKBB Kongresi olmuştur. Kongreye birliğe üye 27 ülkeden ancak Türkiye, Fransa, İtalya, Macaristan, Yugoslavya, İspanya, Portekiz ve İsviçre delegeleri katılabilmişlerdir. Kongreye Avrupa'daki durumun nezaketine rağmen Türkiye'nin katılımı dikkat çekmiş, Türkiye adına TTOK Reisi Reşit Saffet Atabinen toplantıda hazır bulunmuştur. İsviçre'de savaş nedeniyle seferberlik ilan edilmesiyle olumsuz şartlar altında kalan toplantıda yeterli sayıda delege bulunmadığından bazı komisyonlar çalışmamıştır. Umumi Heyet Reisi Vicomte de Rohan'ın öncülüğünde açılan toplantıda Umumi Kâtip Colonel Peron, barışın akdine kadar TOKBB'nin bekleme devresi geçirmekle beraber gayri faal olamayacağından bahsetmiştir. Kongrede römorklar, yayaların yürüyüş istikameti, yol emniyeti, gümrük vesikalarının geçerlilik süresi meseleleri ve şartlar nedeniyle resmî kalış süreleri içinde ülke dışına çıkamayan otomobillerin ülkede kalma süreleri hakkında gümrük müsamahası ve bu hususta hükümetlerin dikkatinin çekilmesi gibi konular gündeme gelmiştir. Türkiye delegesi ise toplantı sırasında savaşın ilanından itibaren bağımsızlıklarını kaybeden ülkelerin otomobil kulüplerinden verilen vesikaların Türkiye'de geçerli olmayacağını bildirmiştir.²³⁹ Toplantıda, savaş koşullarından ötürü birtakım sıkıntılarla karşılaşan ülkeler arasındaki ulaşım işleri ve zor durumda kalan cemiyetleri korumaya yönelik tedbirler de ele alınmıştır.²⁴⁰ Toplantıyı takip eden süreç içinde TTOK ile TOKBB arasında haberleşme tekrar 18 Eylül 1945 itibarıyla TOKBB Reisi Vikont Dörohan'dan alınan bir mektup vasıtasıyla sağlanabilmiş, bu mektupta birlik komitesinin 12 Kasım 1945'te Londra'da toplanacağı ve savaştan doğan durumun ve olayların incelenmesi için umumi meclisin toplantı tarihinin tespit edileceği bildirilmiştir.²⁴¹

BTİ ile de, Almanya'nın 1940 yılı Mayıs ayında Belçika'yı işgal etmesinden 1945'e kadar geçen süre içinde kesilmiş durumda olan haberleşme ilk defa olarak BTİ Umumi Kâtipliği'nden alınan 18 Temmuz 1945 tarihli bir tamim vasıtasıyla tesis edilebilmiştir. Bu tamimde ittifak merkezi adresinin geçici olarak Brüksel'e alındığı belirtilerek, BTİ'nin buhran yıllarındaki durumuna ve hâlihazırda gümrüklerde yaşanan sıkıntılara değinilmek suretiyle TTOK'ya gümrük geçiş karnesi hakkında *Beynelmilel Gümrük Anlaşması*'na devam edip edilmeyeceği sorulmuştur.²⁴²

TTOK, mensup olduğu BTİ, TOKBB gibi *Beynelmilel Turizm Merkez Konseyi* (Conseil Central de Tourisme International) ile de ancak 1945 yılı Ekim ayı itibarıyla haberleşme imkânı bulabilmiştir. Bu uluslararası teşekküllerle yapılan

239 "Berne'de Toplanan AIACR Kongresi", *TTOK Belleteni*, S.27-185, Temmuz 1940, s.11-12.

240 "TTOK 1940 Senesi Mesai Raporu", *a.g.d.*, s.7; Gülersoy ve diğerleri, s.47-48.

241 "TTOK İdare Heyeti'nin 4 Ekim 1945 Tarihinde Toplanan 12 nci İçtımının Zaptı", *TTOK Belleteni*, S.44-45, Eylül-Ekim 1945, s.9.

242 "TTOK İdare Heyeti'nin 12 Eylül 1945 Tarihinde Toplanan 11 nci İçtımının Zaptı", *TTOK Belleteni*, S.44-45, Eylül-Ekim 1945, s.4.

görüşmeler vesilesiyle savaş sonunda ülkelerin birbirleriyle münasebetlerini kolaylaştırmak için seyahat ve ikamet şartlarını tespit ve yeni muvakkat kanun, nizam ve tedbirler hakkında izahat alınmış, Türkiye’de geçerli usullere dair de bilgi verilmiştir. Yine bu dönemde Türkiye’nin İngiltere ve ABD ile turistik münasebetlerinin artırılması için TTOK tarafından bu ülkelerin temsilcileri ile müşterek komiteler kurmak üzere temasa geçildiği görülmektedir.²⁴³

Şikago (Chicago)’da 1945’te düzenlenen ve Türkiye adına Devlet Hava Yolları Umum Müdürlüğü’nün de iştirak ettiği *Şikago Milletlerarası Havacılık Konferansı*’nda ise 52 devletin temsilcisi bir araya gelmiş ve bu konferans savaş sonrasında daha da önem kazanacak olan hava ulaşım faaliyetleri için yol ve yön gösterici bir etkinlik olmuştur.²⁴⁴ Konferans sonucunda uluslararası hava taşımacılığının güvenli, düzenli ve ekonomik bir şekilde yapılması ve gelişmesi için ülkeler arasında işbirliği sağlamak amacıyla *Şikago Sözleşmesi* olarak adlandırılan *Milletlerarası Sivil Havacılık Sözleşmesi* (International Civil Aviation Organization) imzalanmıştır.²⁴⁵ Türkiye’nin de taraf olduğu bu sözleşme 5 Haziran 1945’te TBMM tarafından onaylanmıştır.²⁴⁶ Kanunun gerekçesinde Türkiye’nin henüz İstiklâl Savaşı içinde bulunduğu 1919’da Paris Konferansı’na, ardından Roma Berlin ve Varşova’da imzalanan ve hava nakliyatını düzenleyen anlaşmalara iştirak etmediği belirtilerek, İkinci Dünya Savaşı’na kadar Türkiye’nin hava yollarını yabancı havacılığa prensip olarak kapattığı vurgulanmıştır. Ancak söz konusu dönem itibariyle havacılığın gösterdiği hızlı gelişim ve kazandığı önem Türkiye için de hava yolları nakliyatı konusunda yeni bir strateji belirlemeyi gerektirmişti. Gerek savaş döneminde ülke güvenliğinin temini gerekse Uzakdoğu’ya giden İngiliz, Fransız ve Hollanda havayollarının Türkiye’nin yaklaşımı nedeniyle seyahat ve aktarma güzergâhlarını Yunanistan ve Mısır’a kaydırmış olmaları nedeniyle kaçırılan iktisadi kazanç Türkiye’nin Şikago Sözleşmesi’ne taraf olmasında etkili olmuştur.²⁴⁷ Konferansta teşkil edilen konseye Türkiye de delege olarak seçilmiştir. Sözleşmenin birinci maddesi: “*Âkit devletler, her devletin ülkesi üzerindeki egemenliğinin mutlak ve münhasır olduğunu kabul ederler.*” şeklinde olmuş, böylece devletlerin hava sahaları üzerindeki egemenliğinin tam ve mutlak olduğu da artık devletler hukuku kaidesi hâlinde almıştır.²⁴⁸

243 “TTOK 1945 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.8.

244 “TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.5-6.

245 A. Tufan Yazman, “Havacılık Konferansı Nasıl Geçti, *İktisadî Yürüyüş*, C.6, S.124, 19 Şubat 1945, s.12-13.

246 “Şikago’da 7 Aralık 1944 Tarihinde Akit ve İmza Edilmiş Olan Milletlerarası Sivil Havacılık Anlaşması ile Sivil Havacılık Sözleşmesi ve Bunların Eklerinin Onanması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 12 Haziran 1945, S.6029, Kanun No:4749, Kabul Tarihi: 05/06/1945.

247 “Şikago’da 7 Aralık 1944 Tarihinde Akit ve İmza Edilmiş Olan Milletlerarası Sivil Havacılık Konvansiyonu...”, *TBMM Tutanak Dergisi*, C.18, Dönem VII, Toplantı:2, 69. Birleşim, 05.VI.1945.

248 Hikmet Belbez, “Hava Alanı Üzerinde Devletin Egemenliği ve Şikago Konvansiyonu”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.188, Mart 1945, s.670-671.

Bu dönemde Türkiye'nin yakın ilişki içinde bulunduğu Balkan ülkeleri ile gerçekleştirdiği turistik münasebetlere de kısaca değinmekte fayda vardır. Savaş öncesinde Balkan ülkeleri arasında meydana gelen yakınlaşmalar Balkan Konferansları'nı beraberinde getirmiş ve bu münasebetle söz konusu ülkeler arasında turizm ilişkilerini geliştirmek üzere 1931'de merkezi İstanbul'da bulunan *Balkan Turizm Birliği* teşkil edilmişti. Nihayetinde Balkan ülkeleri arasındaki bu yakın ilişkiler, içinde Türkiye'nin de bulunduğu 1934 tarihli Balkan Antantı'nı doğurmuştu. Bu suretle antantın resmî teşekkülleri, Balkan ülkeleri arasındaki etkileşimin önemli bir ayağını teşkil eden turistik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda derhâl faaliyete geçmişlerdi. Ancak ciddi anlamda çaba sarf edilmesine rağmen bu konuda yeterince başarılı olunamadığı görülmüştü. Bu ilişkileri yakından ve etkin bir şekilde takip ve idare edecek ortak ve sürekli bir teşekkül mevcut olmadığından dağınık olarak yürütülen çalışmalar başarılı bir netice verememişti. Bununla birlikte 1939'da savaşın hemen öncesinde *Balkan Antantı Ekonomik Konseyi*'nin bünyesinde Bükreş'te düzenlenen *Turizm Daimi Konseyi Toplantısı*'na katılım sağlaması²⁴⁹ ve Türkiye ile Romanya arasındaki turizm hareketlerini çoğaltmak amacıyla 14 Ekim 1939 tarihi itibarıyla Beyoğlu'nda *Romen Turizm Ofisi*'nin hizmete girmesi konusundaki emekleri²⁵⁰ Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile turistik ilişkilerini geliştirmeye yönelik iradesini ortaya koyan önemli birer gösterge olmuştur. Savaş devam ederken 1945'te İstanbul'da toplanan *Türk, Yunan, Bulgar Şimendiferler Kongresi* de Balkan ülkeleri arasında cereyan eden ciddi bir toplantı olmuştur. Bu kongre sonucunda yalnızca tarifelere dair sorunlar halledilebilmiş ve Uzunköprü-Edirne arasında bulunan Yunan yerleşim bölgesindeki (enclave) ulaşım güçlükleri henüz kaldırılamamıştır. Nitekim bu sorun nedeniyle Bulgaristan ile Trakya üzerinden doğrudan demir yolu ulaşımı ancak 1945 yılı sonlarında sağlanabilmiştir.²⁵¹

Savaş sonrasındaki turizm hazırlıklarını tanzim etmek ve Türkiye, Avrupa, Ortadoğu ve ABD arasındaki seyahatleri kolaylaştırmak amacıyla 1945 yılı Nisan ayında Kahire'de *Orta Şark Turizm Konferansı* düzenlenmiştir. Bu konferansa Türkiye'yi temsilen Yataklı Vagonlar Şirketi Türkiye Mümessili Hüsnü Sadık Durukal katılmıştır.²⁵² Konferansta; doğu ile batı ülkeleri arasında doğrudan ulaşımı sağlayan Semplon ve Toros ekspreslerinde şimendifer idarelerinin radyo, soğuk hava ve duş tertibatı gibi konfor vasıtalarını temin etmeleri, Hayfa-Trablus arasındaki 250 km'lik askerî hattın yolcu ve eşya nakliyatına açılması, kara yollarının asfalt ve şoseye dönüştürülerek duraklama yerlerinde konforlu otellerin ve eğlence yerlerinin faaliyete geçirilmesi ve kara ve demir yolları vasıtasıyla geçişler sırasında sınırlarda pasaport ve gümrük

249 BCA, S:12407, D:239-1, FK:30..18.1.2, YN:89.113.7, 30/11/1939.

250 "Rumen Turizm Ofisi Bugün Açılıyor", *Akşam*, 14.10.1939, s.3; "Şehrimizde Rumen Turizm Ofisi Dün Açıldı", *Akşam*, 15.10.1939, s.2; "Romen Turist Ofisi Bu Sabah Açılıyor", *Vakit*, 14.10.1939, s.1; "Romen Turizm Ofisi Dün Merasimle Açıldı", *Vakit*, 1 ve 3; "Rumen Turizm Ofisi Dün Açıldı", *Cumhuriyet*, 15.10.1939, s.2.

251 "TTOK 1945 Senesi Raporu", *a.g.d.*, s.3.

252 "Turizm Konferansı", *Akşam*, 08.04.1945, s.3.

işlemlerinin kolaylaştırılması yönünde kararlar alınmıştır. Ayrıca, Türkiye’den geçecek hava vasıtalarının yolcularına ait bilet işlemlerinin kolaylaştırılması için çeşitli Amerikan ve İngiliz hava teşkilatlarıyla anlaşma sağlanmıştır. Konferans sırasında Mısırlı yetkililer, savaş nedeniyle seyahat faaliyetlerini durduran Devlet Deniz Yolları İdaresi’ne ait İstanbul-İskenderiye vapurlarının taşıma faaliyetlerine tekrar başlaması konusunda talepte bulunmuştur. Bu doğrultuda Mısır’ın yanı sıra Suriye ve Filistin’in turizm faaliyetleri kapsamında savaş sonrası için hazırlık çalışmaları dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra konferansta görülen ilgi nedeniyle, ilgili makamlar ve turing kulüpleri vasıtasıyla doğu ülkelerinde muhtelif dillerde Türkiye’yi tanıtıcı resimli afiş ve broşürlerin dağıtılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır.²⁵³

1938’de Türkiye ile Letonya Cumhuriyeti arasında imzalanan mukaveleye benzer şekilde²⁵⁴ 1939’da Türkiye ile Litvanya arasında akdedilen ve: “*Seyrisefain, turizm ve seyyar ticaret memurları hususlarında Yüksek Âkid Taraflar karşılıklı olarak yekdiğerlerine en ziyade mazharı müsaade millet muamelesini bahşetmeği taahhüt ederler.*”²⁵⁵ ibaresini içeren *Modüs Vivendi Anlaşması* Türkiye’nin söz konusu dönem itibarıyla uluslararası alanda turizm faaliyetlerini geliştirmeye yönelik olarak gerçekleştirdiği diplomatik ilişkiler arasında yer almıştır.

6. Yayın Faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşı sırasında ağır iktisadi şartlara rağmen Türkiye’de turizm, tanıtma ve propaganda konusunda yayın faaliyetlerine de devam edildiği görülmektedir. Bu konuda dikkate değer çalışmaların toplandığı kuruluş yine TTOK olmuştur.²⁵⁶ TTOK’nun savaş münasebetiyle azalan gelirleri ile doğru orantılı olarak azalan yayın faaliyetleri her şeye rağmen Türkiye’nin tanıtımı hususunda önemli bir rol üstlenmiştir.

Kurum ülkenin tarihî ve turistik değerlerini, eserlerini, resmî ve gayri resmî faaliyetlerini tanıtan prospektüs, broşür, afiş gibi materyallerin basım ve yayın işlerinin yanı sıra tanınmış yazar, tarihçi, edip, mimar ve şehir plancılarının makalelerine yer vererek Türkiye’de turizm konusunu işleyen ve savaş boyunca yayın hayatına devam eden *TTOK Belleteni*’ni neşrederek önemli bir tanıtım ve propaganda faaliyeti gerçekleştirmiştir. Savaş yıllarında Ticaret Vekâleti’nin talebi üzerine TTOK tarafından çeşitli dillerde bastırılan prospektüsler, broşürler, Bursa ve İzmir afişleri gibi Türkiye’yi tanıtıcı

253 “Orta Şark Turizm Konferansı Kahire’de Toplandı”, *Akşam*, 02.05.1945, s.3.

254 “Türkiye-Letonya Ticaret Mukavelesinin Tasdıkı Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 14 Nisan 1938, S.3882, Kanun No:3353, Kabul Tarihi: 08/04/1938.

255 “Türkiye ile Litvanya Arasında İmza Olunan İlişik Modüs Vivendi ile Ticaret ve Kliring Anlaşmalarının Meriyete Konulması”, *Resmî Gazete*, 20 Eylül 1939, S.4315, Kararname No:2/11752, Kararname Tarihi: 03/09/1939.

256 TTOK’nun savaşın yarattığı sıkıntılara rağmen yayın faaliyetlerindeki hizmetlerine örnek olmak üzere bir haber için bkz.; “Turing Kulüb”, *Cumhuriyet*, 06.04.1940, s.5.

materyaller gerek İstanbul'daki yabancı konsolosluklar gerekse ülke dışındaki Türk mümessillikleri vasıtasıyla özellikle Suriye, Mısır, Irak, İran, Bulgaristan ve Romanya gibi civar ülkelere ve *İzmir, Filibe, Kudüs, Milano, Selânik, Viyana, Dresden, Leipzig, Peşte Zürih ve Budapeşte Beynelmilel Panayırları/Fuarları*'na gönderilerek teşhir edilmiştir. Bunlar ayrıca Türk limanlarına uğrayan yabancı gemi mürettebatına dağıtılmış, Hükümet tarafından iştirak edilen sergilere, Fransa, İngiltere, İtalya ve Balkanlardaki seyahat acentelerine, Londra'daki TTOK mümessili General Osborne Mance'e imkânlar çerçevesinde gönderilmiştir. TTOK tarafından turizme yönelik olarak verilen eğitici konferanslar savaş yıllarında da devam etmiştir.²⁵⁷ 1939 yılı seyahat ve turist gezdirme mevsiminin kısmen buhranlı geçmesinden ötürü ülkeye turist akışının az olmasına rağmen TTOK, Edirne'nin en işlek mevkilerinden biri olan Saraçlar Caddesi'nde açmış olduğu büro vasıtasıyla turistlere çeşitli lisanlarda prospektüsler dağıtmış ve onların gerekli ve acil ihtiyaçlarını lisan bilir genç üyeleri vasıtasıyla karşılamak gibi faaliyetlerde bulunmuştur.²⁵⁸ Ayrıca Ticaret Vekaleti'nin talimatı gereği Mısır ve Merkezî Avrupa sergileri ile İngiltere'deki Türk-İngiliz Enformasyon Bürosu için projeksiyon diyapozitifleri yaptırılmıştır.²⁵⁹ Savaşın son yılları itibarıyla Türkiye'nin temas hâlinde bulunduğu ülke sayısının azalması nedeniyle tanıtım malzemelerinin dağıtım sahası da daralmıştır. Buna rağmen Türkiye'de ve bazı komşu ülkelerdeki yabancı müesseselere TTOK aracılığıyla turistik tanıtım malzemesi dağıtımını devam etmiştir.²⁶⁰ Bu yıllarda İhap Hulusi Görey'in Ulus Meydanı'ndaki *Atatürk Heykeli, Minarelerin Arasından İstanbul, Bursa ve İzmir* afişleri ile Ressam Tarık'ın *Yalova ve Boğaziçi* afişleri basım ve dağıtımını yapılan dikkat çekici tanıtım materyalleri arasında yer almıştır.²⁶¹ Cumhuriyet'in 20. yılı münasebetiyle İstanbul Belediyesi'nin desteğiyle yazar Âbidin Daver'e hazırlatılan *Güzelleşen İstanbul* adlı renkli ve resimli broşür ise İstanbul'un Cumhuriyet döneminde geçirdiği gelişmeleri yansıtan önemli bir tanıtım malzemesi olmuştur.²⁶²

TTOK tarafından iç turizmi kolaylaştırmak ve teşvik etmek amacıyla Türkçe olarak çıkarılan *Türkiye'de Otomobilli Turizm Rehberi*, Matbuat, Vakıflar ve Müzeler Umum Müdürlükleri'nin ülkenin tarihî ve tabii güzelliklerini gösteren neşriyatı,²⁶³ Bursa Belediyesi tarafından neşredilen *Bursa Rehberi*²⁶⁴ dönemin ciddi yayınları arasındadır. Matbuat Umum Müdürlüğü ise 1941 yılı sonlarında *Radyo Mecmuası*'nın neşrine başlamıştır. Bu mecmua Süreyya Ergün'ün turizmi ve turistik yerleri konu alan radyo programlarının neşrini de yaparak

257 "TTOK 1939 Senesi Mesai Raporu", a.g.d., s.7-8; TTOK 1940 Senesi Mesai Raporu, a.g.d., s.7;

"TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...", a.g.d., s.10-11.

258 "TTOK Edirne Şubesi'nin 1939 Yılı Faaliyet Raporu", a.g.d., s.6-7.

259 "TTOK 1939 Senesi Mesai Raporu", a.g.d., s.9.

260 TTOK'nun 1944 Mesai Senesi Raporu", a.g.d., s.6-7; "TTOK 1945 Senesi Raporu", a.g.d., s.5-6.

261 Gülersoy ve diğerleri, a.g.e., s.44 ve 48.

262 "Güzelleşen İstanbul", *Akşam*, 29.10.1943, s.4.

263 "TTOK 1940 Senesi Mesai Raporu", a.g.d., s.6.

264 "TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...", a.g.d., s.10.

Türkiye’deki turizm ve propaganda çalışmalarına ciddi bir katkı sağlamıştır. Umum Müdürlük diğer yandan ülkedeki ve dünyadaki siyasi, iktisadi, askeri, sosyal ve kültürel hadiselerle yer veren *Aydın Tarihi* ile ağırlıklı olarak tarihî, turistik, sosyal ve kültürel konulara odaklanan *La Turquie Kemaliste*²⁶⁵ adlı süreli yayınların neşrine de devam ettirmiştir. BYUM’nin desteğiyle Ernest Mamboury’nin Fransızca olarak kaleme aldığı *Adalar Rehberi*²⁶⁶ gibi rehber eserlerin yanı sıra Arif Müfit Mansel’in tercüme ettiği *Bizans Tarihi*²⁶⁷ ile Edirne ve Yöresi Eski Eserler Sevenler Kurumu’nun yayınları arasında çıkan *Edirne Tarihi*,²⁶⁸ Abdülhak Şinasi Hisar’ın *Boğaziçi Mehtapları*,²⁶⁹ Beynelmül Olimpiyat Komitesi üyesi Dr. Carl Diem’in Türk sporu ve tarihi için önem arz eden *Asya’da Cirit Oyunları ve Süvarilik* adlı eseri, Ziya Emiroğlu’nun Türkiye’ye gelen *Hollanda Elçisi Collier’in Seyahatnamesi*’ni Fransızcadan tercümesi²⁷⁰ ve Reşat Ekrem Koçu’nun seyahatname tercümesi²⁷¹ söz konusu dönemde ülkenin tanıtım faaliyetlerine katkı sağlayan kaynak eserler arasında yer almıştır. Süreyya Ergün’ün Türkiye’deki otel durumuna, yabancı ülkelerdeki otelcilik anlayışına ve mevzuatına, millî turizm planına dair görüş ve önerilerini içeren *Otelcilik ve Millî Turizm Kredisi* adlı eseri de dönemin önemli inceleme ve araştırma eserleri arasındadır. İstatistik Umum Müdürlüğü ise İtalya Turizm Teşkilatı İstatistik Şefi Marco Avancini’nin turizm ve otel istatistikleri ile değerlendirmelerini ihtiva eden küçük çaplı bir eserini tercüme ettirip neşrederek ülkedeki turizm yazın çalışmalarına katkı sağlamıştır.²⁷²

Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfki Atay, Ahmet Emin Yalman, Ahmet Şükrü Esmer, Necmeddin Sadak ve Burhan Felek gibi mihver ve müttetik devletlere propaganda amacıyla davet edilen yazarlar bu ülkelerde edindikleri izlenimleri kamuoyuyla paylaşarak turizm edebiyatı bakımından önem arz eden yazılar kaleme almışlardır.²⁷³ Bunun dışında Falih Rıfki Atay, Celaleddin Ezine ve Neşet Hâilil Atay gibi yazarların ABD’den Fransa’ya kadar dünyanın çeşitli ülkelerine yaptıkları özel seyahatlerine ilişkin edebî ve turistik tanıtım yazıları İstanbul matbuatında ilgi uyandırmıştır.²⁷⁴

265 BCA, FN:30.1.0.0, KN:104, DN:651, SN:4.

266 Ernest Mamboury, *Les Îles des Princes*, İstanbul Guide Touristique, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943 .

267 Alexander Alexandroich Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfit Mansel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943.

268 Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Edirne ve Yöresi Eski Eserler Sevenler Kurumu Yayınları: 6, İstanbul, 1940.

269 Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1942.

270 “TTOK 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu...”, *a.g.d.*, s.11.

271 “TTOK 1939 Senesi Mesai Raporu”, *a.g.d.*, s.9.

272 Marco Avancini, *Turizm İstatistikleri*, çev. Nüzhet Yalkut, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1941.

273 “TTOK 1942 Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.7-8; Bahsi geçen ülkelerin Türkiye’deki basın organları ve yazarları vasıtasıyla propaganda yapmak konusundaki çalışmalarını ve yerli yazarların konuya ilişkin yaklaşımları ile ilgili olarak bkz.; Seydi, *a.g.e.*, s.51 vd.

274 “TTOK 1939 Senesi Mesai Raporu”, *a.g.d.*, s.9.

Savaş döneminde Türk matbuatında aydınlar ve idareciler tarafından turizme dair bol miktarda makale ve değerlendirme yazısının yer aldığı görülmektedir. Bu yazarlar turizm, şehirlerin turizm potansiyelleri ve eski eserlerin korunması hakkında makaleler, inceleme yazıları ve fıkralar yazarak Türkiye’de turizmi bir dava olarak ele almışlardır.²⁷⁵ Bu şekilde, birçok ülkenin belli başlı iktisadi kaynakları arasında yer alan turizm konusunda Türkiye’nin mevcut durumu ve potansiyelleri değerlendirilmiş, bu potansiyellerden yeterince yararlanılamamasının nedenleri hakkında kafa yorulmuş, bu sorunu gidermek üzere çareler düşünülmüş, Hükümet’e, belediyelere ve halka tavsiyelerde bulunulmuş ve bunlar kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bu dönemde Halkevleri dergilerinde de turizm konusuna temas edildiği ve bu yayınlarda şehirlerin turizm potansiyellerini değerlendirmeye yönelik tavsiye ve telkinlerin yer aldığı görülmektedir.²⁷⁶ Ayrıca dikkat çekici bir husus olarak, 1939 yılı itibarıyla Türkiye’ye iltihak eden Hatay’ın da turistik potansiyeli dikkatleri çekmeye başlamıştır. Bu münasebetle Hatay’ın tabii ve tarihî güzelliklerinin yerli ve yabancı turistleri bölgeye çekebilecek nitelikte olduğuna dair matbuat aracılığıyla tanıtım faaliyetleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır.²⁷⁷

Ülke içinde; Büyükelçi Hamdullah Suphi Tanrıöver, Prof. Dr. Cemil Topuzlu, İsmail Hami Danişmend, Burhan Felek, Abidin Daver, Kemal Emin Bara, Dr. Carl Diem, Annemarie Von Gabain gibi mühim şahsiyetlerin, ülke dışında ise Prof. Dr. Albert-Louis Gabriel ve Fransız siyasetçi Edouard Herriot gibi yabancıların Türk kültürüne, turizmüne ve turistik zenginliklerine temas eden konferansları Türkiye’nin tanıtım faaliyetlerine katkı sağlamıştır.²⁷⁸

Savaş yıllarında yeni ve etkin bir propaganda aracı olarak radyo yayınlarının ön plana çıktığı görülmektedir.²⁷⁹ Savaşan ülkelerin askerî ve siyasi propagandalarına rağmen savaşa dâhil olmayan Türkiye iç ve dış politika anlayışını, milli kültürünü ve birliğini koruma, kuvvetlendirme ve yayma vasıtası olarak radyo yayınlarından yararlanma yoluna gitmiştir.²⁸⁰ Radyo Difüzyon Müdürlüğü Urdu, Fars, Arap, Sırp, Hırvat, Bulgar, Yunan, Fransız ve İngiliz lisanlarında günlük kısa dalga yayınlarıyla Türkiye’deki olayları bütün dünyaya yaymak, milletlerarası meseleleri ve olayları incelemek, tartışmak, haber olarak bildirmek gibi görevleri yerine getirmekteydi.²⁸¹ 1943 yılı Kasım ayında Türkiye’yi

275 TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu”, a.g.d., s.6-7; “TTOK 1945 Senesi Raporu”, a.g.d., s.5-6.

276 Konuya örnek olmak üzere birkaç örnek için bkz.; H.Ulusoy, “Niğde’nin Servetleri, Turizm Bakımından Niğde”, *Akpınar*, Niğde Halkevi Dergisi, S.40, Birinci Teşrin 1939, s.12-15; “Turizm Bakımından Manisa”, *Gediz*, Manisa Halkevi Dergisi, S.21, 24-26, 29, 30, 1939; H. Mitat Karagülle, “Çukurova’nın Âtisi ve Turizm Bakımından da Önemi”, *İçel*, Mersin Halkevi Dergisi, S.18, Temmuz 1939, s.1-2.

277 “Hatay Turizm Memleketi”, *TTOK Belleteni*, S.25-49, Ağustos 1939, s.10; Sabih Alaçam, “Hatay Turistlere Bir Cennettir”, *TTOK Belleteni*, S.27-185, Temmuz 1940, s.16-17.

278 “TTOK 1939 Senesi Mesai Raporu”, a.g.d., s.7.

279 İzzettin Tuğrul Nişbay, “Radyo Harbi”, *Radyo*, C.3, S.30, 15 Mayıs 1944, s.2.

280 Vedat Nedim Tör, “Radyo Savaşı’nda Türkiyemiz”, *Radyo*, C.1, S.5, 15 Nisan 1942, s.5.

281 Cemal Yorulmaz, “Devlet Radyosu’nun Teşkilatı ve Vazifeleri”, *Radyo*, C.2, S.13, 15 Birinci kânun 1942, s.8.

tanıtmak üzere biri ABD’ye diğeri İngiltere’ye hitapedeniki *konuşma saati programı* düzenlenmiştir. Gerek Basın Ataşelerinden gerekse dinleyicilerden alınan mektuplardan söz konusu ülkelerde bu programların büyük bir rağbet gördüğü ve ilgiyle takip edildiği anlaşılmaktaydı. Bu programlar için Türkiye’de ikamet etmekte olan yabancılardan da yararlanılabilmekteydi. Örnek olarak İngiliz Kültür Heyeti’nde görev yapan İngilizler Türkiye radyolarından yaptıkları yayın vasıtasıyla kendi ülkelerine hitaben çeşitli konuşmalar gerçekleştirebiliyorlardı. Bu konuşmalarda Türkiye’nin özelliklerinden, şehirlerin güzelliklerinden geniş çaplı olarak bahsetmek suretiyle Türkler ile İngilizler arasındaki dostluğun kuvvetlenmesine hizmet ediyorlardı.²⁸² Bu dönemde Türk radyolarında yabancı dillerde yayın yapıldığı gibi savaş hâlindeki devletlerin radyoları da çeşitli yabancı dillerle birlikte günde birkaç defa Türkçe yayın da yapıyorlardı. Bu yayınlarda Türkiye lehine haber ve söylemler işitilebilmekle birlikte aleyhte propagandalar da bulunabiliyordu.²⁸³ Bunun dışında Türkiye Radyo Difüzyon Postaları ile ABD’deki Columbia, National, Mutual Radyo Şirketleri ile New York Times gazetesi, Londra BBC İdaresi ve United Press Ajansı muhabirleri Türkiye’deki haberleri radyo haberleri neşriyatı ile ABD’ye iletmekteydiler.²⁸⁴

Söz konusu dönem itibariyle gazeteler ve radyolar gibi filmler de ülkede yaşanan olayları, fikir hareketlerini, ülkenin güzelliklerini, insanların yaşama tarzlarını, gelenek ve göreneklerini, edebiyatını ve musikisini yayan ve tanıtan bir vasıta olmuştur.²⁸⁵ Bu nedenle Matbuat Umum Müdürlüğü’nün bünyesinde 1940’ta kurulan *Film Servisi* 1945 yılı sonuna kadar Türkiye’nin siyasi, askerî, sosyal, iktisadi ve turistik tanıtımına hizmet eden değişik konularda ve bir kısmı sesli olmak üzere 71 film çekmiştir.²⁸⁶ Söz konusu birimin çalışmaları neticesinde ayrıca sinemalarda gösterimde olan filmlerden önce seyircilere ülkedeki olayları, manzaraları, örf ve adetleri, imar ve inşaa çalışmalarını yansıtan kısa tanıtım filmlerinin izlettirildiği ve bu propaganda hareketinin dünyada savaşın etkilerini belirgin bir şekilde hissettirdiği söz konusu dönemde bile turizm faaliyetlerini teşvik edici bir etki yarattığı anlaşılmaktadır.²⁸⁷ BYUM bünyesindeki *Fotoğraf Servisi* tarafından savaşın sonuna kadar yerli ve yabancı matbuata ülkeyi tarihi ve tabii özellikleri ile tanıtmak ve ülkedeki siyasi, iktisadi, askerî ve sosyal olayları yansıtmak üzere dağıtılan çeşitli temalardaki fotoğraf sayısı ise 19 bin civarında olmuştur.²⁸⁸

282 Nezi Manyas, “İngiltere’ye ve Amerika’ya Yeni Neşriyatımız”, *Radyo*, C.4, S.38, 1 Şubat 1945, s.21.

283 “Yabancı Radyoların Türkçe Programları”, *Radyo*, S.1, C.1, 15 Birinci kânun 1941, s.15.

284 Nezi Manyas, “Ankara’dan Amerika’ya”, *Radyo*, S.1, C.1, 15 Birinci kânun 1941, s.24.

285 Sadrettin Celâl Antel, “Kültür Hizmetinde Sinema”, *Ayın Tarihi*, S.75, 1-29 Şubat 1940, s.545-549; Nedim Veyssel İlkin, “Sinema ve Filmciliğimiz”, *Radyo*, C.4, S.38, 1 Şubat 1945, s.3.

286 BCA, FN:30.1.0.0, KN:104, DN:651, SN:4.

287 Hikmet Münir, “Matbuat Umum Müdürlüğü Filmleri”, *Vakit*, 03.11.1941, s.2.

288 BCA, FN:30.1.0.0, KN:104, DN:651, SN:4.

7. Uluslararası Fuar, Sergi, Sportif Turizm ve Ağırlama Faaliyetleri

Savaş yıllarında, iç ve dış turizmi hareketlendiren vasıtalar arasında önemli bir yere sahip olan sergi, fuar, kongre ve sportif müsabaka faaliyetlerinin organizasyon ve propaganda çalışmalarında devletin turizm teşkilatının doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olması gerektiği konusu gündemde kalmıştır.²⁸⁹ Nitekim ülkedeki ticari hayatı canlandıran, kültür ve turizm faaliyetlerine katkı sağlayan bu etkinlikler için mevcut iktisadi şartlar çerçevesinde devletin açık bir desteği görülmüştür.

Savaş yıllarında devletin iktisadi alandaki yetkilerini ve müdahaleciliğini genişleten Millî Korunma Kanunu'nun getirdiği sınırlamalara rağmen Cumhuriyet'in ilk yıllarına dayanan mazisiyle *İzmir Enternasyonal Fuarı* Türkiye'de ticari, turistik ve kültürel mahiyette faydalı ve eğlenceli etkinliklerden biri olmuştur. Fuar 1942 yılı itibarıyla açılmamış, bu eksiklik düzenlenen *Kültürpark eğlenceleri* ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu etkinlik, dünyada savaş devam ederken Türkiye'de barışın ve sükûnetin hüküm sürdüğünü göstermesi açısından önem arz etmiş, bu durum Hükümet'in ülkedeki milletlerarası bir etkinlikle savaşın yarattığı olumsuz etkileri gidermeye yönelik bir gayreti olarak dikkat çekmiştir.²⁹⁰ Fuar; basın ilgisini, radyo yayınları, dağıtılan afiş, broşür ve rehberler, tren ve deniz yollarında katılımcılar ve halk için uygulanan tanzimatlı tarifeler ve halkın yakın ilgisi ile ciddi anlamda kurumsallaşma kimliği göstermiştir.²⁹¹ Prof. Dr. Suphi Nuri İleri: "*Biz harp içinde sâ-y ve medeniyet yarattığımızı âleme iftiharla göstermiş oluyoruz.*"²⁹² diyerek savaşa rağmen faaliyetlerini devam ettiren fuarın Türkiye'nin medeniyet yolundaki çalışmalarına bir örnek ettiğini belirtmiştir. İzmir Belediye Reisi Dr. Behçet Uz da 1941 yılı fuar hazırlıkları sırasında: "*İzmir Fuarı'nın faydası elle tutulur bir iktisat müessesesi ve memleketin iç ve dışında turizm hareketi yaratan bir varlık olarak yükselmekte bulunduğu noktada herkes müttefiktir*"²⁹³ diyerek fuarın ülkede geniş bir turizm hareketi yarattığını ifade etmiştir.²⁹⁴ Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen: "*fuarı yalnız İzmirli için değil, vatanın inşa ve imarı için çırpınan bütün inkılâp nesli için bir iftihar levhası*" olarak gördüğünü belirterek, fuarın ticaret ve turizmi teşvik edici ve kültürel mübadele kapsamında milletlerarası ilişkileri geliştirici hizmetlerine atıfta bulunmuştur.²⁹⁵ Yunus Nadi ise savaş yıllarında düzenlenmeye devam eden söz konusu fuarı: "*dünyada eşsiz bir savaşın kan ve ateşi içinde yüzerken Beynelmîlel İzmir Fuarı'nın geçmiş yıllara bakarak daha mütekâmil*

289 Vedat Nedim Tör, "Sergiler, Festivaller, Kongreler, Müsabakalar", *İktisadi Yürüyüş*, 1.08.1940, S.6, s.19.

290 "Fuar Her Bakımdan Muvaffak Bir Eser", *Ulus*, 05.09.1943, s.2.

291 Ekrem Yazman, "Fuarın Muhasebesi", *İktisadi Yürüyüş*, 1 Ekim 1940.

292 Suphi Nuri İleri, "Türk ve Türkiye", *İktisadi Yürüyüş*, C.2, S.18, 05.09.1940, s.4.

293 "İzmir Belediye Reisi Muhtelif İşler Hakkında Beyanatta Bulundu", *Ulus*, 10.03.1940, s.2.

294 "İzmir Fuarı Dün Merasimle Kapandı", *Akşam*, 21.9.1941, s.2.

295 "Mümtaz Ökmen Dış Ticaretimizin Ana Hatlarını İzah Ediyor", *Ulus*, 21.08.1941, s.1 ve 5.

bir şekilde açılmasını takdire ve iftihara layık bir başarı” olarak değerlendirmiş ve: “Dünyayı kasıp kavuran harbe karşı tam bir tezat ifadesi bir sulh eseri ve dost ve düşman herkesin gıpta edeceği parlak bir faaliyet numunesi”²⁹⁶ olarak tanımlamıştır. Asım Us ise fuar alanını sadece Türkiye için değil, Avrupa’daki büyük şehirler için de kıymet teşkil edecek bir imar eseri olarak değerlendirmiştir.²⁹⁷ 1945’te fuarın açılış konuşmasında Belediye Reisi Reşat Leblebicioğlu, bütün dünyayı sararak Türkiye sınırlarına kadar dayanan savaş sırasında üç kıtanın arasında yer alan Türkiye’de söz konusu fuarın “emniyet, dostluk ve insani düşüncelerin bir numunesi” olduğunu vurgulamıştır.²⁹⁸

Fuara katılımı teşvik etmek üzere yabancı ülkelerden fuarı ziyaret edeceklerin pasaportları Türkiye sefaret ve konsolosluklarında ücretsiz olarak vize ettirilmiştir,²⁹⁹ fuarda satılan ürünler kazanç vergisinden, fuara iştirak edenler ise belediye vergilerinden muaf tutulmuştur. Fuarda satılan yabancı ürünler için yalnızca gümrük vergisi ödenmiş, satılan ürünler için tediye kolaylıkları gösterilmiş, ürün teşhir edenlere veya ziyaretçilere birçok yabancı devlet ve şirket ile Devlet Demir ve Deniz Yolları İdareleri tarafından %50-75 oranında tenzilat sağlanmıştır.³⁰⁰ Fuar için halka tanınan bu seyahat kolaylıkları Anadolu’nun dört bir yanından İzmir’e yoğun bir yönelişe ve iç turizmde hareketliliğe neden olmuştur.³⁰¹ Sergi Sarayı, İzmir Pavyonu; Fuar, Ada ve Akasyalar Gazinoları; gül, nebatat, hayvanat ve çocuk bahçeleri, lunapark, açık hava tiyatrosu, telefon köşkü gibi tesisleri; kültür, ziraat ve sağlık müzeleri, paraşüt kulesi, atış poligonu, atlı spor ve tenis kulüpleri gibi yapıları ile fuar alanını içinde barındıran Kültürpark’ın 1939’da ziyaretçi sayısı 624.580, bunlardan elde edilen gelir 31.229 TL iken, bu rakamların 1943’te hızlı bir yükselişle 1.016.553 ziyaretçiye ve 50.827 TL’ye çıktığı görülmüştür.³⁰² Fuarın içinde bulunduğu Kültürpark’ın fikir öncülerinden Afyon Milletvekili Suad Yurdkoru 1944’te iç turizm hareketliliğinde önemli bir unsur olduğunu belirttiği fuara bir ay içinde 140.000-180.000 kadar yerli ve yabancı ziyaretçi geldiğini, fuarda ürün teşhir etmek, satmak, satın almak, eğlencelere iştirak etmek için gelen bu ziyaretçilerin bir kısmının İzmir civarındaki tarihî merkezler ile istirahat ve sıhhat yerlerine

296 Yunus Nadi, “İzmir Fuarı”, *TTOK Belleteni*, S.29-195, Ağustos 1941, s.16-17.

297 Asım Us, “İzmir Fuarı Nasıl Vücut Buldu”, *Vakit*, 20.08.1941, s.1.

298 “İzmir Fuarı Güzel Bir Törenle Açıldı”, *Ulus*, 21.08.1945, s.4.

299 Örnek olarak, bu yönde yapılan çalışmalara katkı sağlamak üzere 1939’da çıkarılan kararname ile fuara yabancı ülkelerden gelen ziyaretçilere fuarın açılışından 15 gün öncesinden başlayıp kapanışından 15 gün sonrasına kadar ikamet hakkı tanıyan ücretsiz vize verilmesi kararlaştırılmıştır. “Dokuzuncu İzmir Enternasyonal Fuarı’na Yabancı Ülkelerden Gelecek Ziyaretçilere İkamet Hakkı Bahşedecek Şekilde Meccani Vize Verilmesi Hakkında Kararname”, *Resmî Gazete*, 26 Nisan 1939, S.4193, Kararname Tarihi: 17/04/1939, Kararname No: 2/10802.

300 “İzmir Fuarı”, *TTOK Belleteni*, S.27-185, Temmuz 1940, s.19.

301 M.Günyüz, “Memlekette Dâhilî Turizm Hareketi”, 10.09.1941, *Vakit*, s.5; Ayrıca, 1941 İzmir Fuarı nedeniyle iç turizmde görülen hareketlilik hakkında bkz; Asım Us, “İzmir Turizminin Memleket Turizminde Oynadığı Rol”, *Vakit*, 19.08.1941, s.1 ve 6.

302 Süreyya Ergün, “Kültür-Park”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.163, Birinci Teşrin 1944, s.398-399;

gittiğini, bu şekilde turist kabilelerinin ülkeye her sene ortalama 8-10 milyon lira arasında bir gelir sağladığını belirterek fuarın turistik ve ticari katkılarına vurguda bulunmuştur.³⁰³

Uluslararası önemine binaen sadece savaşın dışında kalan ülkelerin değil, savaşın içinde bulunan ülkelerin bile söz konusu fuara katılma gereği hissettiği anlaşılmaktadır.³⁰⁴ 1939'da Almanya, Belçika, İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya, Polonya, Romanya, SSCB, İran ve Filistin olmak üzere 11 ülke tarafından açılan resmî pavyonlar ile fuara talep zirveye çıkmıştır. Yerli katılımcı kuruluş sayısı 1947'ye kadar düzenli olarak artış göstermiş, 1943'e kadar düşüş gösteren katılımcı ülke resmî pavyonu ve yabancı firma sayısı bu yıldan itibaren tekrar artışa geçmiştir.³⁰⁵ Savaş yıllarında fuardaki ülke pavyonlarında ideolojik propagandaya yönelik faaliyetler de dikkat çekmiştir. Örneğin Almanya pavyonundaki sanayi ürünleri arasında, daha önce Ankara Sergievi'nde teşhir edilen *Yeni Alman Mimarisi Sergisi*'nde yer alan Adolf Hitler'in çalışma odası, Gençlik Teşkilatı Yurdu, Berlin'deki Savaş Akademisi tasarımı, gamalı haçlı bayrakların dalgalandığı *Nasyonal Sosyalist Parti Yıllık Toplantı Merkezi* fotoğrafları ziyaretçilere sunuluyordu. Nazi Almanyası'nı anlatan film gösterileri de Almanların fuar etkinlikleri arasında yer alıyordu.³⁰⁶ Yine SSCB pavyonunda sanayi ürünleri kadar komünizm prensiplerini ihtiva eden duvar afişleri de görülmekteydi.³⁰⁷

Benzer bir yaklaşım yabancı ülkelerin Ankara'da açtıkları sergilerde de gözlemlenmiştir. İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği Basın Dairesi tarafından Ankara Halkevi salonlarında açılan *Harp İçinde İngiltere Sergisi*,³⁰⁸ Amerikan Harp Haberler Bürosu tarafından Ankara Resim ve Heykel Galerisi'nde açılan *Amerikan Sanat ve Mimari Sergisi*³⁰⁹ ve Ankara Sergievi'ndeki *İsviçre Mensucat Mamulâtı Örnekler Sergisi*³¹⁰ yabancı ülke yetkilileri tarafından Türkiye'de düzenlenen propaganda amaçlı etkinliklere birer örnek teşkil etmiştir.

303 Suad Yurdkoru, "İzmir Enternasyonal Fuarı ve Ege Turizmi Üzerindeki Tesirleri", *Ulus*, 13.7.1944, s.2. Tör ise bu konuda biraz daha kötümser bir bakış açısıyla bazı altyapı eksikliklerinden dolayı İzmir Fuarı'ndan ve İstanbul Belediyesi tarafından her yıl düzenlenen İstanbul Festivali'nden istenen verimin alınmadığına vurguda bulunmuş, alternatif bir görüş olarak uluslararası kongre ve spor müsabakalarının da dâhil edilmesiyle Türkiye'de Mısır, Suriye, Irak ve İran'ın iştirakiyle bir *Şark Festivali* organize edilmesinin ülke turizmi için faydalı olacağını ifade etmiştir (Vedat Nedim Tör, "Sergiler, Festivaller, Kongreler, Müsabakalar", *İktisadi Yürüyüş*, 01.08.1940, S.6, s.19).

304 "Fuara İştirak Eden Yabancılar ve Eğlence Yerleri", *İktisadi Yürüyüş*, C.2, S.17, 20 Ağustos 1940, s.22.

305 Gökhan Akçura, *Türkiye Sergicilik ve Fuarlık Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s.92-93 ve 97; 1943'teki fuarın önceki senelere göre daha başarılı olduğuna dair görüş bildiren bir başka yazar için bkz.; Faruk Fenik, "İzmir Fuarı", *TOK Belleteni*, S.34, Birinci kânun 1943, s.16-17.

306 Akçura, a.g.e., s.97.

307 Elvan Feyzioğlu, *Büyük Bir Halk Okulu İzmir Fuarı*, İZFAŞ Kültür Yayını, İzmir 2006, s.50.

308 "Harp İçinde İngiltere Sergisi", *Radyo*, C. 4, S.39, 1 Mart 1945, s.16.

309 "Amerikan Sanat ve Mimari Sergisi", *Radyo*, C.4, S.44, 1 Ağustos 1945, s.2.

310 "Sergiler", *Radyo*, C. 4, S.37, II. Kânun 1944, s.7.

Bu dönemde Avrupa’da fuarlara olduğu gibi sergi etkinliklerine de katılımın azaldığı görülmüştür. Avrupa’nın muhtelif ülkelerinde savaş öncesinde her sene düzenlenen meşhur *Paris Otomobil Sergisi* bile savaşın iktisadi hayata vurduğu darbe ve beraberinde gelen benzin sıkıntısı gibi sorunlar nedeniyle savaş yıllarında düzenlenememiştir.³¹¹ Buna karşılık Türkiye’de devlet imkânlarıyla veya yerel çalışmalarla organize edilen ulusal ve uluslararası sergi faaliyetleri göze çarpmaktadır. 1940 yılı itibariyle Topkapı Sarayı’nda ziyarete açılan eski elişleri ve resim salonları buna birer örnek teşkil etmektedir. Bu yıllarda Halkevleri de buldukları vilayetlerde düzenledikleri resim ve fotoğraf sergileri gibi sanatsal etkinliklerle ülke propagandasına kıymetli dokümanlar sağlamışlar ve bu yöndeki hareketlilik dönemin dikkat çeken turistik faaliyetleri arasında yer almıştır.³¹² Yine bu dönemde devlet erkânının desteğiyle bazı parçaları 16. yüzyıla kadar giden Türk milletinin günlük hayatında kullandığı ev ve giyim eşyalarının sergilendiği *Ankara Halkevi Türk El İşlemeleri Sergisi*,³¹³ Türkiye’deki iktisadi gelişmeleri gözler önüne seren *Ankara Sergievi’ndeki Cumhuriyet Nafia Sergisi*,³¹⁴ sanatsal çalışmalarını ihtiva eden *Devlet Resim ve Heykel Sergileri*³¹⁵ ile Güzel Sanatlar Birliği tarafından düzenlenen *Ankara Sanat Sergileri*³¹⁶ başkentte kültür, sanat ve iç turizme hizmet eden etkinlikler arasında yer almıştır. Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü ve Akşam Kız Sanat Okulu’nun her ders yılı sonunda hazırladıkları *Sanat Sergileri*,³¹⁷ Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü öğrencilerinin açtığı *Resim-İş Sergisi* de bu minvalde değerlendirilebilecek etkinlikler arasındadır.

1943’te açılan *Londra Halkevi Sergisi*’nde teşhir edilen eski Türk halıları, tablolar, çiniler, kumaşlar ise İngiliz gençleri arasında büyük ilgi uyandırmıştır. Söz konusu etkinlikte Türkiye’de maarif ve spor faaliyetlerinin gelişimini gösteren grafikler ile Karabük fabrikalarının büyük bir maketi de sergilenmiştir.³¹⁸ Bu sergide 13-16 yaşları arasında Türk çocuklarının yaptığı sayısı 400’e yaklaşan resim de Vedat Nedim Tör’ün girişimleri ve British Council’in desteği ile teşhir edilmiştir. Çeşitli portrelerin, peyzajların, binaların, ev içinde gündelik hayat sahnelerinin, tarihî olayların, natürmortların yer aldığı bu resim sergisi küçük yeteneklerin batılı tarzdaki sanatsal yaklaşımlarına bir örnek teşkil etmiş ve bu durum İngiltere’de Türkiye’ye yönelik olumlu bir algının oluşmasına katkı sağlamıştır.³¹⁹

311 “1941 Otomobilleri”, *TTOK Belleteni*, S.28-92, Nisan 1941, s.19.

312 “TTOK 1940 Senesi Mesai Raporu”, *a.g.d.*, s.6-7.

313 “Ankara Halkevi Türk El İşlemeleri Sergisi”, *Radyo*, C.3, S.29, 15 Nisan 1944, s.8.

314 “Ankara Sergievi’ndeki Cumhuriyet Nafia Sergisi”, *Radyo*, C.3, S.30, 15 Mayıs 1944, s.154-155.

315 “Sergiler”, *Radyo*, C. 4, S.37, II. Kânûn 1944, s.7.

316 “Sergiler”, *Radyo*, C.4, S.44, 1 Ağustos 1945, s.12-13.

317 “Ankara’da Sanat Sergileri”, *Radyo*, C. 3, S.32, 15 Temmuz 1945, s.7.

318 “Londra Halklevinde Açılan Sergi”, S.33, Temmuz 1943, s.22.

319 “Londra Halkevi’nde Yozgat Ortaokul Talebesinin Resim Sergisi”, *Aydın Tarihi*, S.116, 1-31 Temmuz 1943, s.347-348; Harold Bowen, “Türk Çocuklarının Sergisi”, *Aydın Tarihi*, S.116, 1-31 Temmuz 1943, s.348-349.

Uluslararası anlamda büyük çaplı bir organizasyon olmasa da Batı Anadolu'da *Bergama Şenlikleri* adı ile düzenlenen sosyal etkinlik savaş yıllarında da bir gelenek hâlinde düzenlenmeye devam etmiştir.³²⁰ 1941 yılı Ağustos ayında Eminönü Halkevi'nde düzenlenen *Millî Oyunlar Festivali* Karadeniz sahili, Ege mıntıkası, Kars, Erzurum, Urfa, Antep, Diyarbakır, Sivas, Konya ve Balıkesir halkoyunları ekiplerini bir araya getirmiştir.³²¹ Edirne'de her sene 6 Mayıs'ta düzenlenen *Sarayiçi Pehlivan Bayramı*'nın da Trakya'nın dört bir yanından gelen binlerce halkın ilgisiyle takip edildiği anlaşılmaktadır.³²² Bu faaliyetler münasebetiyle iç turizmde göze çarpan bir hareketlenmenin yaşandığı bu yıllar ayrıca İstanbul'un fethinin 500. yılını kutlama fikrinin de ortaya çıktığı ve bu yönde altyapı çalışmalarının yapıldığı bir dönem olmuştur.

Türk yetkililer savaş yıllarında yurt dışında düzenlenen uluslararası tanıtım etkinliklerine de iştirak etmiştir. 1939'da Yunanistan'ın ev sahipliğinde gerçekleşen ve ülke ürünlerini sergilemek üzere Türkiye, Almanya, İtalya, Bulgaristan ve Finlandiya'dan temsilcilerin katıldığı *14. Beynelmîlel Selânik Fuarı*,³²³ gitgide şiddetini artıran savaş koşullarına rağmen ertesi sene yine Türkiye, Almanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'nın katılımıyla gerçekleştirilen *15. Beynelmîlel Selânik Fuarı* bu etkinlikler arasındadır.³²⁴ 1940'ta Peşte'de düzenlenen panayıra da katılım sağlandığı, buradaki Türkiye pavyonunun kral naibi, başvekil ve diğer vekillerle Peşte halkı tarafından ziyaret edildiği ve beğeni topladığı anlaşılmaktadır.³²⁵ 1940 yılı Eylül ayında ise Viyana'da Almanya tarafından *III. Beynelmîlel Viyana Sergisi* açılmış, Balkan devletleri dâhil olmak üzere 14 devletin iştirak ettiği bu sergi Almanların iktisadi meselelere verdiği önemi göstermiştir. Sergide *ay yıldızlı flama* ve *Türkei* yazısı eşliğinde girilen Türk pavyonunda çiçeklerle süslenen cephede Atatürk'ün bir diyapozitifi ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün büstü yer almıştır. Ziyaretçilerin ikramlar eşliğinde yetkililerce gezdirildiği pavyonda özellikle Almanya'ya yapılan veya yapılması muhtemel ihracat ürünleri ile Türkiye'deki turistik bölgelerin büyük diyapozitifleri, resimleri, tabloları ve Ankara'da Ulus meydanında bulunan Atatürk abidesinin diyapozitifi bulunmuştur. Pavyonda Türkiye'ye ait seçme resim ve tablolardan oluşturulmuş bir resim albümü ziyaretçilere ücretsiz olarak dağıtılmış ve bu albüm ziyaretçilerin yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır. Türkiye bu sergi vesilesiyle turistik ve iktisadi anlamda geniş çaplı bir propaganda yapma imkânına kavuşmuştur.³²⁶

320 TTOK 1945 Senesi 8 inci İçtimamın Zaptı", *a.g.d.*, s.6.

321 "TTOK 1942 Senesi Raporu", *a.g.d.*, s.5.

322 "TTOK Edirne Şubesi'nin 1939 Yılı Faaliyet Raporu", *a.g.d.*, s.6-7.

323 "Selânik Fuarı Açıldı", *Cumhuriyet*, 25.09.1939, s.5.

324 "15. Selânik Beynelmîlel Fuarı Açıldı", *Ulus*, 23.09.1940, s.2.

325 "Peşte Panayırındaki Pavyonumuz Açıldı", *Ulus*, 28.04.1940, s.2.

326 "Viyana Sergisinde Türk Pavyonu", *İktisadî Yürüyüş*, S.21, 15.10.1940, s.12-13; Ayrıca bkz.; "Viyana Panayırı", *Akşam*, 03.09.1940, s.2; "Viyana Panayırındaki Standımız", *Vakit*, 03.09.1940, s.2.

Bu dönemde spor turizmine yönelik faaliyetler de dikkat çekmektedir. Yunan Otomobil Kulübü tarafından düzenlenmekte olan *Balkan Rallyesi* savaşı nedeniyle 1939’da düzenlenememiş,³²⁷ buna karşılık *TTOK Spor Komitesi* tarafından 1939 yılı Temmuz’unda Mısır, Romen, Yunan ve Türk sporcuların katılımıyla İstanbul’da bir *atletizm müsabakası* yapılmıştır. 1940 yılı Şubatı’nda *Balkan Güreş Birinciliği Müsabakaları*’nın altıncısı Romen, Yugoslav, Yunan ve Türk güreşçilerin katılımıyla İstanbul’da düzenlenmiş, aynı yılın Mart ayında ise ilk defa olarak Heybeliada’da *Balkan Kır Koşusu* yapılmıştır.³²⁸ Turizm ve spor imkânları bakımından gün geçtikçe dikkatleri üzerine çeken Uludağ’da³²⁹ 1943’te Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü tarafından büyük çaplı bir kayak müsabakası düzenlendiği ve buna özellikle yüksekokul gençlerinin yoğun ilgi gösterdiği görülmüştür.³³⁰ Bu yıllarda Uludağ refüjleri tamir edilmiş ve Belediye Gazinosu dağcılık ve turizm teşekküllerine tahsis edilmiştir.³³¹ Uluslararası bir mahiyet arz etmekle birlikte Türkiye’de gerçekleştirilen bu spor temasları sporcu, idareci ve seyirci sıfatıyla ülkeye ciddi bir turist akışını beraberinde getirmiş ve bu suretle ülke turizmine katkı sağlamıştır.

Türkiye; tabii güzellikleri, iklim özellikleri ve Avrupa’ya yakınlığı gibi nedenlerle av ve balık meraklısı yabancı sporcuların da dikkatini çekmiştir. Bu nedenle Türkiye’de avcılık sporunu geliştirmek ve Türkiye’ye gelmek isteyen avcı turistlere av partileri organize etmek üzere savaş öncesinde *Türkiye Avcılık Acenteliği* kurulmuş, ancak bu teşkilat savaşın uluslararası turizm faaliyetlerini felce uğratmasıyla faaliyetlerini geçici olarak durdurmak zorunda kalmıştır.³³² Bu konudaki dikkate değer diğer bir kuruluş yine savaşın ilk yıllarına kadar faaliyetlerini devam ettiren *İstanbul Avcılar ve Atıcılar Birliği* olmuştur. Av turizmi önemli bir potansiyele sahip olması nedeniyle savaşa rağmen Türkiye’de gündemde kalmış, ancak bu konuda yapılması düşünülen çalışmalar niyetten öteye geçememiştir. *Beynelmilel Avcılar Cemiyeti* Sekreteri Fransız Maksim Dükrok savaş öncesinde Türkiye’ye gelmiş, Ankara’da ziyaretlerde bulunmuş ve verdiği bir röportajda üyesi olduğu cemiyetin bildircin avlamak için Türkiye’ye avcı turist çekebileceğini, ancak bunun için Hükümet’in maddi yardımına ihtiyaç duyulduğunu belirtmişti. Dükrok’un Bursa’da ava çıkması ve aynı dönemlerde Alman avcılarının da benzer şekilde Bursa’da avcılık faaliyetlerinde bulunması bölge turizmi açısından olumlu gelişmeler olmuştur. Bu faaliyetleri sekteye uğratan savaşa rağmen İstanbul’da, Konya’da ve Bursa’da av sahaları oluşturmak üzere gerek idarecilerin gerekse av kulüplerinin çeşitli girişimlerde buldukları bilinmektedir. Hatta bu yıllarda *Av Hayvanları Üretme İstasyonları*

327 “TTOK 1939 Senesi Mesai Raporu”, *a.g.d.*, s.4.

328 “TTOK Spor Komitesinin Raporu”, *TTOK Belleteni*, S.27-185, Temmuz 1940, s.10.

329 Konuya temas eden birkaç haber için bkz.; “Uludağ’da Kış Hayatı”, *Cumhuriyet*, 4.3.1940, s.5; Hıfzı Veldet, “Uludağ Cenneti ve Orman Kanunu”, *Cumhuriyet*, 08.01.1943, s.2.

330 “Uludağ’da Yapılan Kayak Müsabakaları”, *TTOK Belleteni*, S.32, Nisan 1943, s.34.

331 TTOK 1944 Mesai Senesi Raporu”, *a.g.d.*, s.7.

332 Turhan Ragıp Tamerler, “Türkiye’de Avcılık Turizmi”, *TTOK Belleteni*, S.37, İlk kânun 1944, s.37-39.

tesisi konusunda Yugoslavya'dan istifade etmeye yönelik girişimler de görülmüştür.³³³ Bu kapsamda Bursa'da Karacabey Harası, Abalyond Gölü'ndeki Hâlibey Adası ve Boğazköy Çiftliği *Bursa Avcılık Kulübü* tarafından turizme kazandırılması öngörülen alanlar olarak önerilmiştir.³³⁴

Son olarak savaş döneminde ülkede gerçekleştirilen ağırlama faaliyetlerine de birkaç örnekle değinmekte fayda vardır. Savaşın başladığı 1939'da İstanbul'a gelen *Beynelmilel Tayyare Birliği* başkanının eşi Prenses Bibesco ile *Paris Soir* gazetesi muharrirlerinden Philippe Barrés, Romanya Turizm Ofisi Başkanı ile Yataklı Vagonlar Umum Müdürünün de içinde bulunduğu heyet, yine savaş yıllarında Türkiye'ye geçici veya memur olarak gelen ya da İstanbul'dan geçen birçok yabancı basın mensubu, bazı konsoloslar, ABD, İngiltere, Almanya ve Macaristan'dan Türkiye'ye gelerek konferans veren yabancı bilim adamları ve konser veren sanatçılar, *Balkan Otomobil Kulüpleri* temsilcileri, *Türk-Fransız La Martin Kültür Cemiyeti* üyeleri ile turizmle ilgili mühim şahsiyetler Türkiye adına TTOK yetkilileri tarafından kabul edilerek ağırlanmışlardır. Bu vesileyle söz konusu ziyaretçilerle Türk yetkililer arasında turizm meseleleri ve ülke turizmi hakkında fikir alışverişinde bulunulmuştur.³³⁵

Bunların dışında, TTOK tarafından üniversite talebe ve muallimlerinden oluşan 50 kişilik bir grubun incelemelerde bulunmak üzere Orta Avrupa'ya otobüsle seyahat etmeleri sağlanmıştır.³³⁶ Bu faaliyet kurumun yurt dışında gerçekleştirilen turizm, tanıtma ve eğitim çalışmalarına verdiği desteği göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu dönemde savaşın yarattığı olumsuz koşullar nedeniyle turist rehberlerinin büyük bir kısmının mesleklerini bırakmak zorunda kalmaları³³⁷ ağırlama ve tanıtma faaliyetlerini de menfi yönde etkilemiştir. Bu yöndeki eksiklikler TTOK'nun çalışmalarıyla giderilmeye çalışılmıştır.

Sonuç

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yılları itibariyle ivme kazanmaya başlayan turizm faaliyetleri İkinci Dünya Savaşı nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sekteye uğramış ve ülke sathındaki turistik hareketliliğin hızı kesilmiştir.

333 Rıza İlova, "Memlekette Av ve Turizm", *Avcı Avcılık, Atıcılık ve Balıkçılık Mecmuası*, S.66, İkinci Teşrin 1941, s.11-12.

334 Rıza İlova, "Memlekette Av ve Turizm", *Avcı Avcılık, Atıcılık ve Balıkçılık Mecmuası*, S.67, Birinci Kânun 1941, s.11-12.

335 Savaş yıllarında Türkiye'deki ağırlama faaliyetleri ile ilgili olarak bkz.; "TTOK 1939 Senesi Mesai Raporu", *a.g.d.*, s.7; "TTOK 1942 Senesi Raporu", *a.g.d.*, s.7-8; "TTOK 1943 Senesi Raporu", *a.g.d.*, s.8.

336 "TTOK 1939 Senesi Mesai Raporu", *a.g.d.*, s.7.

337 "TTOK 1939 Senesi Mesai Raporu", *a.g.d.*, s.7.

Savaş yıllarında turizm özellikle merkezî Avrupa’da ülkelerin ve rejimlerin propaganda faaliyetleri kapsamında ele alınmıştır. Bu ülkelerde söz konusu dönem itibariyle propaganda çalışmaları ile bağlantılı olarak turizm, tanıtma, basın ve yayın işleri devletin temel ve öncelikli görevleri arasında değerlendirilmiştir. Avrupa ülkelerinde görülen bu resmî teşkilatlanma şekli Türkiye’de de etkisini belirgin bir şekilde hissettirmiştir. Savaşın ortaya çıkardığı yeni ihtiyaçlar nedeniyle Türkiye’de de turizm ve propaganda faaliyetleri doğrudan Başvekâlet’in görev ve sorumlulukları kapsamına dâhil edilmiştir. Savaşın yarattığı güvenlik sorunları ve iktisadi sıkıntılar devletin turizm ve propaganda çalışmaları ile ilişkili bütün alanlarda tek yetkili organ hâline gelmesine yol açmış, buna karşılık özel sektörün bu yöndeki faaliyet alanı gitgide daralmıştır.

Savaşın siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda yarattığı bütün olumsuzluklara rağmen Türkiye’de turizmin hâlâ düşünülüyor olması ve turizmi geliştirmeye yönelik çeşitli faaliyetlere girilmesi dikkat çekicidir. Turizm, söz konusu dönem itibariyle ülke sathında hızlı bir şekilde teşkilatlandırılması gereken bir medeniyet davası olarak görülmüştür. Türkiye’nin savaşa fiili olarak girmemesi bu davaya hizmet etmek üzere bir fırsat olarak telakki edilmiştir. Turizm ve propaganda faaliyetleri savaşın yarattığı olumsuz etkileri yok edecek ve savaş sonrasında ülkeye geniş çaplı iktisadi faydalar sağlayacak bir unsur olarak savaş boyunca gündemdeki yerini korumuştur. Böylece söz konusu dönemde Türkiye’yi gerek yurt insanına gerekse turistlere tanıtmaya yönelik çalışmalar devlet teşkilatının, basın-yayın organlarının ve bir kısım gönüllü kuruluşların başlıca iştiğal konularından birini teşkil etmiştir. Bu münasebetle, idareciler, aydınlar, ilim ve fikir adamları tarafından turizmin Türkiye için önemine, bu konuda yapılan ve başarılı ülke örneklerinden hareketle yapılması gereken çalışmalara temas edilmiştir. Bunun yanı sıra turizm, tanıtma ve propaganda faaliyetlerindeki altyapı eksikliklerine, yöntem ve uygulama yanlışlıklarına da dikkat çekilmiştir. Savaş yıllarında turizme yönelik resmî ilgi ve irade Türkiye’de turizmin ana politika eksenlerinden biri hâline gelmeye başladığına işaret etmiştir.

Savaşın tüm dünyayı çok yakından etkilemesi nedeniyle kısıtlanan dış turizm faaliyetleri Türkiye’de yerini daha çok iç turizm hareketliliğine bırakmıştır. Böylece ülke içinde sağlık turizmi yükselen bir değer olmuş, buna yönelik tabii kaynakları ve hizmetleriyle Yalova ve Bursa’ya yönelen turistik hareketlilik artmıştır. Bu dönemde yurt sathında kültür ve turizme hizmet etmek üzere tarihî eserlerin ve yapıların tamiri, tadili ve müzecilik faaliyetleri devletin imkânları çerçevesinde devam ettirilmiştir. İstanbul, İzmir ve Bursa gibi tarihî ve tabii özellikleri ile ön plana çıkan şehirler idari organlar, belediyeler ve gönüllü kuruluşlarca dikkate alınan başlıca turistik bölgeler arasında yer almıştır.

KAYNAKLAR

I. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Yararlandığımız Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgelere ait klasör, gömlek, belge, dosya, fon kodu, yer numaralarını içeren tam referans bilgileri metin içindeki ilgili yerlerde verildiği için burada ayrıca belirtilmemiştir.

II. Resmî Yayınlar

“1939 Malî Yılı Hesabı Katî Kanunu”, *Resmî Gazete*, 11 Haziran 1943, S.5427, Kanun No: 4428, Kabul Tarihi: 02/06/1943.

“1945 Yılı (7) Aylık Kesin Hesap Kanunu”, *Resmî Gazete*, 9 Nisan 1952, S.8081, Kanun No:5910, Kabul Tarihi: 02/04/1952.

“1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu”, *TBMM Tutanak Dergisi*, C.17, Dönem: 7, Toplantı: 2, 59. Birleşim 22/V/1945 ve 61. Birleşim, 24/V/1945.

“Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Teşkilat, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun”, Kabul Tarihi: 16/07/1943, Kanun No:4475, *Resmî Gazete*, S.5462, 22 Temmuz 1943.

“Başvekâlete Bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, 28 Mayıs 1940, S.4520, Kanun No: 3817, Kabul Tarihi: 22/05/1940.

Belge, Burhan, “Propaganda ve Tesirleri”, *Ayın Tarihi*, S.75, 1-29 Şubat 1940, ss.519-534.

“Benzin ve Sair Petrol Müştaklarile Mütaharrik Bilûmum Kara ve Deniz Nakil Vasıtalarının Seyriseferinin Tahdidi”, *Resmî Gazete*, 22 Teşrin-i sani 1940, S.4667, Kararname No: 2/14703, Kararname Tarihi: 19/11/1940, Karar Sayısı: 75.

“Beynelmîlel Siyasi Vaziyetin Aldığı Son Şekil Üzerine Memleket ve Harp İktisadiyatı İcablarına Göre İhraç Maddelerimiz Hakkında Kararname”, *Resmî Gazete*, 8 Eylül 1939, S.4305, Kararname No:2/11869, Kararname Tarihi: 04/09/1939.

“BYUM Vazife ve Teşkilatı Hakkında Kanun Layihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.4, Devre:7, İçtima F, 49. İnikat, 16/VII/1943.

“D.D/84 Numaralı Tarifenin Tadili ve Bu tarife mucibince Satılacak Biletler Hakkında”, *Resmî Gazete*, 20 Teşrin-i evvel 1939, S.4341, Tamim No:1461.

- Devlet Denizyolları ve Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüklerinin Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, 16 Haziran 1939, S.4234, Kanun No:3633, Kabul Tarihi: 07/06/1939.
- “Devlet Hava Yolları Umum Müdürlüğü Memur ve Müstahdemlerinin Vazife ve Salâhiyetleri ve İdare Muamelâtının Tedvir Sureti Hakkında Nizamname”, *Resmî Gazete*, 08/07/1944, S.5751, Kararname No:3/1109.
- “Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid ve Teadülüne Dair Olan 3656 Sayılı Kanunla Eklerine Bağlı Cetvellerin Maarif Vekilliği Kısımlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 22 Temmuz 1944, S.5763, Kanun No: 4624, Kabul Tarihi: 18/07/1944.
- “Dokuzuncu İzmir Enternasyonal Fuarı’na Yabancı Ülkelerden Gelecek Ziyaretçilere İkamet Hakkı Bahşedecek Şekilde Meccani Vize Verilmesi Hakkında Kararname”, *Resmî Gazete*, 26 Nisan 1939, S.4193, Kararname Tarihi: 17/04/1939, Kararname No: 2/10802.
- “Ecnebinlerin Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki Kanunun 16 nci Maddesine Bir Fıkra İlâvesine ve 30 ncu Maddesinden 26 Rakamının Çıkarılmasına Dair Kanun Lâyihası ve Dâhiliye ve Adliye Encümenleri Mazbataları”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.13, Devre: VI, İçtima:1, 72. İnikad, 10/VII/1940 ve 74. İnikad 24/VII/1940.
- “Ecnebinlerin Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki 3529 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerini Tadil Eden Kanun”, *Resmî Gazete*, 31 Temmuz 1940, S.4575, Kanun No: 3900, Kabul Tarihi: 24/07/1940.
- “Gümrük Tarifesi Hakkındaki 1449 Sayılı Kanuna Ek Kanun”, *Resmî Gazete*, 20 Nisan 1937, S.3585, Kanun No: 3152, Kabul Tarihi: 09/04/1937.
- “Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinin Teşkilât ve Vazifelerine Dair Nizamnamenin Meriyete Konulması”, *Resmî Gazete*, 22 Ağustos 1940, S. 4594, Kararname No: 2/14153.
- “İstanbul Tramvay Şirketi’nin İmtiyaz Hakkı ile Bu Şirket Tesisatının Satın Alınmasına Dair Olan Mukavelenin Tasdıkı Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 20 Haziran 1939, S.4237, Kabul Tarihi:12/06/1939, Kanun No:3642.
- “İstanbul Tünel Şirketinin İmtiyaz Hakkı ile Bu Şirket Tesisatının Satın Alınmasına Dair Olan Mukavelenin Tasdıkı Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 21 Haziran 1939, S.4238, Kanun No:3643, Kabul Tarihi:12/06/1939.
- “İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketi İmtiyaziyle Tesisatının Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdıkı ve Bu Müessesenin İşletilmesi Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 27 Temmuz 1943, S.5466, Kanun No:4483, Kabul Tarihi:19/07/1943.

- “Kullanımlarında Zaruret Bulunan Bazı Hususi Otomobillerle Bir Motosikletin Seyriseferi Serbest Tutulan Otomobiller Arasına İlavesi Hakkında Kararname”, *Resmî Gazete*, 10 Kânun-ı evvel 1940, S.4682, Kararname No: 2/14803, 04/12/1940.
- “Matbuat Umum Müdürlüğü Bütçesi”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.25, Devre: 6, İçtima:3, 62. İnikat, 25/V/1942.
- “Merkezi İzmir’de bulunan Ege Turizm Derneği’nin Genel Menfaatlere Yarar Derneklerden Sayılması Hakkında Karar”, *Resmî Gazete*, 16 Mayıs 1946, S.6308, Karar Sayısı: 03/04130.
- “Millî Korunma Kanunu”, *Resmî Gazete*, 26 Kânun-ı sani 1940, S.4417, Kanun No: 3780, Kabul Tarihi: 18/01/1940.
- “Münakalât Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, 31 Mayıs 1939, S.4220, Kanun No:3613, Kabul Tarihi: 27/05/1939.
- “Nafia Vekâleti Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1939, S.4219, Kanun No: 3611, Kabul Tarihi: 26/05/1939.
- “Şikago’da 7 Aralık 1944 Tarihinde Akit ve İmza Edilmiş Olan Milletlerarası Sivil Havacılık Konvansiyonu...”, *TBMM Tutanak Dergisi*, C.18, Dönem VII, Toplantı:2, 69. Birleşim, 05.VI.1945.
- “Şikago’da 7 Aralık 1944 Tarihinde Akit ve İmza Edilmiş Olan Milletlerarası Sivil Havacılık Anlaşması ile Sivil Havacılık Sözleşmesi ve Bunların Eklerinin Onanması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 12 Haziran 1945, S.6029, Kanun No:4749, Kabul Tarihi: 05/06/1945.
- “Şose ve Köprüler Kanununa Ek Kanun”, *Resmî Gazete*, 3 Haziran 1943, S.5420, Kanun No: 4427, Kabul tarihi: 31/05/1943.
- “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 12 Numaralı Kararnameye Ek Karar”, *Resmî Gazete*, 28 Eylül 1939, S.4322, Kararname No: 12019.
- “Türkiye ile Litvanya Arasında İmza Olunan İlişik Modüs Vivendi ile Ticaret ve Kliring Anlaşmalarının Meriyete Konulması”, *Resmî Gazete*, 20 Eylül 1939, S.4315, Kararname No:2/11752, Kararname Tarihi: 03/09/1939.
- “Türkiye-Letonya Ticaret Mukavelesinin Tasdıkı Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 14 Nisan 1938, S.3882, Kanun No:3353, Kabul Tarihi: 08/04/1938.
- “Vakıflar Umum Müdürlüğü 1944 Malî Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.10, Devre VII, İçtima:1, 65. İnikat, 30/V/1944.
- “Varlık Vergisi Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 12 Teşrin-i sani 1942, S.5255, Kanun No: 4305, Kabul Tarihi: 11/11/1942.

- “Yalova Kaplıcalarının İşletilmesi ve Kaplıcaların İnkışafı İşlerinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti’ne Bağlı Hükmi Şahsiyeti Haiz Bir Teşekküle Devri Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 4 Temmuz 1939, S.4249, Kanun No: 3653, Kabul Tarihi: 26/06/2939.
- “Yolcuların Gümrük Kontrolü Hakkında Talimatname”, *Resmî Gazete*, 9 Şubat 1943, S.5326, Tamim No:23793/3069, Tamim Tarihi: 30/07/1940.
- “Yolcuların Gümrük Kontrolü Hakkında Talimatnamede Yapılan Değişiklik Hakkında Tamim”, *Resmî Gazete*, 27 Teşrin-i sani 1943, S.5567.
- “Yolcu Paraları Hakkında”, *Resmî Gazete*, 28 Nisan 1939, S.4195, Tamim No:8105/2530.

III. Gazeteler

- “15. Selânik Beynelmîlel Fuarı açıldı”, *Ulus*, 23.09.1940.
- Abalıoğlu, Yunus Nadi, “Propaganda”, *Cumhuriyet*, 20.03.1940.
- Alaşam, Sabih, “Hatay Valisi ile Konuştuk”, *Vakit*, 17.04.1940.
- Artam, Nurettin, “Soğukoluk’tan Defne Çağlayanlarına”, *Ulus*, 14.11.1941.
- Atay, Falih Rifki, “105 Yeni Tercüme”, *Ulus*, 03.11.1944.
- ___, “Bu Anıtlar Yurdunda”, *Ulus*, 02.06.1944.
- ___, “Cenuptan Birkaç İntiba, Antakya’da”, *Ulus*, 18.01.1941.
- ___, “Pazar Konuşması”, *Ulus*, 11.02.1945.
- “Balkanlara Turist Gönderilmesinin Sebebi?”, *Cumhuriyet*, 10.05.1940.
- “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü’nde”, *Ulus*, 10.08.1943.
- “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü”, *Akşam*, 13.08.1943.
- “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü”, *Vakit*, 13.08.1943.
- Belge, Burhan, “İnsan ve Kültür: Hatay’ı Gezerken”, *Ulus*, 01.10.1939.
- “Bergama’yı Güzelleştirme Derneği’nin Çalışmaları”, *Vakit*, 23.04.1945.
- “Bursa Belediye Reisi ile Bir Konuşma”, *Vakit*, 19.02.1944.
- “Bursa’da Banyo Mevsimi Hararetli Geçiyor”, *Akşam*, 19.09.1940.
- Bursa Otomobilcileri Lastik İstiyorlar”, *Cumhuriyet*, 17.06.1941.
- “CHP Nizamnamesinin Aldığı Yeni Şekil”, *Ulus*, 13.06.1943.
- Coşar, Ömer Sami, “Dört yıldır Gökler, Karalar, Denizler Seyyah Yasası Tutuyor!..”, *Vakit*, 07.08.1943.

- _____, "Toroslardan Bir Röportaj: Bürücek Yaylası", *Ulus*, 23.07.1941.
- "Cumhuriyet'in 20. Yılına Girerken Vakıflar", *Ulus*, 04.11.1942.
- Çelebi, Yürük, "Kısa Mülakatlar, Dâhilî Turizm", *Akşam*, 03.09.1940.
- Durukal, Hüsnü Sadık, "Turizm Teşkilatının Ehemmiyeti", *Akşam*, 20.05.1945.
- "Doğu Akdeniz Hattı", *Cumhuriyet*, 20.07.1945.
- "Ecnebi Mütehasıs Gözüyle Bursa", *Vakit*, 05.09.1943.
- "Efes ve Bergama'daki Eski Eserler Restore Ediliyor", *Akşam*, 01.04.1940.
- "Ege Bölgesinde Turizm Faaliyeti", *Cumhuriyet*, 23.09.1945.
- "Ege Bölgesi Turistik Faaliyeti", *Vakit*, 13.07.1944.
- "Ege'de Turizm İşleri", *Akşam*, 08.12.1944.
- Ezine, Celâlettin, "Propaganda ve Turizm İçin Bir Bakanlık Kurmalıyız", *Cumhuriyet*, 13.07.1945.
- Felek, Burhan, "Bursa Bir 'Vişi' Olabilir", *Cumhuriyet*, 30.09.1941.
- _____, "İç Turizm Davamız İçin Yardımcı İntibalar", *Cumhuriyet*, 18.09.1941.
- _____, "Seyahatlerimiz", *Cumhuriyet*, 11.08.1942.
- "Fuar Her Bakımdan Muvaffak Bir Eser", *Ulus*, 05.09.1943.
- Günyüz, M., "Memlekette Dâhilî Turizm Hareketi", *Vakit*, 10.09.1941.
- "Güzelleşen İstanbul", *Akşam*, 29.10.1943.
- "Harb Sonrası İçin", *Cumhuriyet*, 21.01.1944.
- "Hatay'da Tarihi Eserleri Koruma Cemiyeti", *Akşam*, 01.04.1940.
- "Hava Yasak Bölgeleri", *Ulus*, 06.09.1940.
- Hıfzı Veldet, "Uludağ Cenneti ve Orman Kanunu", *Cumhuriyet*, 08.01.1943.
- Hikmet Münir, "Matbuat Umum Müdürlüğü Filmleri", *Vakit*, 03.11.1941.
- _____, "Türkiye'de Dâhilî Turizm", *Vakit*, 29.07.1940.
- İzmir'in Turistik Yollarının İnşası İlerliyor", *Akşam*, 22.06.1942.
- "İzmir Belediye Reisi Muhtelif İşler Hakkında Beyanatta Bulundu", *Ulus*, 10.03.1940.
- "İzmir Fuarı Dün Merasimle Kapandı", *Akşam*, 21.09.1941.
- "İzmir Fuarı Güzel Bir Törenle Açıldı", *Ulus*, 21.08.1945.
- "İzmir Turizm Cemiyeti İdare Heyeti Kuruldu", *Vakit*, 09.12.1944.
- "İzmir'de Bulunan Eski Eserler", *Vakit*, 25.03.1940.

- “Kapanan Oteller”, *Cumhuriyet*, 08.10.1939.
- Kuyucak, Hâzım Âtîf, “Turizm Nedir?”, *Ulus*, 21.03.1945.
- “Matbuat Umum Müdürlüğü Layihası Ruznameye Alındı”, *Ulus*, 23.05.1940.
- “Matbuat Umum Müdürlüğünde Tayinler”, *Cumhuriyet*, 05.06.1940.
- “Mümtaz Ökmen Dış Ticaretimizin Ana Hatlarını İzah Ediyor”, *Ulus*, 21.08.1941.
- “Nakil Vasıtalarına Ne kadar Benzin Verilecek?”, *Cumhuriyet*, 27.03.1944.
- “Orta Şark Turizm Konferansı Kahire’de Toplandı”, *Akşam*, 02.05.1945.
- “Peşte Panayırındaki Pavyonumuz Açıldı”, *Ulus*, 28.04.1940.
- Rado, Şevket, “Sözün Gelişi, Sulh İçin Bursa”, *Akşam*, 14.05.1944.
- “Romen Turist Ofisi Bu Sabah Açılıyor”, *Vakit*, 14.10.1939.
- “Romen Turizm Ofisi Dün Merasimle Açıldı”, *Vakit*, 15.10.1939.
- “Rumen Turizm Ofisi Bugün Açılıyor”, *Akşam*, 14.10.1939.
- “Rumen Turizm Ofisi Dün Açıldı”, *Cumhuriyet*, 15.10.1939.
- “Selânik Fuarı Açıldı”, *Cumhuriyet*, 25.09.1939, s.5.
- Suad Yurdkoru, “İzmir Enternasyonal Fuarı ve Ege Turizmi Üzerindeki Tesirleri”, *Ulus*, 13.07.1944.
- “Şehrimizde Rumen Turizm Ofisi Dün Açıldı”, *Akşam*, 15.10.1939.
- “Ticaret Vekâleti’nin Güzel Bir Kararı”, *Cumhuriyet*, 25.03.1940.
- “Turing Kulübü”, *Cumhuriyet*, 06.04.1940.
- “Turing Kulübünün Yıllık Kongresi”, *Cumhuriyet*, 27.04.1941.
- “Turizm Konferansı”, *Akşam*, 08.04.1945.
- “Türkiye’de Otelcilik ve Garson Mektebi Açılmalıdır”, *Akşam*, 01.07.1945.
- “Uludağ’da Kış Hayatı”, *Cumhuriyet*, 04.03.1940.
- Us, Asım, “Bergama’nın Arkeolojik Kıymeti”, *Vakit*, 22.08.1941.
- ___, “İstanbul’da Bir Şehir Oteli’ne İhtiyaç Var mıdır?”, *Vakit*, 18.10.1939.
- ___, “İzmir Fuarı Nasıl Vücut Buldu”, *Vakit*, 20.08.1941.
- Vâ-Nû, “Önümüzde Beliren Turizm Memleketi Olmak Ümidi”, *Akşam*, 30.01.1945.
- “Viyana Panayırı’ndaki Standımız”, *Vakit*, 03.09.1940.
- “Viyana Panayırı”, *Akşam*, 03.09.1940.
- “Yeni Matbuat Umum Müdürlüğü”, *Vakit*, 04.06.1940.

“Yeni Yolcu Salonu ve Atölyeler Merasimle Açıldı”, *Akşam*, 12.07.1940.

Yetkin, Suut Kemal, “İç Turizm Dâvası”, *Ulus*, 18.07.1943.

IV. Telif-Tetkik Eserler, Makaleler ve Raporlar

“1941 Otomobilleri”, *TTOK Belleteni*, S.28-92, Nisan 1941, ss.19.

Abalıoğlu, Yunus Nadi, “İzmir Fuarı”, *TTOK Belleteni*, S.29-195, Ağustos 1941, ss.16-17.

Akarcalı, Sezer, *İkinci Dünya Savaşı'nda İletişim ve Propaganda*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2003.

Akçura, Gökhan, *Türkiye Sergicilik ve Fuarçılık Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

Alaçam, Sabih, “Hatay Turistlere Bir Cennettir”, *TTOK Belleteni*, S.27-185, Temmuz 1940, ss.16-17.

“Amerikan Sanat ve Mimari Sergisi”, *Radyo*, C.4, S.44, 1 Ağustos 1945, ss.2.

“Ankara’da Sanat Sergileri”, *Radyo*, C. 3, S.32, 15 Temmuz 1944, ss.7.

Antel, Sadrettin Celâl, “Kültür Hizmetinde Sinema”, *Ayın Tarihi*, S.75, 1-29 Şubat 1940, ss.545-549.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Avancini, Marco, *Turizm İstatistikleri*, çev. Nüzhet Yalkut, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1941.

Aygün, Kemal, “İstanbul’da Münakale Buhranının Sebepleri”, *TTOK Belleteni*, S.32, Nisan 1943, ss.20-25.

“Bakanlıklararası Bergama Heyeti’nin Tetkikleri”, *Radyo*, 1 Şubat 1945, C.4, S.38, ss.7.

Başar, Haşim, “Demiryol Meslek Okulu”, *Demiryollar Dergisi*, S.239-241, Ocak-Mart 1945, ss.31.

Belbez, Hikmet, “Hava Alanı üzerinde Devletin Egemenliği ve Şikago Konvansiyonu”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.188, Mart 1945, ss.669-671.

Bergama Temsilleri ve Turizm İşleri/Bakanlıklararası Turizm Komisyonu Raporu, Başbakanlık BYUM Yayınlarından: 9, Ankara, 1945.

“Berne’de Toplanan AIACR Kongresi”, *TTOK Belleteni*, S.27-185, Temmuz 1940, ss.11-12.

- Bonatz, Paul, “Çanakkale Zafer ve Meçhul Asker Abidesi Proje Müsabakası Münasebetiyle”, *Mimarlık*, Yıl:1, S.3, ss.13-23.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Bowen, Harold, “Türk Çocuklarının Sergisi”, *Aydın Tarihi*, S.116, 1-31 Temmuz 1943, ss.348-349.
- Çavuş, Şenol ve diğerleri, *Türk Turizm Tarihi Yapısal ve Sektörel Gelişim*, İçinde: Osman E. Çolakoğlu, “Türkiye’de Rehberliğin Gelişimi”, Detay Yayıncılık, Ankara, 2009, s.169.
- Çoruh, Selâhaddin, *Turizm Çalışmalarımızın Geçmiş Günleri*, Güven Matbaası, Ankara, 1974.
- “Cumhuriyet Türkiye’sinin Münakale ve Muhabere İşleri”, *TTOK Belleteni*, S.34, Birinci Kânun 1943, ss.10-11.
- “Dâhili Havadisler”, *TTOK Belleteni*, S.30-200, Nisan 1942, ss.18-19.
- “DDY Eskişehir Sanat Çırac Okulu’nun Açılışı”, *Demiryollar Dergisi*, C.16, S.187-188, Birinci Teşrin 1940, ss.182-183.
- Dünden Bugüne Türk Hava Yolları 1933-1983*, Ankara, 1983.
- “Edirne Eski Eserleri Sevenler Kurumu”, *TTOK Belleteni*, S.36, Ağustos 1944, ss.19.
- “Edirne ve Avrupa ile Tren Seferlerinin Başlaması”, *TTOK Belleteni*, S.31-202, Ağustos 1942, ss.20.
- Ergün, Süreyya, “Bergama’da Klasik Temsillere Doğru”, *TTOK Belleteni*, S.37, İlk kânun 1944, ss.28-31.
- _____, “Bergama’da Turizm Tetkikleri”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.560, Aralık 1944, ss.510-514.
- _____, “Bergama’yı Sevenler Cemiyeti”, *TTOK Belleteni*, S.37, İlk kânun 1944, ss.30-31.
- _____, “Kültür-Park”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.163, Birinci Teşrin 1944, ss.396-403.
- _____, “Turizm İmkânlarımız I”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.148, Temmuz 1943, ss.203-210.
- _____, “Turizm İmkânlarımız II”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.149, Ağustos 1943.
- _____, “Turizm İmkânlarımız III”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.150, Eylül 1943, ss.332-341.
- _____, “Turizm Öğretimi”, *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.152, İkinci Teşrin 1943, ss.456-461.

- _____, *Otelcilik ve Turizm Millî Kredisi*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları 5, 1944.
- Ertem, Sadri, *Propaganda, Propagandanın Psikolojik, Sosyolojik ve Teknik Şartları*, C.2, Vakit Gazete, Matbaa, Kütüphane, İstanbul, 1942.
- Ertuğ, Hasan Refik, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilat Kanunu Üzerinde Düşünceler II", *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.153, Birinci kânun 1943, ss.480-485.
- _____, "Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilat Kanunu Üzerine Düşünceler I", *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.148, Temmuz 1943, ss.199-202.
- _____, "Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilat Kanunu Üzerinde Düşünceler III", *Siyasî İlimler Mecmuası*, S.154, İkinci kânun 1944, ss.575-581.
- Evcin, Erol, "İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye Turizminde Yarattığı Fırsatlar", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.15, 2016, ss.129-153.
- _____, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.55, Güz 2014, ss.23-81.
- Ezine, Celâleddin, "Memleketimize Gelecek Ecnebiler", *TTOK Belleteni*, S.36, Ağustos 1944, ss.16.
- _____, "Turizm ve Propaganda", *TTOK Belleteni*, S.42-43, Temmuz-Ağustos 1945, ss.32-34.
- Felek, Burhan, "Seyahatlerimiz", *TTOK Belleteni*, S.32, Nisan 1943, ss.37-38.
- _____, "Bursa Bir 'Vişi' Olabilir", *TTOK Belleteni*, S.31-202, Ağustos 1942, ss.17-18.
- Fenik, Faruk, "İzmir Fuarı", *TTOK Belleteni*, S.34, Birinci kânun 1943, ss.16-17.
- Feyzioğlu, Elvan, *Büyük Bir Halk Okulu İzmir Fuarı*, İZFAŞ Kültür Yayını, İzmir 2006.
- "Fuara İştirak Eden Yabancılar ve Eğlence Yerleri", *İktisadî Yürüyüş*, C.2, S.17, 20 Ağustos 1940, ss.22.
- Gülersoy Çelik ve diğerleri, *Ulusa Adanan Bir Cumhuriyet Amtı*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu/1923, Fersa Matbaacılık, Ankara, 2009.
- Gülersoy, Çelik, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 50 Yılı*, Kağıt ve Basım İşleri Anonim Şirketi, İstanbul, 1973.
- "Gümrük ve Tekel Bakanlığı", *TTOK Belleteni*, S.87, Mayıs 1949, ss.19.

- Haas, Hans, *Turizm Bilgisi*, Alâaddin Kırıl Basımevi, Ankara, 1939.
- “Harp İçinde İngiltere Sergisi”, *Radyo*, C. 4, S.39, 1 Mart 1945, ss.16.
- “Hatay Turizm Memleketi”, *T TOK Belleteni*, S.25-49, Ağustos 1939, ss.10.
- “Hava Postaları”, *T TOK Belleteni*, S.33, Temmuz 1943, ss.18.
- Hisar, Abdülhak Şinasi, *Boğaziçi Mehtapları*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1942.
- İleri, Suphi Nuri, “Türk ve Türkiye”, *İktisadî Yürüyüş*, C.2, S.18, 05.09.1940, ss.4.
- İlkin, Nedim Veysel, “Turizm”, *Radyo*, C.4, S.37, İkinci kânun 1945, ss.3.
- _____, “Sinema ve Filmciliğimiz”, *Radyo*, C.4, S.38, 1 Şubat 1945, ss.3.
- İlova, Rıza, “Memlekette Av ve Turizm”, *Avcı Avcılık, Atıcılık ve Balıkçılık Mecmuası*, S.66, İkinci Teşrin 1941, ss.10-13.
- _____, “Memlekette Av ve Turizm”, *Avcı Avcılık, Atıcılık ve Balıkçılık Mecmuası*, S.67, Birinci kânun 1941, ss.10-12.
- “İstanbul’u Sevenler Grubu’nun Dâhilî Nizamnamesi”, *T TOK Belleteni*, 28-192, Nisan 1941, ss.16-17.
- “İzmir Fuarı”, *T TOK Belleteni*, S.27-185, Temmuz 1940, ss.19.
- Karagülle, H. Mitat, “Çukurova’nın Âtisi ve Turizm Bakımından da Önemi”, *İçel*, Mersin Halkevi Dergisi, S.18, Temmuz 1939, ss.1-2.
- Karayolları Tarihi*, T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü, Pelin Ofset, 2007.
- “Londra Halkevinde Açılan Sergi”, *T TOK Belleteni*, S.33, Temmuz 1943, ss.22.
- “Londra Halkevi’nde Yozgat Ortaokul Talebesinin Resim Sergisi”, *Ayın Tarihi*, S.116, 1-31 Temmuz 1943, ss.347-348.
- Mamboury, Ernest, *Les Îles des Princes*, İstanbul Guide Touristique, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.
- Manyas, Nezih, “Ankara’dan Amerika’ya”, *Radyo*, S.1, C.1, 15 Birinci kânun 1941, ss.24.
- _____, “İngiltere’ye ve Amerika’ya Yeni Neşriyatımız”, *Radyo*, C.4, S:38, 1 Şubat 1945, ss.21.
- Nişbay, İzzettin Tuğrul, “Radyo Harbi”, *Radyo*, C.3, S.30, 15 Mayıs 1944, ss.2.
- Nizami, Cevat, “Türkiye’de Turizm ve Otelcilik”, *T TOK Belleteni*, S.36, Ağustos 1944, ss.12-13.
- Ogan, Aziz, “Cumhuriyet Devrinde Müzelerimiz”, *T TOK Belleteni*, S.34, Birinci kânun 1943, ss.11-13.

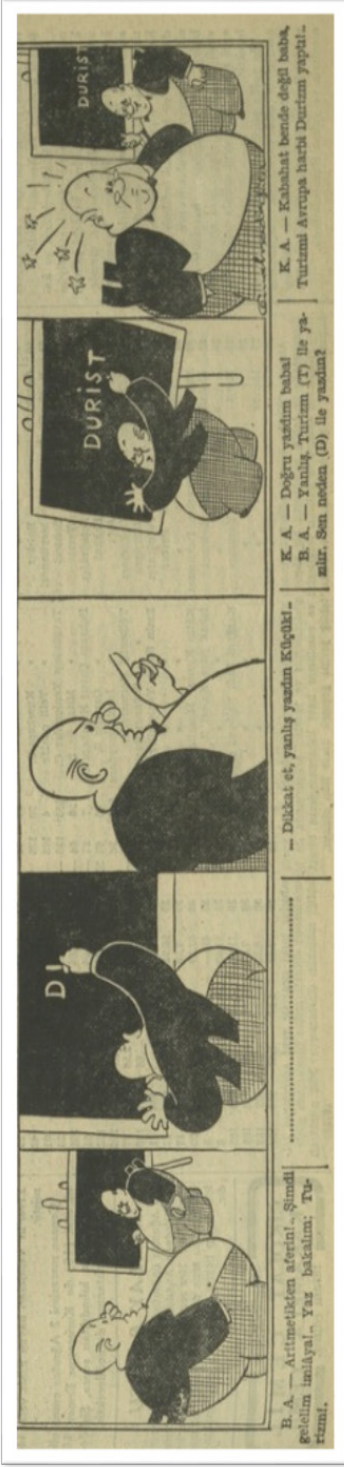
- ____, "Turizm Bakımından İzmir'in Önemi Arttıran Ölmüş Şehirlerden Priyen, Milet, Didim, Heraklea", *TOK Belleteni*, S.39, Mart 1945, ss.12-13.
- Orak, Hüseyin, *Türkiye Kılavuzu*, İbrahim Horoz Basımevi, Ankara, 1946.
- Önen, Yekta Ragıp, "Baştanbaşa Tarih Olan Atatürk Müzesi'ni Ziyaret", *TOK Belleteni*, S.31-202, Ağustos 1942, ss.8-9.
- Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, Edirne ve Yöresi Eski Eserler Sevenler Kurumu Yayınları: 6, İstanbul, 1940.
- Savcı, Sadun G., "Otelciliğimiz", *TOK Belleteni*, S.34, Birinci kânun 1943, ss.15.
- ____, "Yeni İstanbul'un Doğuşu", *TOK Belleteni*, S.34, Birinci kânun 1943, ss.13-14.
- Seydi, Süleyman, *1939-1945 Zor Yıllar! 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı*, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Ankara, 2006.
- Tamerler, Turhan Ragıp, "Türkiye'de Avcılık Turizmi", *TOK Belleteni*, S.37, İlk kânun 1944, ss.37-39.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, *İktisadi Politikalarıyla ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Toksoy, Ali Enver, "Turizm Bakımından Hatay", *İktisadi Yürüyüş*, S.23, 16.11.1940, ss.13 ve 22.
- Tör, Vedat Nedim, "Bursa'nın Hususi Meseleleri", *İktisadi Yürüyüş*, S.21, 15.10.1940, ss.19.
- ____, "Kalkınma Endüstrisi: Turizm", *Hep Bu Topraktan*, S.5, Mart 1945, ss.60-66.
- ____, "Millî Turizm Siyaseti 2", *İktisadi Yürüyüş*, 01.05.1940, S.10, ss.5.
- ____, "Millî Turizm Siyaseti 3", *İktisadi Yürüyüş*, 15.05.1940, S.11, ss.5.
- ____, "Otel, Lokanta ve Eğlence İşleri", *İktisadi Yürüyüş*, 15.06.1940, S.13, ss.7.
- ____, "Oteller ve Kaplıcalar", *İktisadi Yürüyüş*, S.22, 01.11.1940, ss.12.
- ____, "Oteller ve Kaplıcalar", *İktisadi Yürüyüş*, S.23, 16.11.1940, ss.20.
- ____, "Oteller ve Kaplıcalar", *İktisadi Yürüyüş*, S.24, 01.12.1940, ss.13 ve 22.
- ____, "Radyo Savaşında Türkiyemiz", *Radyo*, C.1, S.5, 15 Nisan 1942, ss.5.
- ____, "Sergiler, Festivaller, Kongreler, Müsabakalar", *İktisadi Yürüyüş*, 01.08.1940, S.6, ss.19-20.
- ____, "Turizm Bakımından Bursa Bölgesi", *İktisadi Yürüyüş*, S.20, 01.10.1940, ss.11.
- ____, "Turizm Bakımından Ege Bölgesi İzmir ve Hinterlandı", *İktisadi Yürüyüş*, S.18, 05.09.1940, ss.6.

- ___, “Turizm Bakımından Ege Bölgesi, Harabeler”, *İktisadî Yürüyüş*, S.19, 16.09.1940, ss.5.
- ___, “Turizm Bakımından Ege Bölgesi”, *İktisadi Yürüyüş*, C.2, S.17, 20 Ağustos 1940, ss.12.
- ___, “Turizm: Servet ve Hareket Kaynağı”, *Varlık Milliyetçi ve Memleketçi Fikir Mecmuası*, C.7, S.133, ss.12-16.
- ___, “Turizm”, *İktisadi Yürüyüş*, 15.04.1940, S.9, ss.5.
- ___, “Turizmde Koordinasyon Zarurietiyi”, *İktisadi Yürüyüş*, 01.06.1940, S.12, ss.3.
- ___, “Turizmde Otel ve Lokanta”, *İktisadi Yürüyüş*, 01.07.1940, S.14, ss.5.
- “*Turizm Bakımından Manisa*”, *Gediz*, Manisa Halkevi Dergisi, S.21, 24-26, 29, 30, 1939.
- “Reisimiz Reşit Saffet Atabinen’in 13-21/11/1943 Ankara Seyahatinde Mülakatları ve Bunların Neticeleri Hakkında Rapordur”, *TTOK Belleteni*, S.34, Birinci kânun 1943, ss.8-10.
- “Sergiler”, *Radyo*, C. 4, S.37, II. Kânûn 1944, ss.7.
- “Sergiler”, *Radyo*, C.4, S.44, 1 Ağustos 1945, ss.12-13.
- “Şehir Meclisi Mart Umumi Toplantısı’nda Bay Ali Sami Yen’in Söylevi”, *TTOK Belleteni*, S.40, Nisan 1945, ss.10.
- “Tarihi Abideler”, *TTOK Belleteni*, S.36, Ağustos 1944, ss.5.
- “TBMM Turizm Komitesi”, *TTOK Belleteni*, S.26-81, Nisan 1940, ss.12.
- “TTOK’nun 29 Eylül 1941’de Tadil ve Tasdik Olunan Nizamnamesi”, *TTOK Belleteni*, S.30-200, Nisan 1942, ss.3-6.
- “TTOK İdare Heyeti’nin 3 Mart’ta toplanan 1945 Senesi 3 üncü İçtimanının Zaptı”, *TTOK Belleteni*, S.40, Nisan 1945, ss.4-9.
- “TTOK İdare Heyeti’nin 17 Mayıs’ta Toplanan 1945 senesi 8 inci İçtimanının Zaptı”, *TTOK Belleteni*, S.42-43, Temmuz-Ağustos 1945, ss.4-5.
- “TTOK İdare Heyeti’nin 4 Temmuz’da Toplanan 1945 senesi 9 uncu İçtimanının Zaptı”, *TTOK Belleteni*, S.42-43, Temmuz-Ağustos 1945, ss.7-9.
- “TTOK İdare Heyeti’nin 1 Ağustos 1945 Çarşamba Günü Toplanan 1945 Senesi 10 uncu İçtimanının Zaptı”, *TTOK Belleteni*, S.42-43, Temmuz-Ağustos 1945, ss.19-23.
- “TTOK İdare Heyeti’nin 12 Eylül 1945 Tarihinde Toplanan 11 nci İçtimanının Zaptı”, *TTOK Belleteni*, S.44-45, Eylül-Ekim 1945, ss.4-9.

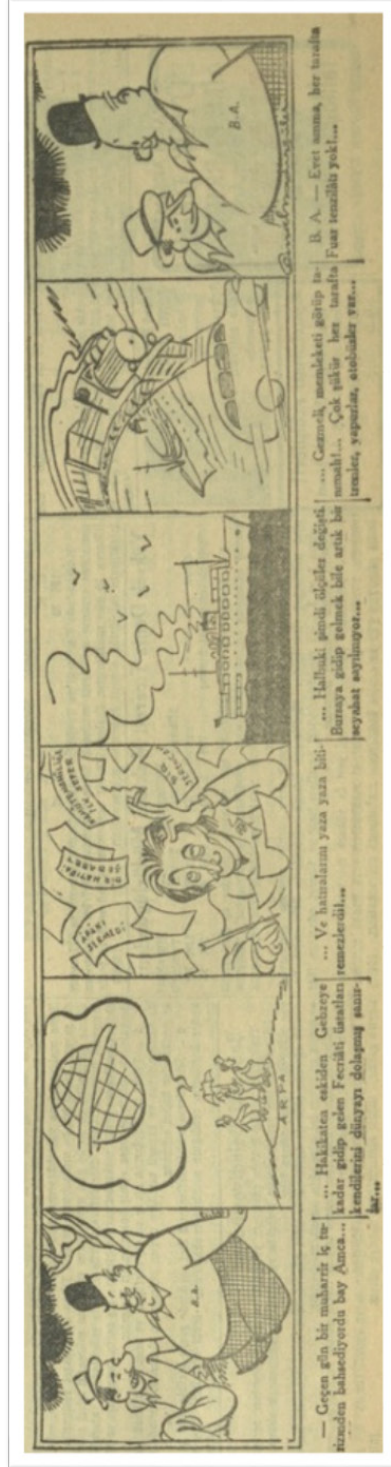
- “TTOK İdare Heyeti’nin 4 Ekim 1945 Tarihinde Toplanan 12 nci İçtimanın Zaptı”, *TTOK Belleteni*, S.44-45, Eylül-Ekim 1945, ss.9-14.
- “TTOK İdare Heyeti’nin 6 Aralık 1944’te Toplanan 944 Senesi 20 nci İçtimanın Zaptı”, *TTOK Belleteni*, S.38, Şubat 1945, ss.3-8.
- “TTOK Spor Komitesi’nin Raporu”, *TTOK Belleteni*, S.27-185, Temmuz 1940, ss.10.
- “TTOK’nun 1939 Senesi Mesai Raporu”, *TTOK Belleteni*, S.26-181, Nisan 1940, ss.4-11.
- “TTOK’nun 26 Nisan 1941 Tarihinde Toplanan Senelik Umumi Heyetine Takdim Olunan 1940 Senesi Mesai Raporu”, *TTOK Belleteni*, S.28-192, Nisan 1941, ss.4-11.
- “TTOK’nun 1941 Senesi İdare Heyeti Yıllık Raporu; Umumi Vaziyet İcrası”, *TTOK Belleteni*, S.30-200, Nisan 1942, ss.6-14.
- “TTOK’nun 17 Nisan 1943’te Senelik Umumi Heyeti’ne Sunulan 1942 Senesi Raporu”, *TTOK Belleteni*, S.32, Nisan 1943, ss.3-14.
- “TTOK’nun 15 Nisan 1944’te Senelik Umumi Heyeti’ne Sunulan 1943 Senesi Raporudur”, *TTOK Belleteni*, S.35, Nisan 1944, ss.3-13.
- “TTOK’nun 21 Nisan 1945’te toplanan Senelik Umumi Heyeti’ne Sunulan 1944 Mesai Senesi Raporu”, S.41, Mayıs 1945, ss.4-10.
- “TTOK’nun Umumi Heyeti’ne 27 Nisan 1946’da Sunulan 1945 Senesi Raporudur”, *TTOK Belleteni*, S.52, Mayıs 1946, ss.5.
- “TTOK’nun Edirne Şubesi’nin 1939 Yılı Faaliyetini Gösteren Rapor”, *TTOK Belleteni*, S.27-185, Temmuz 1940, ss.6-8.
- Turizm Bilgisi ve Turizm Meselelerimiz*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1963.
- “Uludağ’da Yapılan Kayak Müsabakaları”, *TTOK Belleteni*, S.32, Nisan 1943, ss.34.
- Ulusoy, H., “Niğde’nin Servetleri, Turizm Bakımından Niğde”, *Akpınar*, Niğde Halkevi Dergisi, S.40, Birinci Teşrin 1939, ss.12-15.
- Us, Asım, “İzmir Turizminin Memleket Turizminde Oynadığı Rol”, *Vakit*, 19.08.1941, ss.1 ve 6.
- , “Karadeniz Yolculuğu”, *TTOK Belleteni*, S.38, Birinci kânun 1943, ss.17-18.
- Vasiliev, Alexander Alexandroich, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfit Mansel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943.

- “Viyana Sergisinde Türk Pavyonu”, *İktisadî Yürüyüş*, S.21, 15.10.1940, ss.12-13.
- “Yabancı Radyoların Türkçe Programları”, *Radyo*, S.1, C.1, 15 Birinci kânun 1941, ss.15.
- Yazman, A. Tufan, “Havacılık Konferansı Nasıl Geçti”, *İktisadî Yürüyüş*, C.6, S.124, 19 Şubat 1945, ss.12-13.
- Yazman, Ekrem, “Fuarın Muhasebesi”, *İktisadi Yürüyüş*, 1 Ekim 1940.
- Yıldırım, İsmail, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Yorulmaz, Cemal, “Devlet Radyosu’nun Teşkilatı ve Vazifeleri”, *Radyo*, C.2, S.13, 15 Birinci kânun 1942, ss.8.ilm
- Yücel, Hasan Âli, “Eski Eserlerimiz ve Müzelerimiz”, *Mimarlık*, Yıl: 2, S.1, 1945, ss.3-6.

EKLER
Savaş yıllarında turizm konusunu işleyen karikatürlerden örnekler

-Akşam, 01.08.1940, s.3.

-Akşam, 01.08.1941, s.3.

-Akşam, 27.08.1942, s.3.

-Vakit, 03.05.1941, s.1.

-1939'da İstanbul'da Romen Turizm Ofisi'nin açılışına dair haber.
Akşam, 15.10.1939, s.2.

-Bursa kaplıcalarının gördüğü ilgiye dair bir haber.
Fotoğraf: Çelik Palas
Akşam, 19.09.1940, s.6.

-1940'ta İzmir Fuarı'nın açılış töreni, *Akşam*, 19.09.1940, s.6.

-1941'de İzmir Fuarı'nın açılışına dair haber, *Vakit*, 20.08.1941, s.1.

-1940'taki Viyana Sergisi'nde Türk Pavyonu.

İktisadi Yürüyüş, S.21, 15.10.1940, s.12-13.

-1940'ta Milano Fuarı'nda açılan Türk Pansiyonu.

TTOK Belleteni, Temmuz 1940,S.27-185, s.26.

-Ankara Radyoevi, *Radyo*, 01.12.1941, C.1, S.1, s.36.

-Ankara Havaalanı, *İktisadi Yürüyüş*, S.125, 1 Mart 1945, s.5.

- TTOK'nın
savaş yıllarındaki
anıtım afişlerinden
örnekler

-1945’te DTCF’de açılan “6. Devlet Resim Heykel Sergisi” ve Ankara Sergievi’ndeki “İsviçre Mensucat ve Mamulâtı Örnekler Sergisi”, *Radyo*, 1 II. Kanun 1945, C.4, S.37, s.7.

-1945'te Ankara Halkevi'nde açılan "Harp İçinde İngiltere Sergisi",
Radyo, 1 Mart 1945, C.4, S.39, s.16.

-Kızılcahamam-İstanbul arasındaki tarihî ve tabii güzellikleri tanıtmak üzere çekilen filmde görüntüler, *Radyo*, 1 Ocak 1946, C.5, S.49, s.21.